

Handelingen van het
GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS
GESTICHT ONDER DE BENAMING
SOCIÉTÉ D'ÉMULATION
TE BRUGGE

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
VOOR DE STUDIE
VAN GESCHIEDENIS EN OUDHEDEN
VAN VLAANDEREN

DEEL XCIII VAN DE VERZAMELING

JAAR 1956

Aflevering 1-2

BRUGGE
"DE TEMPEL"
1956

Genootschap voor Geschiedenis

“ Société d'Émulation ”

Secretariaat : Komvest 22, Brugge.

Redactie : Sint-Gilliskerkstraat 10, Brugge.

Postcheckrekening : Société d'Émulation Brugge, nr 107939.

Abonnement op de « Handelingen » : 150 fr. per jaar.

INHOUD

BIJDRAGEN

BIJDRAGEN

- A. VIAENE, Vlaamse vluchtelingen te Douai. Hun verweer
tegen Marnix' Biënkorf. 1578-1584 5-37
- J. F. VERBRUGGEN, Beschouwingen over 1302 38-53
- J. BUNTINX, Verdachte boeken en drukkerspractijken 54-64

OORKONDEN EN MEDEDELINGEN

- E. BROUETTE, Supplément aux régestes de Thierry et de
Philippe d'Alsace 65-69
- J. MERTENS en L. DEVLIEGHER, Oudheidkundig onderzoek
in de S. Amandskerk te Hooglede 70-80
- P. Favorel, Enkele aantekeningen nopens het gelijktijdig
gebruik van de Kerst- en Paasstijl 80-83

BOEKBESPREKING

- J. VERSYP, De geschiedenis van de tapijtkunst te Brugge
(*E. Dhanens*) 84-86
- Drie Vlaamse Meesters van de XVIIIe eeuw (*J. De Smet*) 87-89
- B. SLEMBROUCK, Werken. Heemkundige studie over de
gemeente Werken (*J. De Smet*) 89-91
- KRONIEK 92-96

HANDELINGEN
VAN HET
GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS
GESTICHT ONDER DE BENAMING
SOCIÉTÉ D'ÉMULATION
TE BRUGGE

ANNALES
DE LA
SOCIÉTÉ D'ÉMULATION
DE BRUGES

REVUE TRIMESTRIELLE
POUR L'ÉTUDE
DE L'HISTOIRE ET DES ANTIQUITÉS
DE LA FLANDRE

TOME XCIII DE LA COLLECTION

ANNÉE 1956

BRUGES
"DE TEMPEL"

1956

Handelingen van het
GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS
GESTICHT ONDER DE BENAMING
SOCIÉTÉ D'ÉMULATION
TE BRUGGE

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
VOOR DE STUDIE
VAN GESCHIEDENIS EN OUDHEDEN
VAN VLAANDEREN

DEEL XCIII VAN DE VERZAMELING

JAAR 1956

BRUGGE
„DE TEMPEL”
1956

Handelingen der
Société d'Émulation
pour l'année 1839

Vlaamse Vluchtelingen te Douai

HUN VERWEER TEGEN MARNIX' BIËNKORF

1578-1584

De stad Douai had in 1562 eindelijk het pleit gewonnen : de universiteit voor de waalse provinciën van de Nederlanden werd binnen haar muren opgericht. In 1531 had de magistraat de eerste suppliek aan Keizer Karel gericht; Rijsel, Doornik, Maubeuge waren als mededingers opgetreden; Leuven had zich hardnekkig tegen de oprichting geweerd. Inmiddels studeerden de waalse Nederlanders voort aan de universiteiten van Dôle en Bologna, van Parijs, Orléans en Toulouse waar het staatsgezag met minder ijver over de orthodoxie waakte dan te Leuven. Koning Filips zag het gevaar in. Na de oprichting van de nieuwe bisdommen was de roep naar een zuidelijke universiteit dan ten slotte verhoord geworden ¹. Voor de financiering mocht Douai rekenen op de rijkdom van de naburige grote abdijen van Anchin, Saint-Vaast, Saint-Amand, Mont-Saint-Eloi; ook Hasnon en Marchiennes zouden zich vrijgevig tonen ².

¹ De Koning vaardigde in maart 1570 een plakkaat uit waarbij zijn nederlandse onderdanen verboden werd aan vreemde universiteiten te studeren. De ouders waren voortaan gehouden hun kinderen te zenden naar zijn universiteiten „van herwaerts-overe”, namelijk Leuven en Douai, of naar een school gelegen „binnen andere Conynckrijcken, Landen oft Staten, van onser onderdanicheyt”. Voor de terugkeer werd een termijn vastgesteld : vier maanden voor de studenten die „over des-zyde van de gheberchten [Alpen] zyn” en zes maanden voor de anderen. *Tweeden Placaet-Bouck van Vlaenderen*, pp. 1-7. Gent, 1629.

² G. CARDON, *La fondation de l'université de Douai*, Parijs, 1892; L. SALEMBIER, *L'étudiant de l'ancienne université de Douai*, in *Hommes et Choses de Flandre*, pp. 191-385. Rijsel, 1911.

De beroerde tijd drukte aldra zijn stempel op de nieuwe stichting : Douai werd een apologetisch centrum. De universiteit kreeg niet alleen naam en faam als het „katholieke Oxford” van de Engelse emigranten op het Continent ³, Willem van Oranje zou haar weldra bestempelen als een „seminaire de papistes”. Het bewind van de Gentse Calvinisten over Vlaanderen zou zelfs voor gevolg hebben dat Douai onverwacht een „seminarie” werd voor vlaamse diëtssprekende geestelijken. Mathias Lambrecht, de latere bisschop van Brugge, was een van deze mannen. Hij verbleef vier jaar te Douai en legde zijn ervaring neer in enkele regels van zijn *Historia Ecclesiastica*; hij schrijft :

„Philips, Coninck van Spaengnen, ... stichte te Douay een Universiteyt int iaer vyfthien hondert ende LXIJ. die naermaels in de groote troubles ende beroerten vande Nederlanden een ghemeyne toevlucht heeft geweest van allerhande gebanen ofte oock gevluichte Catholycken, die met de schelmerie der rebellen gheen gemeynschap en begheerden te hebben...” ⁴

De jaren van deze „ghemeyne toevlucht” te Douai zijn de jaren van de tweede beeldenstorm en van de Calvinistische Republiek te Gent. Als begindatum mag gelden de gevangenzetting van de bisschoppen Drieux van Brugge en Rythove van Ieper, samen met enkele leden uit de adel en de magistratuur (28 oktober 1577). Achtereenvolgens werden, in de loop van 1578, Kortrijk (6 maart), Brugge (20 maart) en Ieper (20 juli) door de benden van Hembise en Ryhove voor de rebellie gewonnen ⁵. Douai zelf liep gevaar; een opstand van burgerij

³ R. LECHAT, *Les réfugiés anglais dans les Pays-Bas espagnols durant le règne d'Élisabeth*, pp. 33-35. Leuven, 1914; P. GUILDAY, *The English Catholic Refugees on the Continent*, pp. 64-65. Leuven, 1914.

⁴ Zie verder op Mathias Lambrecht.

⁵ A. C. DE SCHREVEL, *Remi Drieux, évêque de Bruges, et les troubles des Pays-Bas*, in *Revue d'Histoire Ecclésiastique*, II (1901), pp. 828 ss., III (1902), pp. 36, 349, 644 ss., IV (1903), pp. 645 ss. Voor Gent in het bijzonder verwijzen wij naar : PH. DE KEMPENARE [van Campene],

en ambachtslieden tegen adel en geestelijkheid werd er in oktober 1578 door de magistraat gedempt ⁶. Talrijke burgers van Douai weken daarop uit naar Gent, het Vlaamse Geneve, en kruisten op hun weg een keur van uitgewezen geestelijken en magistraten uit de opstandige Vlaamse steden die de veiligheid van de versterkte, koningsgetrouwe universiteitstad opzochten.

De einddatum van het verblijf van deze emigranten te Douai valt verschillend uit, daar de Vlaamse steden niet alle tegelijk bevrijd werden. Kortrijk werd reeds 27 februari 1580 bij verrassing door de Malcontenten genomen; Brugge, Ieper en Gent zouden eerst in 1584 door Farnese heroverd worden. Voor de meerderheid geldt dit laatste jaar ⁷.

LIJST VAN VLUCHTELINGEN

Seculiere geestelijken

JACOB T'SANTELE.

Verbleef te Douai van november 1579 tot 1 maart 1580.

Jacob t'Santele Corneliszoon, geboren in 1531, behoorde tot de Leuvense familie t'Santele, alias Tsantele. Clericus van het bisdom Doornik. Studeert te Leuven in de pedagogie de Valk en is er in 1551 een der flinkste leerlingen van Ruard Tapper. Wordt er licentiaat in de theologie. Vervoegt de Jezuiet Adriaensens en legt bij hem geloften af. Deze stap lokt hevig verzet uit vanwege Ruard Tapper. t'Santele vlucht met twee andere studen-

Vlaemsche Kronijk 1566-1585, uitgave PH. BLOMMAERT, Gent, 1839; P. BERNARDUS DE JONGHE, *Gendsche Geschiedenissen*, Gent, 1781 (3e uitgave).

⁶ P. BEUZART, *Les hérésies pendant le moyen âge et la Réforme ... dans la région de Douai, d'Arras et au pays de l'Alleu*, pp. 353-358. Parijs, 1912. — Het verdrag van Atrecht (17 mei 1579) besliste verder over het lot van Douai : de stad bleef onder Spanje tot 1667.

⁷ Het siglum ARB in de volgende noten verwijst naar het Algemeen Rijksarchief te Brussel.

ten naar het professiehuis der Sociëteit te Keulen. Verschijnt verder als kapelaan van St. Goedele te Brussel en wordt 11 mei 1556 pastoor van Kortrijk (zuidportie) als opvolger van Joannes de Bleekere. Zijn collega van de noordportie was Cornelius Janssen, de latere bisschop van Gent. Als pastoor heeft hij nog verder aangedrongen om in de Sociëteit van Jesus opgenomen te worden. Gedurende twintig bewogen jaren treedt hij te Kortrijk zeer actief op als prediker en als inquisiteur. In 1568 klaagde hij openlijk de „tiende penning” aan als een aanslag op de kerkelijke immuniteit. Toen Alva hem daarop met schorsing dreigde, reisde hij in 1569 naar Rome om er zijn standpunt te bepleiten. Na wrijvingen met de locale geestelijkheid en de magistraat nam hij ontslag op 2 juni 1576 en werd opgevolgd door Jan David. Bij akte van 23 mei 1577 werd hij plebaan-kanunnik van de O.L. Vrouwkerk te Antwerpen; deze functie heeft hij echter nooit waargenomen, ondanks het aandringen van het kapittel. In 1577-78 verschijnt hij als kapelaan van Don Juan. In november 1579 vlucht hij naar Douai en woont er in het huis van Jaspas Haemsaems⁸. Kortrijk wordt heroverd op 27 februari 1580 en reeds op 1 maart is t'Santele in de Leiestad terug als deken van het O.L. Vrouwkapittel. Hij leidt de onderhandelingen met Farnese. Op 30 maart reist hij, samen met de schepen Arnold de Cabootere en de stadspensionaris Willem van Ryckeghem, naar het kamp van Namen om er de reconciliatie van de stad te bespreken. Als kapitteldeken van Kortrijk neemt hij in 1589 deel aan de synode van Doornik. Zijn overlijden valt in de jaren 1594-96⁹.

⁸ ARB, *Papiers d'État et de l'Audience*, Reg. 911, f. 86 v. — Jaspas Haemsaems (Hantsaeme) was met zijn vrouw gevlucht te Douai; hij was een aanzienlijk poorter van Kortrijk.

⁹ Over t'Santele: TH. SEVENS, in *Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Kortrijk*, Nieuwe Reeks, III (1923), pp. 98-111; A. PONCELET, *Histoire de la Compagnie de Jésus dans les*

Deze grote prediker en man van actie, leidend figuur te Kortrijk in de tweede helft der 16e eeuw, liet, voor zover we weten, geen geschriften na.

JACOB EECKIUS

Verbleef te Douai van juni 1580 tot in mei 1584¹⁰.

Jacob Eeckius (uit de Menense familie van der Eecke; overleden te Brugge 18 februari 1588) was in 1557 pastoor te Menen. Hij studeerde in 1568-69 te Leuven en kreeg, als licentiaat in de theologie, een prebende aan de St. Donaaskathedraal te Brugge. Op 26 October 1569 werd hij door bisschop Drieux aangesteld als aartsdiaken, in opvolging van Gaspar de Tollenaere, de laatste titularis van het aartsdiakonaat Brugge in het bisdom Doornik. In deze waardigheid nam hij deel aan het provinciaal concilie van Mechelen in 1570.

Op 23 oktober 1577 werd Eeckius vicaris-generaal en administrator van het bisdom, aangesteld door Drieux die vijf dagen later te Gent werd gevangen gezet¹¹.

Na zijn terugkeer uit Douai bleef Eeckius de naaste medehelper van bisschop Drieux.

anciens Pays-Bas, deel I, pp. 57-59. Brussel, 1927; F.PRIMS, *Geschiedenis van Antwerpen*, deel XXI, pp. 39, 45. Antwerpen, 1943. — Zijn latijns verslag over de toestand van de gemoederen te Kortrijk in 1574 berust in ARB. Fonds Bisdom Doornik nr 1762. Zie ook F. DE POTTER, *Geschiedenis der stad Kortrijk*, IV, pp. 424-425. Gent, 1876.

¹⁰ ARB, *Papiers d'État et de l'Audience*, Reg. 911, f. 63.

¹¹ REMBRY-BARTH, *Histoire de Menin*, IV, pp. 687-688. Brugge, 1881; A. C. DE SCHREVEL, *Notes et Documents pour servir à la biographie de Remi Drieux, IIe évêque de Bruges*, pp. 774-776. Brugge 1898-1901 (ed. 1931). De zuster van Eeckius, Marie van den Eecke, was in 1574-1583 abdis van Groeninghe; zie: *Handelingen van de Geschieden Oudheidkundige Kring van Kortrijk*, Nieuwe Reeks, XI (1932), pp. 166-168.

MATHIAS LAMBRECHT

Verbleef te Douai van 1579 tot 1584.

Hij noteert zelf daarover : „... binnen welcken tijt ick my daer [te Douai] niet alleene ghehouden en hebbe, maer oock de lesse vanden Catechismus sondaechs ende smesdaechs naer mijn cleyn vermeughen vier iaer lanck ghedaen ende neerstelijck vervolcht hebbe.” Te Douai beleefde hij de gregoriaanse kalenderherforming die daar in februari 1583 werd doorgevoerd „dewelcke maent van Sprokel op dat iaer maer achtiën dagen en hadde”¹². Op 1 december 1584 was hij in Brugge terug, zoals blijkt uit de informatie voor de abtsverkiezing van de St-Andriesabdij op deze datum gehouden in de Proosdij te Brugge, waar hij getuigt dat hij de monniken Gorgius, Plaisier en Dassonville zeer goed heeft gekend te Douai, gedurende zijn verblijf in deze stad¹³.

Mathias Lambrecht (Sint-Laureins 1539-Brugge 1602) had gestudeerd te Leuven en was licentiaat in de theologie. Hij werd aartsdiaken (1588) en bisschop van Brugge (1596-1602). In 1590 publiceerde hij te Leuven. *D'leven, doot ende lijden der Heyligen, mitsgaders een Kerckelicke historie...*, een werk dat na zijn dood door Aubertus Miraeus in 1609 te Antwerpen heruitgegeven werd. Lambrecht droeg zijn Kerckelicke Historie op aan de Brugse magistraat als het eerste in 't Nederlands gesteld boek over kerkgeschiedenis. Het werk steunt op een stevige eruditie en getuigt van critische zin; het opzet

¹² *Kerckelicke historie*, uitgave Miraeus 1609, pp. 144, 149. Over dit werk zie : W. P. C. KNUTTEL, *Nederlandsche Bibliographie van Kerkgeschiedenis*, p. 173. Amsterdam, 1889.

¹³ ARB, *Papiers d'État et de l'Audience*, Reg. 911, f. 270-272. — Brief van Lambrecht aan Michel de Bay uit Douai 7 augustus 1583 in *Annales Société d'Émulation*, XXXVI (1888), p. 205.

is uitgesproken apologetisch, herhaaldelijk raakt de auteur punten van controverse aan ¹⁴.

JACOB VAN PAMELE (Pamelius)

Verbleef te Douai van oktober 1578 tot einde 1580.

Jacob de Joigny van Pamele (Brugge 1536-Bergen 1587) was magister artium en licentiaat in de theologie van Leuven, hij had er in het Pauscollege gewoond onder het presidentschap van Michel de Bay (Baius) en gestuurd onder de leiding van Ruard Tapper en Joos van Ravesteyn (Tiletanus). Heel zijn leven zou Pamelius een man van studie blijven, vooral op het gebied van de patristiek en de oude liturgie zou hij naam verwerven door verdienstelijke tekstuitgaven. Zijn Tertullianus-uitgave voltooide hij te Douai, waar hij zich in oktober 1578 gevestigd had nadat hij te Brugge moedig doch tevergeefs in het proces van de Minderbroeders tussengekomen was. Te Douai was Pamelius de theoloog uit Vlaanderen die het best in de Bijbel en de Kerkvaders thuis was.

Op 2 januari 1581 werd Pamelius, sedert 1561 kanunnik van St-Donaas te Brugge, benoemd tot aartsdiaken van Vlaanderen in het bisdom St-Omaars. Van deze datum af verbleef hij meest te St-Omaars, hoewel hij met Douai druk in betrekking bleef. Hij overleed als benoemd bisschop van St-Omaars kort voor zijn voorgenomen installatie ¹⁵.

¹⁴ P. POLMAN, *L'élément historique dans la controverse religieuse du XVIe siècle*, p. 509. Gembloux, 1932 (diss. theol. Leuven). — Over Lambrecht: *Biographie Nationale*, XI, 209-210. Zie ook de plaquette: J. LAMME D'HUISNACHT, *Notice historique et généalogique sur Mgr Matthée Lambrecht*.... Brussel, 1912.

¹⁵ Over Pamelius en zijn werken: *Biographie Nationale*, XVI, 528-542 (A. C. DE SCHREVEL); O. BLED, *Les évêques de Saint-Omer*, I, pp. 255-259. Saint-Omer, 1898.

Pamelius was de broeder van de verder te noemen Guillaume van Pamele die als president van de Raad van Vlaanderen eveneens naar Douai was gevlucht.

CORNELIUS COLUMBANUS VRANCX

Verbleef te Douai in de jaren 1578-1584.

Cornelius Vranx (Dendermonde 1531-Gent 1615) werd licentiaat in de theologie te Leuven en doceerde enige tijd in de abdij van Tongerlo. In 1569 ging hij over naar het St-Baafskapittel te Gent en werd er, naast Pieter Simons en Jan David, vertrouwensman van bisschop Cornelius Janssen. Werd groot-penitencier van St-Baafs op 2 juni 1570. Einde 1578 wijkt hij uit naar Douai, waar hij op 5 juli 1581, samen met de Brugse aartsdiaken Eeckius, de approbatie ondertekent van een Nederlandse weerlegging van Marnix' Biënkorf, de *Antirabotenus*¹⁶. Na zijn terugkeer te Gent einde 1584 werd Vranx monnik en in 1597 abt van de St-Pietersabdij.

In de jaren 1569-1576 had Vranx te Leuven en te Gent vijf ascetische en polemische werkjes gepubliceerd. Als monnik van St-Pieters hernam hij zijn literaire bedrijvigheid en zond van 1590 tot aan zijn dood (1615) een dertigtal tractaatjes van polemische en apologetische aard in het licht, op een paar na alle in de volkstaal¹⁷.

¹⁶ Universiteitsbibliotheek te Gent. No. 624 van de inventaris der handschriften door J. DE SAINT-GENOIS. Zie verder pp. 33 ss.

¹⁷ Over Vranx : PH. BLOMMAERT, *De Nederduitsche Schrijvers van Gent*, pp. 186-190. Gent, 1861; Dr J. VAN MIERLO, *Geschiedenis van de oud- en middelnederlandsche letterkunde*, p. 425. Antwerpen, 1928; Dr W. J. C. BUITENDIJK, *Het Calvinisme in de spiegel van de zuidnederlandsche literatuur der Contra-Reformatie*, p. 121-122. Groningen, 1942; *Bibliotheca Belgica*, 2e série, tome XXVI (1891-1923), V. 262-315 en hieruit in E. DE SEYN, *Dictionnaire des Écrivains Belges*. Brugge, 1931. — Vranx onderging het eigenaardige lot overgeslagen te worden in de *Biographie Nationale* en in het *Biographisch Woordenboek* van FREDERIKS en VAN DEN BRANDEN.

PIETER SIMONS

Verbleef te Douai van 23 oktober 1578 to 1 maart 1580.

Pieter Simons (Tielt 1538-Ieper 1605) studeerde samen met Jan David te Leuven, zij werden er beide licentiaat in de theologie onder professor Cornelius Janssen. Toen deze in 1568 de bisschopszetel van Gent ging bezetten nam hij Simons en David als zijn twee medehelpers en secretarissen mede. Simons werd aartspriester van het bisdom in 1570. Hij verliet Gent op 23 oktober 1578 voor Douai waar hij zijn gevluchte vriend David, alsdan pastoor van Kortrijk, terugvond. Samen ondernamen zij een reis door Frankrijk. In maart 1580 volgde Simons zijn vriend naar Kortrijk en werd er, naast David, „vicepastor loco et vice M. Gasparis Symoens”. Op aanvraag van David verkrijgt Simons op 7 mei 1580 uitzonderlijk het voorrecht van een echte stadspastoor om nl. de grijze almuts van de kanunniken te mogen dragen¹⁸. Feitelijk behield Simons nog steeds het beneficie van aartspriester van Gent. Toen David in 1582 naar de Jezuïeten te Douai overging, bleef Simons ter plaatse en wijdde zich geheel aan de zielzorg van de parochie Kortrijk. Naar Gent zou hij niet meer terugkeren want nog vóór de overgave van deze stad (17 september 1584) werd hij door Filips II benoemd tot bisschop van Ieper.

Simons heeft alleen een *Manuale Pastorum* zelf gepubliceerd. Zijn latijnse filosofische en theologische tractaten werden eerst na zijn dood bij Jan Moretus te Antwerpen in 1609 door de zorgen van Jan David uitgegeven. Uit zijn handschriften werden in 1624 en 1639 een paar stichtelijke werkjes in het licht gegeven. Andere vlaamse tractaatjes door hem gemaakt „ten versoecke van Mevrouw Elisabeth van den Berghe, abdesse van

¹⁸ *Biekorf*, 42 (1936), p. 229.

't clooster van Groenynghen binne Cortrycke" berusten in handschrift in de Stadsbibliotheek te Brugge¹⁹.

JAN DAVID

Verbleef te Douai van 1578 tot 1 maart 1580. Hij had er een eigen huis. In mei 1579 kwam de Kortrijkse kapelaan Joos Eelbo bij hem inwonen²⁰.

Jan David (Kortrijk 1546-Antwerpen 1613) is de bekende strijdlustige polemist. Studeerde te Leuven samen met Pieter Simons en werd ook, samen met Simons, secretaris van zijn gewezen pastoor te Kortrijk en professor te Leuven, Cornelius Janssen, de eerste bisschop van Gent. Bij akte van 28 augustus 1574 stichtte hij een rente voor het geven van Latijnse les in de armenschool te Kortrijk. Op 19 juni 1576 volgde hij Jacob t'Santele op als pastoor van zijn geboortestad.

Daags na de verovering van Kortrijk door de Malcontenten (28 februari 1580) verliet David reeds Douai om zijn werk als pastoor te hernemen met zijn vriend Simons als vice-pastor²¹.

De omgang met de Jezuïeten van het College te Douai was beslissend in het leven van David. Reeds als pastoor leidde hij een ascetisch leven en sliep op een harde brits met een doodkist naast hem²². Op derde Paasdag 1581 nam hij afscheid van zijn kudde in een

¹⁹ *Biographie Nationale*, XXII, 597-619 (A. C. DE SCHREVEL). Zie ook hierna de bibliographie over Jan David.

²⁰ ARB, *Papiers d'État et de l'Audience*, Reg. 911, f. 81.

²¹ F. DE POTTER, *Geschiedenis van de Stad Kortrijk*, IV, pp. 248-257. Gent, 1876; A. PONCELET, *a.w.*, I, pp. 364-367; de bijzonderheden over David vóór zijn intrede in de Sociëteit zijn, in dit werk, niet immer nauwkeurig. H. VERCRUYSE, *Les anciens établissements d'enseignement moyen à Courtrai*, II (Documents), pp. LIII-LXXIX. Kortrijk, 1908.

²² H. HURTER, *Nomenclator literarius theologiae catholicae*, III, col. 422. Innsbruck, 1907.

ontroerende preek waarin hij de magistraat aanzette om paters van de Sociëteit naar Kortrijk te ontbieden. Hij trok naar Douai, werd op 26 mei 1582 in de Sociëteit opgenomen en ging naar Luik zijn noviciaat voltrekken²³. In 1583 keerde hij naar Kortrijk terug om er het College te stichten. Hij verliet Kortrijk in 1590 en was achtereenvolgens werkzaam als rector van Colleges en als prediker te Brussel, Gent en Ieper.

Prof. Buitendijk wees op het feit dat het eerste polemische geschrift van Jan David, zijn *Kettersche Spinnecoppe*, dateert uit 1596 (1595), toen de man 51 jaar oud was²⁴. Tussen 1596 en het jaar van zijn dood publiceerde David niet minder dan twintig polemische en apologetische werken waarvan sommige, als de *Christelijcke Waerseggher*, zeer uitgebreid zijn. Deze uitzonderlijke vruchtbaarheid laat vermoeden dat David, lang vóór zijn eerste publicatie, een aanzienlijk materiaal voor zijn preken en geschriften verzameld had. Dr. Snellaert vermoedde nog in 1870 dat David vóór 1595 geschriften zou gepubliceerd hebben. Tot nu toe werd dit vermoeden niet bevestigd²⁵.

In de literatuurgeschiedenis staan vooral de *Kettersche Spinnecoppe* en de *Biëncorf* van David bekend. Zijn schriften zijn gesteld in een levendige en kleurige taal en wemelen van rake volksuitdrukkingen, pittige spreekwoorden en snedige zegswijzen²⁶. In 1606 publiceerde David „in de Plantynsche Druckerye” te Antwerpen onder de schuilnaam (anagram) Donaes Idinau een berijming „op drie hondert ghemeyne Sprekwoorden”.

²³ Stadsarchief Kortrijk, Bundel DCD.

²⁴ BUITENDIJK, *a.w.*, p. 151.

²⁵ Bibliographie van zijn werken: DE BACKER-SOMMERVOGEL, *Bibliothèque des écrivains de la Compagnie de Jésus*, II, col. 1844-1853. Brussel-Parijs, 1891; *Bibliotheca Belgica*, 1° série, tome VIII (1880-1890), D 129-162.

²⁶ Prof. Dr E. ROMBAUTS, in *Geschiedenis van de Letterkunde der Nederlanden*, V, pp. 414-415. Antwerpen, 1952.

De taalkundige rijkdom van dit werkje werd door Prof. Stoett erkend en verwerkt in zijn *Nederlandsche Spreekwoorden* (vierde uitgave, 1925).

JOANNES COSTERIUS

In 1578 uitgeweken naar Douai en er overleden 10 juni 1580.

Costerius (De Coster) was afkomstig van Aalst. Licentiaat in de theologie. Te Leuven was hij studiemakker en vriend van Willem Estius. Pastoor te Oudenaarde na de moord op de priesters van deze stad door de Bosgeuzen in 1572.

Hij stichtte studiebeurzen aan de universiteit te Douai ten voordele van arme studenten uit Aalst of Meldert ²⁷.

Over zijn *Institutio* uitgegeven te Douai, zie verder.

ANTOINE DE HENNIN

Verbleef te Douai 1578-1584 niet als vluchteling doch als student. Zijn omgang met de Vlaamse vluchtelingen zou echter de richting geven aan zijn loopbaan.

Antoine de Hennin (Valencijn 1555-Ieper 1 december 1626) was clericus van het bisdom Kamerijk. Studeerde vanaf 1570 in het Collège d'Anchin te Douai waar hij met de Jezuiet Franciscus Costerus in betrekking was. Hij werd priester gewijd 17 december 1580 en werd licentiaat in de theologie te Douai 15 mei 1584. Inmiddels had hij gedurende twee jaar de pastorij van de St-Jacobskerk te Douai bediend en was hij kanunnik van St-Maartens en pastoor van St-Niklaas te Ieper

²⁷ F. DE POTTER, *Geschiedenis van de stad Aalst*, III, p. 58; IV, p. 226. Gent, 1876. — Deze persoon niet te verwarren met zijn naamgenoot, de geleerde kanunnik van St-Maartensdal, Joannes Costerius van Leuven (1519-1559).

geworden. Dit was een laatste benoeming van bisschop Rythove, die 9 oktober 1583 te St-Omaars aan de pest overleed. De benoeming, namens de bisschop gedaan door de aartsdiaken Anthonius Vlaminck, is gedateerd uit Ariën 6 oktober 1583 en het is ook te Ariën, waar de kanunniken van Ieper als vluchtelingen vertoefden, dat de Hennin op 20 oktober geïnstalleerd werd. Na de overgave van Ieper (april 1584) bediende de Hennin zijn pastorij in deze stad die hij slechts gedurende twee jaar (1611-1613) zou verlaten om kanunnik-theologisch te Kamerijk te zijn. Op 9 december 1613 werd hij benoemd tot bisschop van Ieper.

Hennin was een goed prediker en geleerd man. Hij was diocesaan boekenkeurder en tijdelijk afgevaardigde van het Ieperse kapittel bij de Staten van Vlaanderen. Hij was rijk en zeer mild jegens de armen en de kloosters. Hij werkte gedurende meer dan twintig jaar (1584-1605) onder bisschop Pieter Simons die hem te Douai had leren kennen en hem zeer waardeerde. Hij was vooral een bewonderaar van de studie en de „man van de seminaries”; als beheerder van het Ieperse seminarie had hij regelmatig studenten in de humaniora die bij hem inwoonden. Voor de verdere studie stichtte hij te Douai een aantal beurzen en ten slotte in 1606 het Seminarium S. Salvatoris voor 50 studenten in de theologie. Van dit Seminarie — genoemd „Séminaire de Hennin” en later algemeen „Séminaire d'Ypres” — was de bekende Georgius Colveneere de eerste president. Tot de vorming van de clerus van het bisdom Ieper zou dit Ieperse Seminarie te Douai tot op het einde van de 18e eeuw zeer veel bijdragen.

Hennin bleef ook te Ieper een goede vriend van de Jezuiten. In 1584 nam hij de paters te zijnen huize op, in afwachting dat hun eigen woning zou hersteld zijn ²⁸.

²⁸ Over de Hennin : *Biographie Nationale*, IX, 61-62; L. JADIN, *Procès d'information pour la nomination des évêques et abbés des Pays-Bas*

JOOS EELBO

Verbleef te Douai van mei 1579 tot in maart 1580.

Eelbo, geboren in 1546, was in 1579 kapelaan in de St-Maartenskerk te Kortrijk. Te Douai ging hij inwonen „en la maison de Mre Jan David, pasteur de ladite ville de Courtray, réfugié audit Douay”. Te Douai ging hij somtijds mis lezen ten huize van de abt van de St-Pietersabdij van Gent. Hij keerde naar Kortrijk terug dadelijk na de verovering van deze stad.

Eelbo was zeer bevriend met Pieter Simons. In 1587 werd hij door Simons, alsdan bisschop van Ieper, aangesteld als kanunnik van St-Maartens en pastoor van de St-Jacobskerk te Ieper. Hij was testamentuitvoerder bij de dood van bisschop Simons (1605) en was in die jaren nog weer een tijd samen met zijn gewezen pastoor, Jan David, die te Ieper rector van het College was ²⁹.

ADRIANUS LE FEBVRE

Is in 1577-1584 professor in de filosofie aan het Collège du Roi te Douai.

Le Febvre was licentiaat in de theologie. Op 28 maart 1573 werd hij kanunnik van de O.L. Vrouwekerk te Kortrijk in opvolging van heer Pieter Titelman. Waar-

... d'après les Archives de la Congrégation Consistoriale, I, pp. 77-82. (*Bulletin de l'Institut historique belge de Rome*, 8e fascicule, 1928; extrait); TH. LEURIDAN, *Les théologiens de Douai. VII. Georges Colveneere (Revue des Sciences Ecclésiastiques, 1898; extrait)*. — Hennin had een grote verering voor „Beata Maria Hollandica”, een Mariabeeld uit het Begijnhof van Leiden dat naar Douai was overgebracht en geplaatst in de Sint-Jacobskerk waar hij enige tijd als pastoor dienst deed. In 1632 werd dit beeld overgebracht naar het Séminaire de Hennin.

²⁹ ARB, *Papiers d'État et de l'Audience*, Reg. 911, f. 81; *Biographie Nationale*, XXII, 614-615 (*Pierre Simons* door A. C. DE SCHREVEL).

schijnlijk was hij reeds professor te Douai vóór 1577; te Kortrijk resideerde hij de strikt vereiste 40 dagen en nachten om aan de statuten van het kapittel te voldoen. Een eigenlijke vluchteling te Douai was hij dus niet. Dom Victor Jours van de St-Pietersabdij te Gent volgde zijn lessen te Douai in 1580³⁰.

Reguliere geestelijken

GISLENUS TIMMERMAN, ABT VAN ST-PIETERS

Verbleef te Douai vanaf september 1578 en is er overleden op 27 maart 1581.

De prelaat, abt geworden in 1568, had zijn abdij te Gent verlaten einde augustus 1578, toen ook de abt van Drongen en de abdisen van Ter Hagen en Dorezele door de calvinistische magistraat uitgedreven werden. Te Douai kreeg hij het refuge van de abdij Vaucelles in de rue d'Équerchin (huidige rue de Béthune) te zijner beschikking. Hij nam er zijn intrek met zijn gevolg en „mesnaige”. Dit bestond uit: zijn kapelaan, Dom Victor Jours; enkele jonge monniken en hun leraar, de dominikaan Fr. Livinus Neyts van Gent; zijn ontvanger en secretaris Joos de Brune; zijn bottelier Franchois Ide; de baljuw van de abdij, heer Richard van Bambeke, en verder nog zijn stalmeester en verscheidene dienstboden.

De abt beschikte over zekere inkomsten van de bezittingen der abdij in Artois, hij ging ook belangrijke leningen aan. Hij leed zeer aan jicht en graveel en kon zich zelfs binnenshuis niet zonder stok bewegen. Hij

³⁰ Stadsbibliotheek Kortrijk, Fonds Goethals-Vercruysse, Handschriften, Cod. 230: P. F. DE MEULENAERE, *Documenta Capituli*, deel III, pp. 42-43. — Bisschoppelijk archief Brugge. Fonds O. L. Vrouwekapittel van Kortrijk. *Acta Capituli 1564-1626*, f. 80. — ARB, *Papiers d'État et de l'Audience*, Reg. 911, f. 91 v.

hield goede tafel en gaf dikwijls banketten waarop hij hooggeplaatste refuge's uit Vlaanderen en vooraanstaande families uit Douai uitnodigde. Soms werd te zynen huize een concert gegeven met medewerking van de zangmeester en het zangkoor van de kathedraal Saint-Amé. Het gastvrije Hof van Vaucelles is vanaf einde 1578 tot einde maart 1581 een gastvrije plaats van samenkomst geweest van de geestelijken en magistraten die in onze lijst voorkomen ³¹.

LIVINUS NEYT, PREDIKHEER

Verbleef te Douai van einde augustus 1578 tot in september 1584.

Pater Neyt was vroeger regent van het studiehuis te Leuven geweest. Als rector van het Groot Begijnhof te Gent werd hij uitgedreven. Te Douai woonde hij in bij de abt van St-Pieters en gaf er les aan de jonge monniken van de Gentse abdij. Hij was doctor in de theologie en stond bekend als een goed prediker ³².

SINT-ANDRIESABDIJ

De volgende monniken verbleven en studeerden te Douai onder toezicht van de vicaris-generaal Jacob Eeckius :

Jacob Jooris (Gorgius). Was priester gewijd in 1575 en in 1578 door zijn abt naar Douai gezonden waar hij

³¹ A. VAN LOKEREN, *Chartes et Documents de l'abbaye de Saint-Pierre à Gand*, II, pp. LXXII-LXXIV. Gent, 1871. ARB., *Papiers d'État et de l'Audience*, Reg. 911, f. 78 v.-94. (Informatie van 21 juli 1583 in de abdij van Groeninghe); zie daarover *Handelingen van de Geschieden Oudheidkundige Kring van Kortrijk*, Nieuwe Reeks, XI (1932), p. 170.

³² ARB, *Papiers d'État et de l'Audience*, Reg. 911, f. 57; B. DE JONGHE, *Belgium Dominicanum*, p. 84. Brussel, 1719.

gedurende zes jaar in het Collège d'Anchin de rhetorica, philosophie en theologie studeerde.

Andreas Dassonville. Studeerde 1578-1584 in het Collège de Marchiennes.

Joannes-Baptista Plaisier. Studeerde 1578-1582 in het Collège de Marchiennes en ging dan over naar Valencienn in het refuge van de abdij Hasnon, waar hij tot in 1584 de grammatica doceerde aan novices en leken.

De monniken Dassonville en Plaisier werden priester gewijd te Douai door de bisschop van Arras; de litterae demissoriae werden hun daartoe afgeleverd door Eeckius ³³.

SINT-JANSABDIJ BIJ BELLE

De monniken van St-Jan ten Berge waren meest uitgeweken naar St-Omaars.

Te Douai studeerden in 1578-1584 :

Oliverius de Wale en Hubert de Bray, deze laatste in het Collège de Marchiennes. Dom de Bray, priester gewijd te Douai in 1579, zou later proost van Affligem worden ³⁴.

SINT-PIETERSABDIJ TE GENT

Victor Jours verbleef te Douai 1578-1584. Hij was priester, studeerde eerst in het Collège du Roi onder Mr. Adrianus Le Febvre en ging in 1580 inwonen in het refuge van Vaucelles als kapelaan van zijn abt, Gislenus Timmerman. Zie hiervoor.

³³ ARB, *Papiers d'État et de l'Audience*, Reg. 911, f. 270-272.

³⁴ ARB, *t.a.p.*

SINT-MAARTENSPROOSDIJ TE IEPER

Carolus van Houcke, geboren in 1562, die in 1613 proost van St-Maartens te Ieper zou worden, studeerde in 1583-1584 te Douai. Deed in 1583 ook dienst als griffier van de bisschoppelijke curie van Ieper. Later werd hij „fiscaal” van het vicariaat ³⁵.

ABDIJ TER DUINEN

De monniken bleven ten dele onder het bewind van de Staten te Brugge, waar ook de abt resideerde. De novices en jonge monniken waren naar de abdij Clairvaux uitgeweken, een kleine groep verbleef te St-Omaars.

Te Douai overleed in 1579 de monnik Thomas Gabytus, een vluchteling uit een Engels Cisterciënserklooster, die in 1567 in Ter Duinen was opgenomen. Hij woonde sedert 1574 te Gent als biechtvader van de Cisterciënsernonnen van Ter Haghen en was einde augustus 1578 naar Douai uitgeweken ³⁶.

MAGISTRATEN

DE RAAD VAN VLAANDEREN

De zetel van de Raad van Vlaanderen werd begin 1580 officieel gevestigd te Douai ³⁷. De meerderheid van de Raadsheren kwam onverwijld over uit Gent naar Douai, gevolgd door de suppoosten. Deze „très-fidèle Conseil de Flandre retiré à Douay” — zo genoemd om hem te onderscheiden van de nieuwe Raad van Vlaan-

³⁵ L. JADIN, *a.w.*, pp. 77-98; *Annales Société d'Émulation*, LIII (1903), pp. 140-147.

³⁶ Zie onze bijdrage *Thomas Dunensis martyr* in *Album English*, p. 448. Brugge, 1952.

³⁷ De brief van Farnese van 8 januari 1580 in *Audenaerdsche Mengelingen*, IV, p. 99. Oudenaarde, 1850.

deren die door de Staatsen te Gent werd opgericht — telde twaalf leden onder de presidentie van Guillaume van Pamele, die in 1581 overging naar de Geheime Raad. Zijn opvolger, Jan de Blasere, ging in 1583 over naar de Grote Raad en zou eerst in 1585 een opvolger krijgen in Nicolaus Damant, de broeder van de latere bisschop van Gent ³⁸.

GUILLAUME DE JOIGNY VAN PAMELE, geboren te Brugge 29 november 1528, was een zoon van Adolphe, lid van de Geheime Raad van Keizer Karel. Hij was achtereenvolgens lid van de Grote Raad, president van de Raad van Dôle in Bourgondië en, vanaf 20 januari 1576, president van de Raad van Vlaanderen. Te Gent nam hij enige tijd zijn intrek bij zijn collega Lieven Snouck, gewezen lid van de „Bloedraad” van Alva. Hij was, zoals Snouck, ijverig katholiek en spaansgezind en had bij het volk „de naem van jesuiet te zijn”. Bij de politieke ommekeer te Gent einde 1577 werden Snouck en van Pamele persoonlijk gezocht doch konden ontkomen. President van Pamele was bij de eerste zitting van de Raad te Douai op 8 januari 1580 nog niet aanwezig; hij verscheen er eerst op de vergadering van 1 april 1580. Zijn bevordering tot president van de Geheime Raad in 1581 bezorgde hem een verheffing in de adelstand. Hij overleed 21 januari 1591 ³⁹.

³⁸ A. MATTHIEU, *Histoire du Conseil de Flandre*, in *Annales de l'Académie d'Archéologie de Belgique* (Anvers), XXXV (1879), pp. 406-408; J. F. FOPPENS, *Histoire du Conseil de Flandre*, p. 174. Brussel, 1869. Onze lijst behandelt negen op de twaalf leden van de raad. Voor de drie overige zijn onze gegevens onzeker. Als raadsleden die een zekere tijd te Douai vertoefden, komen in aanmerking: de procureur-generaal Roose van Kortrijk en Jacques Liebaert, die later president zou worden. Of de aan Spanje getrouwe raadslieden Pieter Coucke, Jacques van Hamme en Reinier van Waesberghe naar Douai overgekomen zijn, konden we niet uitmaken.

³⁹ *Biographie Nationale*, XVI, 526-528; FOPPENS, *a.w.*, p. 69; J. LE ROUX, *Recueil de la Noblesse de Bourgogne*, p. 55 (Rijsel, 1715).

Guillaume van Pamele was de broeder van de hiervoor genoemde Jacobus Pamelius, kanunnik van Sint-Donaas, de bekende uitgever op het gebied van de patristiek en de oude liturgie.

CHARLES DE L'ESPINOY, Raadsheer sedert 1555, waarnemend president in 1578-79; fungeerde als president bij de opening van de Raad te Douai op 8 januari 1580. Waarschijnlijk overleden te Douai. Hij was gehuwd met Margareta Longyn, dochter van de president van de Rekenkamer te Brussel. Zijn zoon Philippe de l'Espinoy is de bekende auteur van het werk *Recherches des Antiquités et Noblesses de Flandres* ⁴⁰.

JEAN DE LA TORRE werd Raadsheer te Douai op 7 januari 1581. Hij was de zoon van Jean de la Torre, consul van de Spaanse natie te Brugge, en Anne Oyseel. Zijn jongere broeder Gaspar werd proost van O.L. Vrouw te Brugge en stichtte te Douai het Collège de la Torre voor Brugse studenten ⁴¹.

JEAN DE BLASERE, Raadsheer en in 1581 president van de Raad van Vlaanderen te Douai, werd in 1583 lid van de Grote Raad van Mechelen. Hij overleed te Doornik 17 augustus 1587. Zijn vader Jacob de Blasere († 1534) was achtereenvolgens stadspensionaris van Brugge en Raadsheer van Vlaanderen; zijn oudere broeder, Jacob († 1557), was eveneens lid en vice-president van de Raad van Vlaanderen ⁴².

PIERRE LE COCQ, heer van Wulvergem, was lid van de Raad sedert 1555. Hij verbleef te Douai in 1578-84. Hij was gehuwd met Catherine Wyts en overleed te Gent in

⁴⁰ FOPPENS, *a.w.*, pp. 161-162.

⁴¹ FOPPENS, *a.w.*, p. 174; A. C. DE SCHREVEL, *Gaspar de la Torre, prévôt de Notre-Dame à Bruges*, in *Annales Société d'Émulation*, XL (1890), pp. 137-238.

⁴² J. GALLIARD, *Bruges et le Franc*, I, p. 287. Brugge, 1857.

1593. Zijn vader, Boudewijn le Cocq, was raadsheer-procureur van de Grote Raad te Mechelen ⁴³.

WILLEM VANDEN COORNHUYSE, geboortig van Belle, publiceerde in 1565, als advocaat van de Raad van Vlaanderen, een werk over de Pandecten. Hij was zeer welsprekend en had in zijn tijd een groot gezag als jurist. Hij werd lid van de Raad van Holland en was in 1580 reeds lid van de Raad van Vlaanderen, waarvan hij in 1605 president zou worden. Pater Jan David leerde Willem vanden Coornhuysse kennen te Douai en bleef ook later met hem bevriend ⁴⁴.

LIEVEN SNOUCK van Gent, was reeds lid van de Raad in 1566. Hij werd lid van de Raad van Beroerte. Was zeer bevriend met Guillaume van Pamele. In 1577 werd zijn huis verwoest. Hij kon ontkomen naar Douai en is er waarschijnlijk gestorven na augustus 1580 ⁴⁵.

JHEROME DE BRABANT, heer van Haveries. Kwam in maart 1581 te Douai wonen „au logis de madame la comtesse douagiere d'Hoochstrate et ce en la rue descrechin". In juli 1583 verbleef hij nog te Douai. Hij was te Gent aanwezig op de eerste zitting van de herstelde Raad van Vlaanderen op 18 maart 1585 ⁴⁶.

HENRI DE CODT, de bekende Ieperse stadspensionaris. In juli 1578 werd hij gevangen gezet in het Prinsenhof te Gent waar o.m. zijn vriend bisschop Rythove geïnterneerd was. Na enkele maanden werd hij, door uitwisseling van gevangenen, geslaakt. Zijn goederen te Ieper waren aangeslagen. Begin 1579 trok hij zich terug naar Douai met zijn vrouw en zeven kinderen. Daar vroeg hij eerst de plaats van griffier van de Raad van Vlaande-

⁴³ FOPPENS, *a.w.*, pp. 159-161.

⁴⁴ *Biographie Nationale*, IV, 374 (J. J. THONISSEN). FOPPENS, *a.w.*, p. 72-73.

⁴⁵ FOPPENS, *a.w.*, p. 169.

⁴⁶ ARB, *Papiers d'État et de l'Audience*, Reg. 911, f. 65 v.-66. — FOPPENS, *a.w.*, p. 186.

ren, doch de griffier Henri Stalins kwam intussen ook naar Douai over. De Codt werd in 1580 Raadsheer-Commissaris en weldra Advocaat-fiscaal van de Raad. Dit laatste ambt liet hij in 1585 varen om weer pensionaris in zijn heroverde vaderstad te worden. De Codt zou naderhand nog op het voorplan treden als gezant van de Aartshertogen in Holland. Hij overleed te Ieper op 19 september 1606. Een van zijn zonen was alsdan rector van het Jezuietencollege te Ieper ⁴⁷.

PHILIPPE VAN BOTERBERGHE

Griffier van de stad Kortrijk. Geboren in 1531. Verbleef te Douai met zijn vrouw, Johanna Conincks, en heel zijn familie van begin 1579 tot 3 april 1580. Hij was een intieme vriend van de abt van St-Pieters ⁴⁸.

WILLEM VAN RYCKEGHEM

„Licencié es loix” en pensionaris van de stad Kortrijk. Geboren in 1547. Verbleef te Douai van juni 1578 tot begin maart 1580. Te Douai woonde hij „en la maison de feu Augustin Desprez”. Van 30 maart tot 8 mei 1580 vergezelde hij meester Jacob t’ Santele, de kapitteldeken, bij de onderhandelingen met Farnese te Namen ⁴⁹.

De voorgaande lijst, hoe onvolledig ook, geeft toch een beeld van de concentratie te Douai van mannen die weldra, na de herovering van Farnese, de katholieke restauratie in de Vlaamse bisdommen zouden leiden.

⁴⁷ A. VANDENPEERENBOOM, *Henri De Codt, greffier conseiller pensionnaire de la ville d’Ypres, conseiller du roi au Conseil de Flandre*. Ieper, 1871.

⁴⁸ ARB, *Papiers d’État et de l’Audience*, Reg. 911, f. 85 v.-86 v.

⁴⁹ Zie hiervoor onder Jacob t’ Santele. — ARB, *t.a.p.*, f. 87 v.

Hun namen, gegroepeerd per bisdom, geven het volgende beeld :

Bisdom Brugge : de aartsdiaken en vicaris-generaal Eeckius, de geleerde Pamelius en de penitencier Lambrecht, de latere bisschop van Brugge;

Bisdom Doornik, dekenij Kortrijk : Jacob t' Santele, deken van het O.L. Vrouwkapittel; Adrianus Le Febvre, kanunnik van hetzelfde kapittel en professor aan het Collège du Roi; Jan David, pastoor van Kortrijk.

Bisdom Ieper : de twee toekomstige bisschoppen Pieter Simons en Antonius de Hennin; Carolus van Houcke, de latere proost van St-Maartens; Joos Eelbo, de latere pastoor van St-Jacobs te Ieper.

Bisdom Gent : de penitencier van St-Baafs te Gent, Cornelius Vrancx, later abt van de St-Pietersabdij; Joannes Costerius, pastoor van Oudenaarde.

Deze groep van Douai onderhield goede betrekkingen met de vluchtelingenkolonie van St-Omaars, waar talrijke regulieren uit het bisdom Ieper, o.m. een groep monniken van Ter Duinen, toevlucht hadden gevonden ⁵⁰.

De verrassende verovering van Kortrijk door de Malcontenten op 27 februari 1580 schonk de vluchtelingen een eerste basis in een van hun bisdommen. In de eerste weken van 1580 wordt het kerkelijk leven te

⁵⁰ Naar Sint-Omaars weken uit in juli 1581 : de polemist en apologet Willem Taelboom (Brugge 1540-Sint-Omaars 1608), pastoor van de St-Annakerk te Brugge, die in het bisdom Sint-Omaars zou blijven (hij werd pastoor van Burburg en ten slotte aartsdiaken van Vlaanderen in dit bisdom; over hem : *Biographie Nationale*, XXIV, 466-473); de exegeet en bijbelcriticus François Lucas (Brugge 1548-Sint-Omaars 1619) die als kapelaan en secretaris van bisschop Six een nieuwe loopbaan begon (over Lucas Brugensis : *Biographie Nationale*, XII, 555-563). Men zal opmerken dat Sint-Omaars drie prominente Brugse vluchtelingen heeft behouden : Pamelius, Taelboom en Lucas.

Kortrijk hersteld door deken t' Santele en pastoor Jan David, die zijn boezemvriend Pieter Simons als hulp-pastoor naar de bevrijde Leiestad medenam.

Toen de gevangen bisschoppen Drieux van Brugge en Rythove van Ieper in augustus 1581 te Gent geslaakt werden, gingen ze beide in de voorpost Kortrijk in kwartier liggen. Rythovius begon er met de herwijding van kerken, altaren en kerkhoven⁵¹. Drieux zette de reconciliaties voort, diende het Vormsel toe en wijdde nieuwe priesters. Na de overgave van Doornik (30 november 1581) ging Drieux er enige tijd de bisschoppelijke functies uitoefenen, sede vacante, in afwachting van de nieuwe bisschop Morillon. Ook te Oudenaarde, in het bisdom Gent, kon Drieux zijn „interdiocesaan” werk voortzetten na de overgave van deze stad aan Farnese (5 juli 1582); in mei 1584 was hij werkzaam in het heroverde Land van Waas en kon vandaar, onder militair geleide, in juni 1584, na acht jaar ballingschap in zijn eigen bisschopsstad terugkeren.

Kortrijk werd vanaf 1580 op zijn beurt een toevlucht voor geestelijken en magistraten die in de nog niet bevrijde steden, als Brugge en Gent, met de Staten hadden getransigeerd en nu naar Spanje overliepen. In dit geval verkeerde de abt van Oudenburg, Melchior Everaert, die met enkele monniken uit Brugge naar Kortrijk overkwam en er een acte van reconciliatie verkreeg⁵².

De vluchtelingengroep van Douai is ook van betekenis op het gebied van onze polemische literatuur. De studie van dit milieu werd tot nu toe verwaarloosd. Nu onlangs

⁵¹ Rythovius ging na enkele maanden over naar zijn bisdom, in het vrijgebleven stadje Ariën (Aire) waar de kanunniken van zijn kathedraal gevlucht waren. Daar nam hij in maart 1582 het bestuur van het bisdom Ieper weer in handen. Over Rythovius: *Biographie Nationale*, XX, 725-764 (A. C. DE SCHREVEL).

⁵² A. VIAENE, *De abdij van Oudenburg*, in *Biekorf*, XXXIX (1933), p. 122.

weer, in zijn uitstekende monografie over Marnix' Biënkorf, heeft Dr J. G. Sterck er te weinig aandacht aan geschonken ⁵³.

In de groep Vlaamse theologen te Douai ontmoeten we inderdaad namen van literaire betekenis. Cornelius Vrancx, de oudste in jaren, had reeds vóór 1578 vijf polemische schriften in de volkstaal gepubliceerd en zou later, als monnik en abt van St-Pieters, zeer productief blijven. Jan David is merkkelijk jonger; als Jezuiet zal hij een van de voornaamste katholieke polemisten van de restauratie worden. Mathias Lambrecht zal, als aartsdiaken van Brugge, een eerste kerkelijke geschiedenis in de volkstaal bewerken waarin de polemiek haar plaats krijgt.

Pamelius had reeds naam gemaakt in de geleerde wereld door zijn tekstuitgaven van Cassiodorus, Cyprianus en zijn *Liturgica Latinorum*; in zijn bagage had hij zijn Tertullianus-uitgave naar Douai medegebracht en voltooid zijn manuscript gedurende zijn verblijf in deze stad. Van Pamelius zijn geen geschriften in de volkstaal bekend. Een andere geleerde was de latere bisschop van Ieper, Pieter Simons; zijn latijnse theologische en polemische traktaten zowel als zijn stichtelijke werkjes in de volkstaal werden eerst na zijn dood (1605) door Jan David gepubliceerd. Ook de pastoor van Oudenaarde, Joannes Costerius, kon de pen hanteren en publiceerde een latijns strijdschrift gedurende zijn verblijf te Douai.

Naast deze theologen mogen ook de geleerde Raadsheeren van Vlaanderen genoemd worden als bekwaam en bereid tot medewerking aan polemische literatuur in het frans zowel als in het latijn en het nederlands.

⁵³ Dr J. G. STERCK, *Bronnen en samenstelling van Marnix' Biënkorf der H. Roomsche Kercke*. Bijdrage tot de studie van het godsdienstig-polemisch proza in de Nederlanden der xvi^e eeuw. Leuven, 1952 (Kon. Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde. Bekroonde werken, reeks VI, nr 69).

In dit vlaams milieu zijn te Douai zelf, in de jaren 1578-1581, voor zover we weten, drie werken ontstaan : een latijns, een frans en een nederlands. De twee eerste werden gedrukt en uitgegeven te Douai in 1580-1581, het nederlandsche werd er in 1581 voltooid en kerkelijk goedgekeurd doch bleef onuitgegeven.

Het latijnse werk staat op de naam van de pas genoemde Joannes Costerius die als pastoor van Oudenaarde naar Douai uitgeweken was. Zijn boekje van 80 bladzijden, te Douai gedrukt bij Jean Bogard, draagt de volgende titel :

Institutio necessaria de Exitu Aegypti et Fuga Babylonis : id est, de Egressu Catholicorum e civitatibus haeticorum juramentis et edictis, varioque inevitabili contagio pollutis. Authore Joanne Costerio Alostano S. T. Lic. Persona ac Pastore Aldenardensi.

Het werkje is een heftige oproep tot de katholieken om te vluchten uit de plaatsen die in de macht van de hervormden zijn en om de val van Willem van Oranje voor te bereiden. De politieke toon van dit pamflet is hartstochtelijk, blijkbaar een naklank van de moord op de priesters van Oudenaarde door de Bosgeuzen en ook van de moordpartij in den Briel. Costerius was immers een Leuvens studiemakker van Willem Estius van Gorcum, die te Leuven de theologie doceerde en getuigenissen over de martelaars van zijn geboortestad voor zijn latere *Historia* verzamelde. In 1582 zou ook Estius als professor en rector van het Séminaire du Roi naar Douai overkomen.

Het franse werk staat op de naam van Gentian Hervet, een naam die in de Nederlanden berucht was sedert hij prijkte op het titelblad van de Biënkorf in gezelschap van Isaac Rabbotenu, de schuilnaam van Marnix. Dit franse werk, voltooid op 24 september 1579, werd te Douai uitgegeven in 1581. Kanunnik Hervet was dan

tachtig. Het boek doet zich voor als een verweerschrift tegen een boekje van een zekere Jomlaiela, dat zelf een antwoord is op een polemische Epistre van Hervet, dezelfde Epistre waartegen Marnix in de Biënkorf polemiseert. De titel van het werk luidt als volgt :

Briefve Response de Gentian Hervet, chanoine de Reims à un livre d'un Huguenot, assureé menteur et hipocrite, contre-faisant le catholique. Intitulé, Commentaire et illustration sur l'epistre missive de M. Gentian Hervet, aux desvoies de la Foy, Par Nicolas Jomlaiela. A Douay, chez Jean Bogard, imprimeur iuré, à la Bible d'or, L'an M.D.LXXXI.

Uit de inleiding blijkt dat de kanunnik van Reims in 1578-1579 in betrekking is geweest met Vlaamse émigré's. Hij leerde, zegt hij, het boekje van Jomlaiela kennen „dernièrement”, op een leeftijd toen hij niet meer dacht „qu'il me faillust encores mettre la main à la plume”. Zijn inlichtingen over Jomlaiela werden hem verstrekt door „plusieurs de ces pays bas”, die algemeen van oordeel waren dat Jomlaiela niemand anders was dan Marnix. Op de grond van deze Nederlandse informatie vaart hij uit tegen „Saint Aldegonde” als „le plus grand et le plus assureé menteur du monde”; ook de lasterpraat geeft hij weer en beschuldigt Marnix van overspel, moord op veertig Minderbroeders, lafheid in de slag bij Maaslandsluis ⁵⁴.

Deze Response kreeg door de ontdekking en studie van Dr Sterck een uitzonderlijke betekenis in onze literatuurgeschiedenis. De auteur stelde immers vast : dat de Response in haar bestrijding van Jomlaiela de tegenstrever op de voet volgt; dat het Commentaire van Jomlaiela, zoals het in de Response weerspiegeld ligt, niets anders kan zijn dan een frans prototype van de Biënkorf, die overigens een en dezelfde Epistre van Hervet op dezelfde hypocritische wijze commenta-

⁵⁴ STERCK, a.w., pp. 109-110; 114-115; 118-119.

rieert⁵⁵; dat ten slotte onder het pseudoniem „Jom-laiela” niemand anders kan schuil gaan dan Marnix zelf. Marnix heeft dus eerst een frans werk, het *Commentaire*, gepubliceerd, zijn Biënkorf van 1569 is een nederlandse bewerking van dit origineel. Deze stevig geconstrueerde hypothese vertoont een zwakke plaats, door Dr Sterck zelf aangewezen, namelijk het feit dat het *Commentaire* niet te vinden is. Buiten de titel van de *Response* schijnt het werk zelfs bibliografisch onna-wijsbaar⁵⁶.

In het licht van de Vlaamse vluchtelingenkolonie te Douai kan de verhouding *Response*-Biënkorf nu anders-om bekeken worden. De hypothese zou er dan uitzien als volgt.

Het onvindbare *Commentaire* van Jomlaiela heeft feitelijk nooit elders bestaan dan in de titel van de *Response* die te Douai verscheen in 1581. Deze *Response* is niet het werk van de tachtigjarige, sedert lang zwijgende kanunnik Hervet, zij is uitgegaan van de groep Vlaamse theologen en juristen die alsdan in de Waalse universiteitstad verbleven. Deze mannen kenden maar al te goed de Biënkorf en de verwoesting die dit boek in de geesten in Vlaanderen had aangericht en bleef aanrichten. Een weerlegging achtten zij nodig sedert lang, de ballingschap bood tijd en gelegenheid om aan het werk te gaan. Hervet kenden zij genoeg van naam, Douai voerde hen in het bereik van de beruchte man van Reims. De ontmoeting met de oude polemicus van de *Epistre* bracht hun de gelukkige inval : zij zouden de pen in zijn naam en in zijn taal voeren. Hun *Response*, die zich voordoeft als een vertraagd verweerschrift van Hervet, ontmaskert Marnix als pamflettist en weerlegt

⁵⁵ Zowel Biënkorf als *Commentaire* (in de *Response*) polemiseren tegen de vierde uitgave (1566) van de *Epistre* van Hervet. STERCK, *a.w.*, pp. 109-110.

⁵⁶ STERCK, *a.w.*, pp. 138-139.

stap voor stap de argumenten van de Biënkorf, zonder de Biënkorf te noemen die in het frans maar best ongenoemd bleef. De tegenstander bestrijden zij in een gefingeerd „Commentaire” waarin de Biënkorf naar inhoud en bouw geprojecteerd ligt. De franse Jomlaila-citaten in de Response zijn vertaalde Biënkorf-citaten, vertaalwerk uit 1578-1579, en, zoals de weerlegging er van, het werk van Vlaanderse polemici te Douai : in aanmerking komen vooral Vrancx, David, Simons, Lambrecht. De Response bergt de eerste franse vertaling van passages uit de Biënkorf, zij is ook de eerste weerlegging van de Biënkorf (die niet genoemd wordt) en de eerste openlijke aanval tegen de persoon van Marnix die wel genoemd wordt en in de inleiding allerminst wordt gespaard.

Tot hier onze hypothese, die overigens heel de bewijskracht van de overeenstemming Response-Biënkorf en van de verhouding Biënkorf-Tableau op haar zijde heeft ⁵⁷. Valt de literatuurgeschiedenis deze hypothese bij, dan ligt de conclusie voor de hand : de Biënkorf mag men, in de tegenwoordige stand van de wetenschap, blijven beschouwen als een oorspronkelijk nederlands werk van Marnix.

Het derde werk dat met de vluchtelingenkolonie te Douai in betrekking staat is een nederlandse weerlegging van het eerste stuk van de Biënkorf. „Antirabotenus ieghens het eerste stuck des byencorfs vanden ghefingerden Isaacq Rabotenus...” : zo luidt de titel van het handschrift uit de Gentse Universiteitsbibliotheek, door Dr Sterck voor het eerst bekend gemaakt en onderzocht ⁵⁸. De tekst verscheen niet in druk, hoewel het handschrift achteraan een kerkelijke approbatie draagt gedateerd te Douai op 5 juli 1581 en ondertekend door

⁵⁷ STERCK, *a.w.*, pp. 111-114 en de Bijlagen pp. 231-236 met de corresponderende plaatsen Biënkorf-Response en Biënkorf-Tableau.

⁵⁸ STERCK, *a.w.*, pp. 34-44.

twee voorname vluchtelingen uit onze lijst: Jacob Eeckius, vicaris-generaal van Brugge, en Cornelius Vranckx, penitencier van St-Baafs, de bekende vlaamse polemicus. De auteur van het handschrift is onbekend. Uit zijn eigen getuigenis in de inleiding van het werk blijkt dat hij een Vlaming uit het graafschap is ⁵⁹, waar schijnlijk een Gentenaar, dat hij in de Vasten van 1579 te Antwerpen vertoefde, in mei 1580 nog te Gent was. Kort daarop moet hij uitgeweken zijn naar Douai waar zijn *Antirabotenus* voltooid werd en, zoals hiervoor gezegd, goedgekeurd op 5 juli 1581. Hij was zeer bevriend met Jan David, die over hem spreekt in zijn *Christelijcken Biecorf* van 1600 (voltooid 30 januari 1598). David noemt hem een „goeden Heere van Gendt”, een bijzonder ijverig katholiek, zegt echter niet of het een priester of een leek was. Nog volgens David was deze anonymus vóór 30 januari 1598 „der weerelt gepasseert ende metten Heere”.

De auteur van het handschrift bekend in de „zendtbrieff anden heere van Sint Aldegonde” die zijn werk voorafgaat, dat hij zich in zijn geleerde en gedocumenteerde weerlegging liet helpen door vrienden: de door Marnix behandelde passages uit allerlei auteurs heeft hij verzameld en gecollationneerd „met advyse ende assistentie van anderen die de zaecke bet verstonden dan hy [de anonieme auteur]” ⁶⁰. Deze mededeling wijst

⁵⁹ Dit blijkt duidelijk uit de inleidende Zendbrief, f. 4 van het Hs., waar de auteur spreekt over „dese Nederlanden”, vroeger zo veilig en welvarend, nu echter wol wanorde en ellende... „ende dat de zelve landen, *ommers zonderlinghe het schoone Vlaenderlant*, wederomme tot zyn eerste beghinsel ende chaos schynt te commene van te wesen *het woudt zonder ghenade*”.

⁶⁰ STERCK, *a.w.*, p. 43. — Het handschrift, dat 116 bladen telt, is door twee verschillende handen geschreven. De ff. 10-76 zijn van een andere hand dan de ff. 1-9 (inleidende Zendbrief) en 82-116. De hoofdstukken IV (f. 82) en V (f. 96) beginnen telkens een nieuw katern. De eerste hand heeft op de ff. 10-76 verscheidene „basterdt-

blijkbaar op de kring van onze theologen en juristen te Douai waar hij zijn Antirabotenus heeft afgewerkt.

Waarom het werk onuitgegeven bleef is voorlopig niet uit te maken. Toch kunnen we de geschiedenis van het handschrift met enige waarschijnlijkheid nagaan. Langs Cornelius Vrancx, die zelf naar de St-Pietersabdij overging en er in 1597 abt werd, zal het handschrift in deze abdij zijn terechtgekomen. Daarop wijst o.m. een nederlandse berijming van een passus uit „Lactantius in zijne gheestelicke poesie”, die op f. 65 van het handschrift is ingelast — eigenlijk als een los blad opgespeld — en vermoedelijk een poëtische bewerking is van de rijmlustige Vrancx zelf. Vrancx staat bekend als een groot boekenvriend en men mag aannemen dat hij de Antirabotenus, door hem in 1581 te Douai ondertekend, niet uit het oog heeft verloren. Heeft hij het handschrift behouden en uit Douai naar Gent meegenomen? of werd het hem naderhand door de auteur geschonken of nagelaten? Was de auteur soms een der Raadsheren van Vlaanderen? Hoe het zij, na de dood van de auteur weet Jan David in 1598 te zeggen dat het werk nog bestaat en dat het „niet verde te soecken en waer, alst noodt dede”. Met deze woorden wijst David, die alsdan te Gent verbleef, denkelijk naar zijn vriend Vrancx in de St-Pietersabdij ⁶¹. Bij de opheffing van deze abdij in 1799 is het handschrift dan, met heel de kloosterbibliotheek, overgegaan naar het depot van de departementale bibliotheek in de kloostergebouwen van Baude-

woorden” door dietse woorden vervangen. Een diepere studie van het handschrift zou wellicht nog duidelijker de aard van de samenwerking kunnen bepalen.

⁶¹ Of is Vrancx zelf een van de medewerkers aan de Antirabotenus geweest? ... Was de door David bedoelde auteur een leek, dan zou Guillaume van Pamele, de president van de Raad van Vlaanderen (zie hiervoor), kunnen in aanmerking komen. Met medewerking van zijn zeer belezen broeder, de patroloog Pamelius?

loo ⁶² die de kern werd van de stedelijke bibliotheek en de in 1818 daaruit gevormde Universiteitsbibliotheek.

Het verblijf in het milieu der Vlaamse vluchtelingen te Douai heeft literair het langst nagewerkt bij de meermaals genoemde Jan David, de pastoor van Kortrijk die te Douai voor het eerst een Jezuietencollege en de eerste, door Franciscus Costerus gestichte, Mariacongregatie van de Nederlanden leerde kennen en er voor de Sociëteit van Jesus gewonnen werd. In 1595 — op vijftigjarige leeftijd — debuteerde David, onder de schuilnaam Jason Petronius, met zijn *Kettersche Spinne-coppe*, waarin hij spottend bewijst „hoe degelick en orborlick een saecke een ketter is”. Een paar jaar later voltooide hij een tweede allegorisch werk dat in 1600 op zijn naam zou verschijnen : zijn *Christelijcken Bie-corf der H. Roomscher Kercke*, die in de literatuurgeschiedenis al te lang voor een weerlegging van Marnix' Biënkorf versleten werd. Jan David neemt alleen de Biënkorf-allegorie van Marnix over en werkt ze uit in een positief didactisch tractaat over het katholieke geloof en de kerk, een apologetisch tegenstuk van de kwade „Horsele-corf” van Marnix.

David begon einde 1596-begin 1597 met de redactie van zijn *Christelijcken Biecorf*. In de inleiding „aen P[hilips] M[arnix] Auteur des Wespen-Corfs, valschelycken Bie-Corf der H. Roomsche Kercke gheintituleert” schrijft hij herinneringen neer over de auteur van de Antirabotenus die teruggaan op zijn verblijf te Douai. De inhoud er van werd hiervoor reeds besproken. En waarschijnlijk had hij ook een exemplaar van de Response uit Douai bij de hand. Het exemplaar van de Response uit de oude Jezuietenbibliotheek van Antwerpen (thans in de Bibliothèque Municipale te Reims) draagt inderdaad geschreven aantekeningen die van Jan David

⁶² A. VAN LOKEREN, *a.w.*, I, p. VII.

kunnen zijn; de hand onderstreepte de zin : „Les Catholiques ressemblent les mouches à miel, non pas les herétiques” die a. h. w. het programma verstrekt van de *Christelijcken Biecorf*. In de richting van David wijst ook de belangstelling voor de spreekwoorden die in de Response voorkomen ⁶³ en de bijgevoegde samenvatting van de ketterse stellingen die in de Response bestreden worden is als een bondig memorandum voor een bevechter van Marnix' Biënkorf. Dit Dowaaise drukje van 1581 — het handexemplaar van David? — legt een tastbare band tussen de polemische bedrijvigheid van de vluchtelingengroep te Douai waartoe Jan David als parochiepastoor had behoord en de belangrijke groep didactisch-polemische geschriften waarmede de Jezuiet Jan David een aanzienlijker plaats in onze literatuurgeschiedenis heeft verdiend dan hem tot op heden is ten deel gevallen.

A. VIAENE.

⁶³ Jan David heeft niet alleen onder de schuilnaam „Donaes Idinau” een plaats in de bibliographie van de nederlandse spreekwoorden veroverd, ook zijn talrijke geschriften zijn rijk aan spreekwoorden en zegswijzen. Waarom kreeg hij tot nu toe geen bijzondere studie, evenmin als zijn verdienstelijke vriend C. Columbanus Vrancx? Een leemte die reeds in 1928 door P. Dr J. van Mierlo werd signaleerd.

Beschouwingen over 1302

Toen Gwij van Dampierre in 1297 alle feodale banden met de koning van Frankrijk verbrak, was hij er vast van overtuigd het recht aan zijn zijde te hebben. Naar zijn bondgenoot de koning van Engeland had hij kort te voren geschreven dat hij Filips de Schone had „mis parfaitement en défaut, par quoy clerck de droit et de divinitei ont dit et dient ke li roys de France a tant meffait envers le comte ke li cuens est desloyés de homage, de serviche, de féauté et de toute redevanche k'il li devoit u pooit devoir”¹. De koning had het verdrag van Melun niet nageleefd, o.m. door te weigeren Gwij voor de pairs te laten verschijnen, de graaf mocht in opstand komen, de adel en de onderdanen moesten hem dienen tegen de koning. Filips de Schone deed trouwens nog een poging om graaf Gwij deze grondige redenen te ontnemen door hem te Kortrijk de rechtspraak voor de pairs aan te bieden.

De graaf trad onmiddellijk op tegen de Leliaarts : zij werden gevangen genomen, hun goederen werden aangeslagen. Te Brugge vluchtten veel Leliaarts naar St. Omaars in 1297 : 107 poorters weken uit, sommigen met vrouw en kinderen, met knapen, knechten en meiden, samen 317 personen². Te Gent vluchtten een 65-tal schepenen en poorters; te Dowaaï weken 112 mannen

¹ KERVYN DE LETTENHOVE, *Études sur l'histoire du XIIIe siècle*, in *Mémoires de l'Académie royale de Belgique*, Brussel, 1853, in-4°, p. 26; H. PIRENNE, *Histoire de Belgique*, I, géill. ed., Brussel, 1948, p. 243-244, n. 73.

² C. WYFFELS, *Een „opstand” te Brugge en de vlucht van Leliaarts naar Sint-Omaars tussen 17 Augustus en 18 September 1297*, in *Handelingen van de Société d'Émulation*, XC, 1953, p. 63-72.

plus vrouwen en kinderen en enkele weduwen uit ³. Dit bewijst dat er heel wat bewuste Leliaarts waren in de poorterie te Brugge en te Dowaaï. Onder de aangehouden Bruggelingen was Joris van der Matte, die tot in 1298 gevangen bleef en 1000 pond losgeld moest betalen aan de graaf. Joris' vrouw was gevlucht naar St. Omaars met haar kinderen uit haar eerste huwelijk, met een poorter uit Ieper. In 1302 zal Joris van der Matte de grootste som geld lenen aan de opstandelingen ⁴. Het probleem van de Leliaarts en de Liebaarts in de Brugse poorterie verdient dan ook een grondige studie. Tot nu toe is het alleen bestudeerd in de drie hoogste klassen van de poorterie, die we goed kennen dank zij een lijst van de poorterlijke ruiters in 1292 ⁵. De huidige stand van het onderzoek geeft daarvoor 76 Liebaarts tegenover 74 Leliaarts; voor de overige leden van de drie hoogste klassen der poorterie kennen we de gezindheid nog niet ⁶. Maar er bestaat ook een lijst van rijke Bruggelingen die in 1297 geld lenen aan de stad. Er staan ongeveer 675 namen op. Daaronder kunnen we nu reeds 150 Leliaarts identificeren en waarschijnlijk wat meer Liebaarts, terwijl een 30-tal van de in 1297 vermelde poorters overleden waren in 1302. Over de rest van de poorters vinden we geen inlichtingen in de stadsrekenin-

³ F. FUNCK-BRENTANO, *Philippe le Bel en Flandre*, Paris, 1896, p. 310; F. BLOCKMANS, *Het Gentsche Stadspatriciaat tot omstreeks 1302*, Rijksuniversiteit Gent. Faculteit Wijsbegeerte en Letteren, Antwerpen, 's Gravenhage, 1938, p. 363, 370; L. DELFOS, *Het Avontuur van de Liebaarts*, Tielt, 1952, p. 97.

⁴ J. F. VERBRUGGEN, *De Slag der Gulden Sporen*, Antwerpen, Amsterdam, 1952, p. 207-208; C. WYFFELS, *op. cit.*, p. 69, n. 1.

⁵ J. DE SMET, *De Inrichting van de Poorterlijke Ruitery te Brugge in 1292 en haar Indeeeling in Gezindheden in 1302*, in *Kon. VI. Academie, Verslagen en Mededeelingen*, aug.-sept. 1930, p. 487-505.

⁶ J. DE SMET, *Brugse Leliaarts gevlucht te Sint-Omaars van 1302 tot 1305*, in *Handelingen van de Société d'Émulation*, LXXXIX, 1952, p. 147: 74 Liebaarts tegen 73 Leliaarts, verbeterd door ons tot 76 Liebaarts tegen 74 Leliaarts.

gen van 1302 tot 1304. In elk geval, het 150-tal Leliaarts onder de Brugse poorterie, met hun familie en wat personeel is tenslotte een aanzienlijk getal. De Leliaarts vormden dus een sterke partij te Brugge.

Wat de adel betreft, daarin schijnen er weinig Leliaarts te zijn in het begin van de oorlog. De edellieden komen naar het grafelijk leger en strijden mee tegen de koning van Frankrijk. Maar naarmate het koninklijk leger oprukt en overwinningen behaalt, wordt de afvalligheid groter en groter. Voor de adel, net zoals voor de poorterie, dient er rekening gehouden met twee goed onderscheiden perioden : 1297 tot 1300, daarna 1302 tot 1304. Een deel van de edellieden sluit inderdaad aan bij de machtigste partij. Na de verovering van Rijsel in 1297 en na de slag der Gulden Sporen in 1302 is dit goed zichtbaar. Zo sluiten heel wat edellieden uit het zuiden van het graafschap en die zelfs lenen hebben in Henegouwen aan bij de overwinnaars in 1302; voor een deel uit vaderlandsliefde, voor een deel uit opportunisme doen ze mee met de zonen van de graaf. Voor de periode 1297-1300 hebben we 191 Liebaarts gevonden tegenover 118 Leliaarts. Voor de periode 1302 tot 1304 hebben we 102 Liebaarts die vroeger niet vermeld werden, tegenover een 42-tal Leliaarts die nog niet geciteerd werden of afvallige Liebaarts zijn, of met Jacques de St. Pol meestreden tegen de Bruggelingen tijdens de Brugse Metten. Dit geeft 293 Liebaarts tegenover 160 Leliaarts⁷. De documentatie is echter onvolledig en daarom hebben we het aantal Leliaarts op 265 geschat. Het aantal Liebaarts moet zeker eveneens verhoogd worden. De algemene verhouding 293 tegenover 160 schijnt de toestand goed weer te geven.

Na 1300 speelt de Vlaamse adel maar een geringe rol in de gebeurtenissen. Van meer belang voor 1302 is de

⁷ Dit is de voorlopige uitslag van een persoonlijk onderzoek dat nog niet voltooid is

strijd in de steden van 1280 af. Grepen de conflicten slechts plaats tussen twee partijen van patriciërs, zoals Dr L. Delfos het voorstelt, of waren ze beperkt tot twee politieke partijen onder de patriciërs maar waarin de oppositie gesteund werd door de rijke ambachtslieden, zoals Dr Jos. De Smet schrijft? Volgens Delfos was het dus alleen een politieke strijd. De Smet gebruikt ook die karakterisering, maar houdt er geen rekening mee dat dit in strijd is met zijn onderscheid tussen arme en rijke ambachtslieden. Volgens hem zouden de arme ambachtslieden bij gebrek aan klassebewustzijn niet deelgenomen hebben aan het conflict ⁸.

Beide historici hebben gelijk wanneer ze zeggen dat de eisen van de Bruggelingen in 1280 politieke eisen zijn, althans in de grote trekken. Maar bij nadere beschouwing stelt men vast dat die politieke eisen, zoals bij voorbeeld evenveel schepenen uit de volksklasse als uit het patriciaat, ingegeven zijn door een zucht om het lot van de handwerkers te verbeteren, en dat er dus wel degelijk sociale drijfveren zitten achter de uitgedrukte politieke eisen.

Wat echter erger is, vooral als een punt van methode, is dat geen van beiden het zo interessante geval van Damme bespreekt. Daar wordt in hetzelfde jaar 1280 het volledig programma van de ambachtslieden weergegeven in de klacht. Delfos citeert er maar een klein deel van — het deel dat zijn stelling bevestigt, terwijl hij de rest weglaat⁹. Te Damme vraagt de volksklasse :

1. De assise, of belasting, geheven op brood, wijn, bier en mede, drukt zwaarder op de arme lieden dan op de rijken. Daarom vraagt ze goedkoper bier. De volksklasse vraagt ook medezeggenschap in het bepalen van de assise.

⁸ L. DELFOS, *Het Avontuur van de Liebaards*, p. 38; J. DE SMET, in *Handelingen Société d'Émulation*, LXXXIX, 1952, p. 162-163.

⁹ L. DELFOS, *op. cit.*, p. 38.

2. Ze vraagt ook dat de dekens en de vinders van de ambachten geen patriciërs meer zouden zijn, maar wel lieden behorend tot de ambachten zelf.
3. Om assisen, heffingen, keuren, toelagen en uitgaven goed te keuren vraagt de volksklasse zoveel vertegenwoordigers als de schepenen ¹⁰.

Dus deelnemen aan het goedkeuren van de belasting, rechtvaardige verdeling ervan over rijk en arm, ambachten waarin handwerkers zelf deken en vinders zijn, evenveel vertegenwoordigers van de volksklasse als van de schepenen voor financiële beslissingen die vooral op de volksklasse drukken. Dit is bijna het volledig programma van de handwerkers, en ze verwezenlijken het integraal in 1302. Nu kan men de vraag stellen of de handwerkers uit Damme in 1280 sociaal en politiek meer ontwikkeld waren dan de Bruggelingen, daar ze hun eisen op een meer algemeen plan kunnen voorstellen. Het antwoord is eenvoudig : in beide plaatsen, zoals te Gent, te Ieper, te Dowaaï en te Rijsel werden dezelfde sociale eisen nagestreefd. Ook J. Vuylsteke schreef dat er in de grieven van de Gentse „communitas”, „die toen waarschijnlijk in Vlaanderen het meest door de aristocratie verdrukt werd”, niet gesproken wordt van stoffelijke belangen, van economische uitbuiting. „Men klaagt louter over misbruiken van politieken, bestuurlijken en rechterlijken aard”. Zelfs wanneer de Gentenaars klagen dat het recht van de armen zo goed niet geëerbiedigd wordt als dit van de rijken, denkt hij dat er geen spraak is van „economische, noch van sociale *revendicatie*” ¹¹. Dit is ver gezocht. Voor ons is deze tegenstelling tussen armen en rijken meer sociaal dan politiek.

¹⁰ A. DE SMET, *De Klacht van de „Ghemeente” van Damme in 1280*, BCRH, CXV, 1950, p. 9.

¹¹ J. VUYLSTEKE, *Uitleggingen tot de Gentsche Stads- en Baljuwsrekeningen, 1280-1315, Oorkondenboek der Stad Gent, 1^e afd., Rekeningen, IIe dl, Gent, 1906, p. 78, 79, 80.*

De misbruiken steunen ook op de economische onderdrukking van de handwerkers. Pas nadat hun economische en sociale positie erg verbeterd is in de XIIIe eeuw, behalen de ambachtslieden politieke en militaire successen¹². De vraag naar een zelfde recht voor arm en rijk mag bij de eisen van de handwerkers van Damme gevoegd worden en de sociale en economische basis ervan is zeer duidelijk. De strijd voor de schepenambten gaat niet alleen om de politieke macht, maar ook om de economische voordelen die er aan verbonden zijn. De schepenen waren terzelfdertijd werkgevers, wetgevers voor de arbeid en beheerders van de ambachten — rechtstreeks of onrechtstreeks. Ze legden de belastingen op en spraken recht.

Wat stelt men vast in 1302?

1. Onder de nieuwe schepenen van Brugge zijn maar twee patriciërs: Martin vander Rughe en Willem vander Hille, één man die in 1297 geld leende en dus poorter kan geweest zijn: Reinard f. Arnout, en de negen overigen zijn onbekenden, ambachtslieden. Onder hen bevindt zich als een van de burgemeesters, Jan Heems, een volder, maar een volksleider van betekenis¹³. Met één slag wint de volksklasse negen zetels op twaalf. Vroeger had zij er geen enkele, nu zeker drie vierden van het totaal. We vragen ons dan ook af met welk recht Delfos hier spreekt van „het beginsel der evenredigheid”¹⁴. Waar ligt de evenredigheid? Het meeste dat de volksklasse ooit gevraagd had, was de helft van de zetels: te Damme en te Brugge in 1280¹⁵.

¹² J. F. VERBRUGGEN, *De Krijgskunst in W.-Europa in de Middel-eeuwen*, Kon. VI. Academie, Brussel, 1954, p. 250-254, 255-264.

¹³ J. DE SMET, *De Inrichting van de Poorterlijke Ruitery*, p. 502-503; J. COLENS, *Le compte communal de la ville de Bruges*, Brugge, 1886, p. 1-2; Brugse stadsrekening, a^o 1297, f° 21 v°, 2° kol.

¹⁴ L. DELFOS, *op. cit.*, p. 211-212.

¹⁵ A. DE SMET, *op. cit.*, p. 6-7, 12; L. A. WARNKOENIG, *Flandrische Staats- und Rechtsgeschiede*, 3 dln in 5 vol., Tübingen, 1835-42, II, 1, Urk., nr 55, p. 101-102.

Nu heeft ze er plots drie op vier. Dit is reeds een ontegensprekelijk bewijs dat de ambachten machtig geworden zijn. Het feit dat Martin vander Rughe, een poorterlijk ruiter, de eerste burgemeester was, mag ons niet misleiden. De verhalende bronnen vermelden hem nooit. Dit bewijst dat zijn rol niet zo groot geweest is. Hetzelfde gebeurde in 1328. De eerste burgemeester was toen Jan Schinkel f. Jans, die op 11 juli 1302 tot ridder geslagen was. Hij werd in 1328 niet onder de voorname schuldigen gerangschikt. De oude volder, Jan Heems, behoorde toen nog altijd bij de machtige volksleiders en werd wel onder de schuldigen gerekend. En de meest vooraanstaande persoonlijkheid uit de strijd in 1328 te Brugge, Willem de Deken, oefende in 1328 juist dezelfde functies uit als Jan Heems in 1302, dit is burgemeester *vanden corpse*¹⁶. Jan Heems kan dus in 1302 een voorname rol gespeeld hebben.

2. Door haar negen schepenen en door de instelling van de honderdmannen controleerde de volksklasse alle uitgaven. Belastingen die impopulair waren werden nu door leden van de klasse beheerd en het volk kon nagaan waarvoor het geld en hoe het gebruikt werd. Door het invoeren van andere belastingen kon men ze ook rechtvaardiger verdelen¹⁷.

3. De ambachten werden erkende en zelfstandige korpsen. Men stelt onmiddellijk vast dat ze eigen finan-

¹⁶ J. DE SMET, in *Hand. Soc. d'Émulation*, LXXXIX, p. 164-165, houdt geen rekening met de persoonlijkheden. Hij hecht alleen belang aan de hiërarchie onder de burgemeesters en schepenen.

¹⁷ L. DELFOS, *op. cit.*, p. 165, p. 335, nota n en p. 336. Elders spot Delfos ten onrechte in verband met de belastingen: (p. 237) „Een gemeente die aan de liebaardse opstand deelneemt begintigen met het recht accijnzen te innen, ziedaar een feit dat misschien wel paradoxaal zal lijken in het oog van de hedendaagse socioloog, die van mening is, dat de heffing van accijnzen de aanleiding was tot de Vlaamse opstand”. Hier wordt natuurlijk geen rekening gehouden met de aard van de belastingen, met het bedrag en met het beheer.

cies hebben, want ze lenen geld aan de stad. In sommige gevallen gebeurt de lening volgens het aantal leden van het ambacht. De beroepsverenigingen ontvangen zelf ook geld van de stad, evenals in beslag genomen goederen, buitgemaakte koopwaar, enz. Ze hebben dus hun eigen financies waarmee ze hun kosten in de heer-vaarten kunnen vergoeden. Wanneer worden ze als zelfstandige korpsen erkend? Het oudste voorbeeld is dat van de vleeshouwers van Brugge in december 1302. Op dat tijdstip hebben ze hun officiële keure. Daarop volgen de volders, de scheerders en de makelaars die hun keure ontvangen in 1303¹⁸. Maar dit zijn officiële erkenningen. Ze komen *nadat* de ambachten in de werkelijkheid reeds erkend waren. Zo werd de samenstelling van de schepenbank maar eerst in 1304 erkend en bepaald door de grote keure van Filips van Chieti, maar in werkelijkheid treden de twee burgemeesters, Martin vander Rughe en Jan Heems samen met Pieter de Coninc reeds op in maart 1302¹⁹.

Een nauwkeurig onderzoek werpt meer licht op de erkenning van de ambachten. Jan van Namen is juist te Gent aangekomen rond 23 juli 1302 en reeds staan de ambachtlieden klaar : „Item van den charters van den iij ambochten te zeghelne met mijns heren zeghele van Namen”²⁰. Wat bedoelt men te Brugge met de drie ambachten? Een post uit de rekening van 1303 leert het ons : „Item yleent Lauwerse uter Meet ende Jacop van Tielt ten 3 ambochten boef, dats te wetene, wevers, wlres, scerres licghende vor Lessines, 250 lb”²¹. De

¹⁸ C. WYFFELS, *De Oorsprong der Ambachten in Vlaanderen en Brabant*, Kon. VI. Academie, Brussel, 1951, p. 24; J. A. VAN HOUTTE, *Makelaars en Waarden te Brugge van de 13^e tot de 16^e Eeuw*, in *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden*, V, 1950, p. 12, en noot 2.

¹⁹ Dit blijkt uit een post van de Brugse Stadsrekening van 1331, f° 104. Zie ook : L. DELFOS, *op. cit.*, p. 351, noot 183.

²⁰ J. COLENS, *op. cit.*, p. 195 en 201.

²¹ Brugse Stadsrekening 1303, I, f° 26 v°.

charters van de drie ambachten, wevers, volders en scheerders, werden dus reeds in 1302 bezegeld; het waren zeker wel voorlopige stukken, in afwachting dat de keuren opgesteld werden.

Het lijkt eigenaardig dat een poorterlijk ruiters, Christiaan vanden Damme, nog deken van de wevers was. Maar Christiaan was een Liebaart, die in 1304 burgemeester werd. Waarschijnlijk had hij zich verdienstelijk gemaakt in de opstand, of wou men hem niet vervangen voor zijn jaar verstreken was, omdat hij als Liebaart meedeed met de handwerkers? De wevers hadden trouwens als leider de befaamde Pieter de Coninc en zijn twee zonen, de volders Jan Heems en de vleeshouwers Jan Breidel, die misschien niet vreemd was aan de vroege officiële erkenning van dit ambacht. Dit leidt ons tot een bondige bespreking van het probleem van de volksleiders.

Reeds in maart 1302 hebben de nieuwe schepenen in Brugge het bewind in handen, en samen met Pieter de Coninc trekken de twee burgemeesters, Martin vander Rughe en Jan Heems, om geld van de kerk van St. Donaas, om het te gebruiken voor de opstand. Twee maand vóór de Brugse Vrijdag hadden de volksleiders dus reeds het volledig gezag over de stad. Het was de tijd waarin Pieter de Coninc zeer machtig geworden was en dat de koninklijke baljuw, de oude schepenen en de Leliaartse poorters gevlucht waren. Samen met Willem van Gulik zorgt hij voor de aanvallen op de woning van de Leliaart Jan van Sijsele en op de grafelijke burcht te Male. Hij doet op 12 mei 1302 een uiterste poging om Gent te doen deelnemen aan de opstand. Na deze mislukking moet hij Brugge verlaten. Maar na de „Goede Vrijdag” is hij weer de grote leider, samen met Willem van Gulik. Zij rukken naar Kassel op, en van daar naar Kortrijk. Met beide prinses komt Pieter naar Gent en zorgt er voor dat daar ook een nieuw stadsbestuur aange-

steld wordt. Hij wil tevens een Leliaart doen terechstellen, maar de jonge prinsen bekomen dat hij genadeschenkt. Later in 1302, in 1303 en in 1304 speelt Pieter steeds een rol niet alleen in Brugge, maar ook in opdrachten aan de grens, en zo meer. Pieter de Coninc was nochtans geen schepen en had geen officiële functie. In 1308 helpt zijn zoon in het bevrijden van Willem van Saaftinge. In 1309 treedt Pieter samen met Jan Breidel en Jan Heems weer op aan het hoofd van de wevers, volders, lakenscheerders en andere ambachten van de lakennijverheid. Pieter de Coninc en Jan Heems stonden nog steeds aan de zijde van hun wevers en volders in 1321-22 en Jan Heems was nog een groot leider in de opstand 1323-28, terwijl Pieters zoon, Jan de Coninc, toen deken van de wevers en belangrijk leider was. Zoals gezegd was Jan Heems in 1302 tevens burgemeester. Pieter de Coninc en zijn zonen Willem en Jan, Jan Breidel en Jan Heems waren invloedrijke volksleiders die zeker voor hun aanhangers en hun ambacht gezorgd hebben²².

Het opdagen van deze leiders, die uit de volksklasse zelf gesproten waren, is ook een belangrijk verschijnsel. Het wijst erop dat de volksklasse op politiek gebied voldoende ontwikkeld was. Na Pieter de Coninc zullen leiders als Zannekin en Willem de Deken optreden en daarna Jacob van Artevelde. Over soortgelijke gebeurtenissen in Frankrijk na 1356 schreef de grote Franse historicus Ferdinand Lot: „Une classe sociale, le *tiers*, fait inouï, sans précédent, sans imitation en Europe, au Moyen Age, osa prendre en mains les destinées de la France. Cette révolution, prodrome de la grande Révolution, échoua: les temps n'étaient pas encore venus, mais elle est hautement instructive”²³. Er ligt wat over-

²² J. F. VERBRUGGEN, *Brugse Volksleiders en Ridders in 1302*, in *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 15, 1955, nr 6, p. 241-246.

²³ *L'Art militaire et les armées au Moyen Age en Europe et dans le Proche Orient*, 2 vol., Paris, 1946, II, p. 429.

drijving in deze woorden van F. Lot, maar zijn beoordeling verdient overwogen te worden door hen die de Vlaamse gebeurtenissen van 1302 bestuderen.

In tegenspraak met de invloed van de volksleiders en de macht van de ambachten schijnt de vaststelling dat de ambachtslieden in 1302 geen soldij ontvingen. Hieruit werd afgeleid dat de handwerkers niet beloond werden door hun eigen schepenen²⁴. Dit is zo weinig waarschijnlijk dat het probleem even dient behandeld te worden. De kruisboogschutters worden inderdaad door de stad betaald. Waarom zij en de ambachtslieden niet? Aanvankelijk wellicht omdat de kruisboogschutters een keurtroep vormden, maar vooral omdat de schutters in vele gevallen alleen opgeroepen werden terwijl de rest van het gemeenteleger thuis bleef. Maar in 1302 bestond er geen enkele reden om onderscheid te maken op gebied van soldij. Een uitleg hiervoor zou kunnen zijn dat de ambachtslieden uit vaderlandsliefde afgezien hebben van een vergoeding voor hun kosten. Maar deze verklaring hebben we niet nodig. De meest logische schijnt dat de handwerkers door het ambacht zelf betaald werden: daarom leent Brugge geld aan haar ambachten in 1302 en bezorgt ze later de opbrengst van belastingen aan de ambachten. Onderzoeken we even de teksten: aan de wevers worden 433 pond geleend „omme de cost van haren serianten int here te Cassele ende te Curtrike”, dus om de kosten van de gewone strijders te vergoeden in de beslissende veldtocht van 1302. De pijnders die nog geen gewoon ambacht vormden, kregen toen 4 vaten wijn, 174 pond en 2 zakken wol, alles samen voor 266

²⁴ J. DE SMET, *Beschouwingen over Vlaanderens Vrijheidsstrijd in 1302*, in *Biekorf*, 53e jg, 1952, p. 197-198; ID., *Wat Brugge gaf, kreeg en leed voor Vlaanderens vrijmaking in 1302*, *ibid.*, 1952, nr 6, p. 9 (overdruk); ID., in *Handelingen Société d'Émulation*, 1952, p. 163; A. SCHOUTEET en J. DE SMET, *Tentoonstelling van historische Bescheiden. Brugge tegen Filip de Schone*, Brugge, 1952, p. 10.

pond, om ze te helpen in hun kosten ²⁵. In de tocht naar Dowaai krijgen de pijnders 85 pond voor hun kosten. De Brugse schepenen doen ook 12 pond soldij betalen aan knapen die dienst deden op de Nieuwendijk tijdens deze tocht ²⁶. Ambachtslieden werden trouwens betaald voor het bewaken van gevangenen ²⁷. Te Grevelingen lagen lange tijd 507 ambachtslieden, dit is ongeveer het normale aantal handwerkers in de Brugse basiseenheid of *voud* ²⁸. Deze handwerkers ontvangen de normale soldij, 3 schellingen per dag, hun coningstaveis 5 schellingen. In december ontvangen de wevers soldij omdat ze 's nachts de stad bewaken ²⁹. De beslissende teksten dateren echter uit 1305 en 1306, wanneer er sprake is van de soldij die de stad nog schuldig is aan de ambachtslieden die voor Zierikzee gestreden hadden en er gevangen genomen werden. Voor deze stad schoten Brugse poorters en ambachten geld voor aan hun schippers. Sommige ambachten verloren er geld of bevoorradings ³⁰. Vooral belangrijk is deze tekst: de gevangen genomen Bruggelingen deden afstand van de assisen of belastingen die hun destijds toegewezen waren (³¹). Dit

²⁵ J. COLENS, *op. cit.*, p. 160 en p. 5.

²⁶ *Ibid.*, p. 163 en 165; p. 166, voor de knapen.

²⁷ *Ibid.*, p. 178 en 184. Zie ook de vermelding van soldij voor de zagers in de tocht naar Grevelingen in 1302, *ibid.*, p. 155.

²⁸ L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire des archives de la ville de Bruges*, I, Brugge, 1871, nr 190, p. 187-188; J. F. VERBRUGGEN, *De organisatie van de militie te Brugge in de XIVe eeuw*, in *Handelingen Société d'Émulation*, LXXXVII, 1950, p. 167-169.

²⁹ J. COLENS, *op. cit.*, p. 192.

³⁰ Brugse Stadsrekening 1304, 3, f° 43 v°; J. SABBE, *De Vijandelijkheden tussen de Avesnes en de Dampierres in Zeeland, Holland en Utrecht van 1303 tot 1305*, in *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*. Nieuwe Reeks, V, 1951, p. 280 en p. 293, n. 61: het geld van de wevers; J. J. DE SMET, *Mémoire sur la guerre de Zélande*, in *Mémoires de l'Académie royale, Classe des Lettres*, XVIII, 1845, bijlage II. Ook in J. J. DE SMET, *Recueil de Mémoires et de Notices historiques*, II, Gent, 1864, p. 341-342.

³¹ Brugse Stadsrekening 1305, 2, f° 16 v°: „Item den ghuenen die ghevanghen laghen in Zeelant, als omme dat sie quite scouden alle

verklaart waarom we in 1302, 1303 en 1304 geen betaling van soldij voor de ambachtslieden aantreffen. Ze werden betaald door hun ambacht. De ambachten ontvingen rechtstreeks de opbrengst van sommige belastingen zodat de sommen niet geboekt werden in de stadsrekeningen³². Zo komt het dat we er geen spoor van vinden, tenzij onrechtstreeks.

Het is trouwens volledig logisch : de stad Brugge betaalt soms tot 500 edellieden, betaalt haar kruisboogschutters, haar werklieden, maar betaalt natuurlijk ook haar handwerkers die op krijgstoct vertrekken. Nadat de ambachtslieden reeds betaald werden voor hun militaire prestaties in 1297, werd de betaalde militaire dienst voor de gewone lieden in 1302 definitief doorgevoerd en bleef zo bestaan.

Tenslotte dient nog even de houding van de ambachten besproken. In 1297 wordt Brugge zonder weerstand overgegeven en amper enkele dagen later vertrekken Brugse kruisboogschutters en daarna ook ambachtslieden om de stad Damme te verdedigen tegen de graaf en de koning van Engeland. De koning van Frankrijk had 1000 pond laten verdelen onder de Brugse ambachten, zeker om ze op zijn hand te krijgen. De ambachtslieden ontvingen toen ook soldij gedurende hun krijgstoct. Ze werkten dus samen met de vijand omdat dit

assisen die sie in haren handen hadden die wile dat sie ghevanghen laghen..."; 1305, 2, f° 18; 1306, 1, f° 9 v°; 1306, 2, f° 3, f° 24. In 1312 ontvangen de ambachtslieden soldij in een expeditie tegen de heer van Maldegem : Stadsrekening 1312, f° 30-30 v°.

³² Een ander voorbeeld daarvoor is het *Register der herevaerden* voor de expedities van 1338 tot 1340. Het register bevat de namen van poorters en ambachtslieden die deelnamen aan de expedities. De stadsrekeningen uit dezelfde periode geven de onkosten van de schepen, de kruisboogschutters, de *scaerwettters*, de rode kaproenen. In het *Register der herevaerden*, f° 66, hadden de wevers ontvangen : 2 paiementen vander preste, 6 paiementen van sconinx ghelde van Ingheland, 39 paiementen vanden bierassise, 19 paiementen vanden wijnassise.

hun voordeel bezorgde. Maar die samenwerking duurde slechts zolang ze er profijt uit trokken. De ambachten hoopten waarschijnlijk met de hulp van de koning verbetering in hun toestand te brengen. Zodra ze inzagen dat ze niet veel te verwachten hadden van deze zijde — de Franse gouverneur steunde de poorterij — verzetten ze zich. Misschien waren ze in 1297 ook tevreden omdat de stad vlug versterkt werd en de huizen van de handwerkers eindelijk ook binnen de stadsomwalling stonden en zo beschermd werden, terwijl ze vroeger onmiddellijk in de voorstad in brand gestoken werden bij het begin van een belegering.

Bij gebrek aan een exhaustieve studie van Brugge's geschiedenis in de xiv^e eeuw kunnen we niet onmiddellijk nagaan in hoever de ambachten hun sterke positie in het stadsbestuur behouden hebben na 1304. Maar het is onbetwistbaar dat de volksklasse van de steden geweldig aan macht gewonnen heeft. De graaf van Vlaanderen durft zich verzetten tegen eisen van de boeren en een opstand in het land van Waas bloedig onderdrukken, maar zo iets durft hij niet in de steden ³³.

Op 1 augustus 1302 beloonde graaf Jan van Namen de Bruggelingen voor hetgeen zij gedaan hadden voor het grafelijk huis en voor Vlaanderen. Hij schonk hun het voorrecht dat de grondcijs nooit zou verhoogd worden, zelfs niet wanneer er nieuwe huizen gebouwd worden op de stadsbodem, of wanneer de huizen verbeterd worden. Die bepaling gold ook voor de nog niet bebouwde grond, en bij overlijden of verkoop. Het was een maatregel die vooral de volksklasse beloonde. Daarnaast verordende hij dat alle Bruggelingen vrij mochten handel drijven en een nering uitoefenen. Vóór 1302 was de handel in handen van de poorters die deel uitmaakten van de Londense hansa. De volksklasse kreeg hier dus

³³ *Annales Gandenses*, p. 99.

volledige vrijheid. Tenslotte kregen de Bruggelingen nog een zeer belangrijk voorrecht, vrijdom van tolleren in geheel Vlaanderen, dat de kooplieden van Brugge dus erg bevoordeelde. Daar elk Bruggeling mocht handel drijven begunstigde men zo alle inwoners van de stad, althans in theorie. In de praktijk hadden de meesten niet de middelen om zelf handel te drijven. Later kreeg Brugge nog het recht, de schepenen in de kleine afhankelijke steden uit de omgeving te benoemen, terwijl in 1303 het grondgebied van de stad uitgebreid werd door het schenken van het ambacht Sijsele, toebehorend aan een Leliaarts edelman. Tenslotte schonk Filips van Chieti nog het beroemde groot privilege³⁴. De stad Brugge en de Brugse volksklasse werden dus wel beloond. Het is trouwens onjuist dat Brugse handwerkers uit armoede plunderden in augustus 1302; er namen geen Bruggelingen deel aan die expeditie. Het Brugs gemeenteleger had de toelating gekregen thuis te blijven, als beloning voor de grote inspanning in de veldtocht van 11 juli³⁵. Daarna echter nam het Brugse gemeenteleger nog deel aan de landweer in de omgeving van Dowaaï (Pont-à-Raches) gedurende 41 dagen en aan een korte tocht naar Grevelingen³⁶.

Het is ook verkeerd, te schrijven dat Brugge alleen de strijd tegen Frankrijk gefinancierd heeft en dat dit de stad tot het bankroet geleid heeft³⁷. De oorlogskosten van de veldtocht van 1302 zijn in een speciale rekening

³⁴ J. DE SMET, *Wat Brugge gaf, kreeg en leed ... in 1302*, p. 10-11.

³⁵ *Ibid.*, p. 8 en p. 13-14; A. SCHOUTEET en J. DE SMET, *Brugge tegen Filips de Schone*, p. 10, zijn hierin verkeerd. Zie *Annales Gandenses*, p. 36 waar uitdrukkelijk gezegd wordt dat de Bruggelingen niet moesten oprukken.

³⁶ J. COLENS, *op. cit.*, p. 160-167. Het is trouwens ook verkeerd dat men de getalsterkte van het Brugse gemeenteleger voor deze tochten niet kan berekenen.

³⁷ J. DE SMET, *Wat Brugge...*, p. 12; A. SCHOUTEET en J. DE SMET, *Brugge tegen Filips de Schone*, p. 9.

geschreven die aan Jan van Namen overhandigd werd ³⁸. Na de oorlog werden in gans Vlaanderen belastingen geïnd om sommige van de oorlogsschulden te delgen ³⁹. Graaf Robrecht van Bethune verklaart persoonlijk dat de oorlog tegen Frankrijk een gemeenschappelijke strijd was, met gemeenschappelijke lasten voor het gehele land. Ieder Vlaming was „elk anders broeder vennoot”. Daarom moest gans Vlaanderen voor de stad Brugge de verplichting van de 3000 pelgrims afkopen ⁴⁰. De leningen van 1328 en 1331 die voor Brugge's bankroet aangehaald worden hebben geen bewijskracht voor de periode 1302-05; na 1328 heeft Brugge inderdaad de grote strijd in Kust-Vlaanderen verloren ⁴¹. De financiering van Vlaanderens vrijheidsstrijd zou dan ook nog grondig moeten onderzocht worden. In feite vallen nog vele problemen uit de periode 1297-1305 exhaustief te bestuderen.

Dr J. F. VERBRUGGEN.

³⁸ L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire*, I, nr 190, p. 165-189.

³⁹ T. DE LIMBURG-STIRUM, *Codex diplomaticus Flandriae*, 2 vol., in-4°, Brugge, 1879-89, II, nr 224, p. 70-73; nr 225, p. 74-76; nr 232, p. 90; nr 241, p. 115-117; nr 242, p. 117-120; nr 245, p. 122-123. Zie ook J. SABBE, *De Vijandelijkheden*, p. 295. Zie ook LIMBURG-STIRUM, II, nr 198, p. 14-15, waar edellieden uit het gevolg van Willem van Gulik nog niet betaald zijn in 1307.

⁴⁰ LIMBURG-STIRUM, *Codex diplomaticus Flandriae*, II, nr 222, p. 63; A. C. F. KOCH en J. F. VERBRUGGEN, *De Annales Aldenburgenses*, Tielt, 1953, p. 33-34; H. VAN WERVEKE, *Les charges financières issues du traité d'Athis (1305)*, in *Revue du Nord*, XXXII, 1950, p. 90-91.

⁴¹ Ze worden ten onrechte aangehaald door J. DE SMET, *Wat Brugge....*, p. 12-13; A. SCHOUTEET en J. DE SMET, *op. cit.*, p. 9 en 27-28.

Verdachte Boeken en Drukkerspractijken

In 1626 verscheen een werk, dat geweldig ophef maakte, vooral in het bisdom Ieper en meest nog in de kasselrijen Veurne en Ieper. Het is getiteld : *S. Thomae Cantuariensis et Henrici II., illustris Anglorum regis, monomachia de libertate ecclesiastica cum subiuncto eiusdem argumenti dialogo*, utrumque publicabat Richardus BRUNAEUS. Coloniae Agrippinae, Apud Cornelium ab Egmundt. Bibliopol. Anno M.DC.XXVI. Het beslaat 16 ongenummerde bladz. (Titel - voorwoord - inleiding - approbatio) + 385 bladz. voor het eigenlijk tractaat, formaat klein in-8° ¹.

Het kende een voor deze tijd grote verspreiding, vooral bij de geestelijkheid, zoals blijkt uit de verklaringen van boekhandelaars en de lijsten der ontvangen exemplaren. De boekverkoper Jan van der Leene van Veurne heeft er een dertigtal verkocht, zijn broeder Adriaan te Sint-Winoksbergen twintig, Balthazar Bellerus en Martin Bogaerd te Douai vijftig. Te Ieper waren de cijfers nog hoger: Marie van Schoorisse, weduwe van Sebastiaan Parmentier spreekt van drie dozijnen; Jacques Parmentier meent „dat, indien hij hondert van de selve exemplairen ghehad hadde, hij die wel soude verkoght hebben, ende sonderlinghe aen geestelijcke...”. Jean Bellet, eveneens drukker-boekverkoper te Ieper, zou er wel vijfhonderd aan de man gebracht hebben. Verschei-

¹ Het exemplaar van de Bibliotheek der Universiteit te Gent hoorde eerst toe aan het klooster de Ongeschoeide Karmelieten (Discalsen) te Gent, zoals blijkt uit de vermelding boven de titel : *Conventus PP. Car. Discal. Gandensis* (17^e eeuw), later aan Hen. Phil. d'Hane (begin 19^e eeuw).

dene drukkers verklaren voorzichtig het boek niet verkocht te hebben en zelfs het werk niet te kennen. Ook te Antwerpen gingen enige exemplaren van de hand bij Balthazar Moretus, Martinus Nutius en Hieronimus Verdussen junior.

Het werk had echter ook hardnekkige bestrijders van de kant der wereldlijke overheid, zodat de Geheime Raad op 21 juli 1628 aan de Raad van Vlaanderen bevel gaf een onderzoek in te stellen. Dit onderzoek² is van zeer groot belang om verscheidene redenen. Het kenmerkt vooreerst de verhouding tussen Kerk en Staat in het begin der 17e eeuw, vooral in de voornoemde gebieden. Het belicht de houding en de gebruikte methoden bij de opsporing en de vervolging van verdachte druksels en de activiteit van de fiscalen ter zake. Het geeft ons ten slotte interessante inlichtingen over de drukkerspractijken in deze periode.

Zoals de titel zegt bestaat het boek uit twee delen. Het eerste is de eigenlijke „*Monomachia*” (bl. 1-98). Het behandelt de strijd tussen de H. Thomas Becket (1118-1170) en Hendrik II, koning van Engeland (1133-1189), over de rechten van Kerk en Staat. De H. Thomas Becket was van 1155 tot 1162 kanselier van Hendrik II, daarna aartsbisschop van Canterbury. Hij betoonde zich een onwrikbaar en onbuigzaam verdediger van de rechten van de Kerk, zodat hij naar Frankrijk moest vluchten. Hij sloeg de koning en een aantal bisschoppen in de kerkban. Teruggekeerd naar Engeland werd hij door vrienden van de koning vermoord. Het tractaat van Brunaeus is hoofdzakelijk geput uit de enkele jaren vroeger verschenen *Annales Ecclesiastici* van kardinaal Baronius³.

² Rijksarchief te Gent, Raad van Vlaanderen, Processen, 4^e reeks, voorl. nummer 9662.

³ BARONIUS, Caesar, *Annales ecclesiastici a Christo nato ad annum 1198*, Rome, 1588-1607, 12 delen.

Het tweede deel, de „*Dialogus superiori monomachiae additus*” is een samenspraak tussen de auteur Richardus Brunaeus en twee andere personen, genaamd Bartholomaeus en Franciscus. Uitgaande van de strijd tussen Hendrik II en Thomas Becket valt de auteur hier scherp de wereldlijke overheid aan. Hij betwist de inmenging van de justitieraden, de vorstelijke ambtenaren en de schepenen in kerkelijke aangelegenheden. Nergens komt de naam van een kerkelijk hoogwaardigheidsbekleder, van een baljuw of schepene voor, maar voortdurend worden allusies gemaakt op heersende toestanden, op hangende geschillen of op processen, die pas beslecht werden. Het toneel, waarop die toestanden zich afspelen, is steeds het bisdom Ieper, en vooral de kasselrijen Veurne en Sint-Winoksbergen. Dit blijkt reeds uit de namen van de twee personages: Bartholomaeus Grebanus en Franciscus Reunnesius, die — zij het dan ook een weinig geforceerde — anagrammen zijn voor Bergensis en Furnensis⁴. Op talrijke plaatsen komen duidelijke zinspelingen voor op Veurne en Sint-Winoksbergen. Zo wordt een allusie gemaakt op de bijnaam van de inwoners van Veurne: de slapers van Veurne⁵. Voortdurend wordt er gesproken over het nazicht der kerk- en disrekeningen door de wereldlijke overheden, waartegen de bisschop van Ieper en vooral de deken van de Sint-Niklaaskerk van Veurne, Johannes Bekaert, telkens vinnig protesteerden⁶, over de wedden

⁴ Bl. 101.

⁵ Bl. 115: „... justo annorum numero suavissima dormientibus...”.

⁶ Bl. 122: „... sed dum insuper videt sacris diebus homines armatos ecclesias ingredi, et usque ad ipsa altaria penetrare, ibidemque omnibus, etiam ipsis sacerdotibus praesidere, et quae sacerdotum sunt sibi usurpare, et absque eis tractare.... Sic ut non obstante eorundem rectorum, seu sacerdotum ejici cum eodem martyre cantuariensi malentium, quam succumbere, protestatione et discessu...” — Zie ook bl. 125, 130, 131, 136, 137, 152, 209, 212, 294, 298, 304, enz.

van de geestelijken ⁷ en hun vergoedingen ter gelegenheid van uitvaarten en jaargetijden ⁸. De bisschop van Ieper had betreffende deze laatste aangelegenheid een provisioneel reglement uitgevaardigd, waarbij de bevoegdheid van de dekens en pastoors aanzienlijk uitgebreid en die van de wereldlijke overheid sterk beknot werd. De geestelijken steunden natuurlijk de bisschop. De 8 januari 1620 stelde de pastoor van Sint-Denijs te Veurne een „Jus exequiarum” op; de 30 januari van hetzelfde jaar publiceerde de pastoor van Sint-Niklaas te Veurne, Johannes Bekaert „een verclaers van trecht van de kercke ... ter cause van sepulturen, uitvaerden, kerckganghen ende meldeghelt” ⁹.

Gezien de beroering hierdoor verwekt, gezien ook de bittere aanvallen van de „*Monomachia*” van Brunaeus en het succes van dit werk bij de geestelijkheid, moest de wereldlijke overheid wel ingrijpen. De Geheime Raad werd van de feiten op de hoogte gesteld, misschien wel door de pensionaris van Veurne, Cornelis Pierin, ofwel door de hoogbaljuw van Ieper, Charles van Yedeghem, die het boek grondig bestudeerd hadden en er hun afschuw over uitdrukten. De Geheime Raad beveelt de Raad van Vlaanderen de zaak te onderzoeken (21 juli 1628) ¹⁰. De 8 augustus 1628 krijgt de advocaat-fiscaal

⁷ Bl. 124: „Curabimus tibi subtrahi solitum honorarium”: zinspeling op een poging om de wedde van de pastoor van Leisele te verminderen.

⁸ Van 1622 tot 1626 werd voor de Raad van Vlaanderen een proces gevoerd tussen de burgemeester, landhouders, schepenen en keurheren van Veurne, aanleggers enerzijds, en de bisschop van Ieper en de pastoors van Sint-Niklaas (Johannes Bekaert) en van Sint-Denijs (Claudius van de Walle) van Veurne, verweerders anderzijds, betr. de rechten en inkomsten van de pastoors inzake aanhoren der disrekeningen, uitvaarten en jaargetijden (Rijksarchief te Gent, Raad van Vlaanderen, Processen, 4e reeks, voorl. nummer 9696).

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ „Ceulx du Conseil en Flandres feront informer de l'auteur de ce livre comme injurieux, fameux et dangereux et advertiront de ce qu'ilz en auront trouvé avecq leur advis”.

van de Raad, Jeremias Pierssene, opdracht zich met deze kwestie bezig te houden. Dit was de normale gang van zaken in zulke gevallen. Soms ook traden de justitierraad, i.c. de Raad van Vlaanderen, en zelfs de officieren-fiscalen (procureur-generaal en advocaat-fiscaal), eigenmachtig op. De fiscalen waren hier volledig in hun rol. Buiten hun functie van openbaar ministerie bij de justitieraden waren zij immers de politieke ambtenaren bij uitstek geworden, die steeds en overal de verdediging van de vorstelijke rechten waarnamen en optraden, waar deze in het gedrang gebracht werden. Ook inzake censuur waren zij de bijzonderste agenten van het centraal bestuur ¹¹.

Pierssene was meer dan wie ook de geschikte persoon om dit onderzoek te leiden. Hij was geboren te Beveren-Waas omstreeks 1575 en overleed te Gent in 1657. Hij studeerde de rechten aan de universiteit te Leuven, waar hij ook de cursussen van Justus Lipsius volgde. Hij behaalde de titel van doctor in de rechten aan de universiteit van Orleans. Hij was niet alleen een bekwaam jurist, maar beoefende ook de letterkunde en schreef talrijke latijnse, franse en vlaamse gedichten. Hij vestigde zich eerst als advocaat bij de Raad van Vlaanderen te Gent (1600-1602), verhuisde dan naar Ieper, waar hij optrad als adviseur bij de officialiteit; in 1603 werd hij er schepene. Van 1616 tot 1626 was hij pensionaris van de stad en griffier van de Zaal en kasselrij Ieper. Hij was dus volledig bekend met de wereldlijke en geestelijke personaliteiten, met de heersende mentaliteit en de atmosfeer in het bisdom Ieper, waar hij zijn onderzoek moest aanvatten. In mei 1626 werd hij advocaat-fiscaal

¹¹ PUTTEMANS, A., *La censure dans les Pays-Bas autrichiens* (Acad. Roy. Belg., Classe des Lettres, Mém. in-8°, 2e série, t. XXXVII), Brussel, 1935, bl. 96, 109-115, 160 en passim; BUNTINX, J., *De Raad van Vlaanderen (1386-1795) en zijn archief*, (Oostvl. Verbond v. de Kringen voor Gesch., voorlichtingsreeks, nr 7, Gent, 1951, bl. 15-16).

van de Raad van Vlaanderen en van 1629 tot 1651 bekleedde hij de post van gewoon raadsheer aldaar ¹².

Pierssene kweet zich met ijver, volharding en taatheid van zijn opdracht. Hij besteedde niet minder dan 19 dagen aan zijn onderzoek en liet er zijn gewoon werk van advocaat-fiscaal voor rusten. Dit wijst wel op het groot belang, dat de Geheime Raad, de Raad van Vlaanderen en Pierssene zelf aan het verschijnen van de *Monomachia* hechtten. Van zaterdag 16 augustus 1628 tot en met de 18e is hij te Veurne; op donderdag 21 en vrijdag 22 zet hij zijn enkwest verder te Sint-Winoksbergen; te Ieper is hij niet minder dan 9 dagen aan het werk van zondag 24 tot en met maandag 2 september. Die dag reist hij naar Douai, waar hij van 3 tot 5 september werkzaam is. Hij keert dan terug naar Gent en begeeft zich tenslotte naar Antwerpen, waar hij op 30 september en 1 oktober zijn inlichtingen vervolledigt en controleert bij de voornaamste drukkers en boekverkopers van deze stad.

Hij ondervraagt 32 personen. Daar zijn vooreerst de wereldlijke overheden, zeven in getal : de hoogbaljuws van de steden en kasselrijen Ieper (Charles van Yedeghem) en Sint-Winoksbergen, de burgemeester van Veurne (Jacques Spierinck) en van Sint-Winoksbergen (Bavelaere), de pensionarissen van deze steden (Cornelius Pierin en Charles Knockaert) en de eerste griffier van Ieper (Philips van Ackere). Pieter Berret, geneesheer te Nieuwpoort, ontmoet hij in de Sint-Niklaasabdij te Veurne. Natuurlijk richt hij zich ook tot een aantal vooraanstaande geestelijken, allen kanunnikken van de kathedraal van Ieper : Philips de Vicq, heer van Niepkerke, tesorier van de kathedraal; Blommaert, officiaal; Louis Vlaminck, aartspriester; Oudart l'Oste,

¹² *Biographie Nationale*, t. XVII, col. 477-483 (art. van L. WILLEMS); FOPPENS, J. F., *Histoire du Conseil de Flandre*, ed. A. O'Kelly, Brussel, 1869, bl. 200-201.

secretaris van de overleden bisschop ¹³ en Jacob Hellewyck. Niet minder dan 19 drukkers en boekverkopers krijgen zijn bezoek : Jan van der Leene (Veurne); diens broeder Adriaan (Sint-Winoksbergen); Marie van Schoorisse, weduwe van Sebastiaan Parmentier, Jean Bellet, Zeger van den Berghe, Wouter Baens en Jacques Parmentier, allen van Ieper; Martin Bogaerd, Balthazar Bellerus, Marc Wion, Gerard Pinçon, Gerard Patté, Jacques Serrurier, Jean de Fampeux, Laurent Kelane en de weduwe de Telu van Douai; tenslotte Balthazar Moretus, Martinus Nutius en Hieronimus Verdussen junior van Antwerpen.

Bij de wereldlijke autoriteiten informeert hij naar de naam van de auteur. Hun oordeel komt hierop neer : de naam Brunaeus is een schuilnaam. Volgens de „communis fama” werd het werk geschreven door Johannes Bekaert, pastoor-deken van de Sint-Niklaaskerk van Veurne, monnik van de Norbertijnerabdij aldaar, of, volgens sommigen menen, door verscheidene personen. Uit de gezamenlijke getuigenissen kan echter afgeleid worden, dat Bekaert wel degelijk de schrijver is. Bekaert kent inderdaad best de zaken behandeld in de „Dialogus”. In verscheidene geschillen, waarop allusies gemaakt worden, was hij zelf betrokken; de behandeling en de afloop van die geschillen kent hij grondig. In het boek blijken „diversche saeken ghenarreert te wesen, die uut sijne (= Bekaert) brieven van advertentie ghetrocken waeren” (Cornelius Pierin). De geneesheer Pieter Berret heeft bemerkt, dat de auteur een paar Spaanse spreekwoorden citeert ¹⁴. Welnu deze spreek-

¹³ Antonius d’Hennin, bisschop van 17 maart 1614 tot 1 december 1626. Zijn opvolger Georgius Chamberlain, zelf voorganger van de bekende Cornelius Jansenius, werd pas aangesteld op 5 november 1628.

¹⁴ Bl. 110 : „Mas qui ero asno me lleve, que cavallo que me derruque” = liever een ezel, die mij draagt, dan een paard, dat mij uit het zadel werpt. — Bl. 196 : „Todos para nos, nada para vos” = alles voor ons, niets voor U.

woorden zijn getrokken uit een boekje, dat Berret aan Bekaert in leen gegeven had. De hoogbaljuw van Ieper, Charles van Yedeghem, spreekt zijn afschuw voor het werk uit. Hij heeft het laten inbinden met een wit blad papier tussen ieder gedrukt blad om er commentaar en antwoord op te schrijven. Hij heeft daar echter van afgezien en heeft op het titelblad in krasse bewoordingen zijn mening uitgedrukt over „desen bruynen bouckschrijver, die ... egheensins heeft hier dorven zijn aensicht tooghen...”. Hij vindt het boek „ontweerdich wesende eenighe voordere antwoorde...”.

Bij de Ieperse kanunnikken had de advocaat-fiscaal het niet zo gemakkelijk. Zij waren erg weigerig bij het geven van inlichtingen. Zij verborgen hem zelfs hardnekkig sommige belangrijke informaties, die zij nochtans beweerden te kennen. Enkelen wilden hun verklaringen niet tekenen. Niet te verwonderen, als men weet dat zij het tenslotte in de grond roerend eens waren met de auteur, zij het dan niet altijd in de vorm, waarin hij zijn bedenkingen neergeschreven had. De Pastoor van Sint-Maartens te Ieper verklaart zelfs op een feestmaal bij de abt van de abdij van Sint-Winoksbergen onmiddellijk na het verschijnen van het werk „dat den selven bouck weerdich was in 't gout besleghen te sijn.” Pierssene weet echter gebruik te maken van de rivaliteit en de gespannen verhoudingen tussen sommige kanunnikken om belangrijke resultaten te boeken. Zij gaven meestal toe dat in 't algemeen Bekaert als auteur aangewezen werd. De overleden bisschop, zeggen zij, kende die auteur zeer goed. De bisschop heeft talrijke exemplaren aan geestelijken van zijn bisdom uitgedeeld. Waarschijnlijk heeft hij zelfs de uitgave van dit werk gefinancierd. De drukker heeft hem persoonlijk de uitgedeelde exemplaren ter hand gesteld.

De naam van de drukker en uitgever heeft Pierssene nog meer geïntrigeerd dan de kwestie van het auteur-

schap. Het is nogal begrijpelijk. De schrijver kon gestraft worden, maar het kwaad bleef bestaan. Het had echter groter belang de drukker te kennen. Ofwel was hij een onderhorige uit het binnenland : dan kon de nog voorhanden zijnde stock in beslag genomen worden, de drukker gestraft en nieuwe overtredingen onmogelijk of toch zeer moeilijk gemaakt worden, misschien zelfs zijn drukkerij gesloten. Ofwel was hij een buitenlander; en dan kon het binnensmokkelen van de door hem gedrukte boeken verboden worden. Daarom heeft de fiscaal zich zulke inspanning getroost bij de ondervraging der drukkers en uitgevers. Hij informeert terloops bij hen wel naar de naam van de auteur; doch alleen Jan van der Leene (Veurne) en zijn broeder Adriaan hebben gehoord, dat deze volgens de lopende geruchten Johannes Bekaert zou zijn. De anderen kennen de auteur niet.

Over de drukker en de technische kant van de kwestie zijn zij natuurlijk beter ingelicht. Hun verklaringen komen hierop neer. Te oordelen naar het papier en de letters, werd het boek in Duitsland gedrukt, en wel te Keulen, misschien ook te Munster, Mainz of Frankfort. De letters zijn typisch Frankfortse letters. Het is echter helemaal niet uitgesloten dat het werk hier gedrukt werd, b.v. te Antwerpen of te Douai. Meermaals inderdaad stellen Duitse drukkers hun letters ter beschikking van hun vakgenoten in de Nederlanden en omgekeerd. Deze letters worden zelfs te Antwerpen gegoten. Aertssens, Nutius, Verdussen en Knobbaert te Antwerpen gebruiken dit lettertype; Moretus echter niet, daar deze over eigen matrijzen beschikt. Dikwijls wordt dan de naam van een Duits drukker of uitgever op het titelblad gezet, tenminste wanneer het gaat om verdachte boeken¹⁵. Deze vrijwel eensluidende bemerking licht

¹⁵ „Twelck, so hij seght, dickmael soo hier als elders is ghebeurende...” (BELLET). — „Ten waere dat iemant soo wel den naem van den voornomden Cornelius van Egmundt als derghelycke letter ende

ons zeer goed in over de middelen door drukkers, uitgevers en auteurs gebruikt om verboden boeken onder het publiek te verspreiden. Nutius verklaart zelfs boudweg aan de fiscaal, wellicht tot diens grote ontsteltenis, dat hij absoluut niet zou gearzeld hebben dit werk te drukken, vermits het toch van een kerkelijke approbatie voorzien was en het octrooi hier feitelijk niets ter zake kwam doen¹⁶.

Cornelius van Egmundt is voor de meeste drukkers een bekend personage. Hij blijkt zelfs een verwante te zijn van Moretus, die hem „sijnen cousijn” noemt. En Jan van der Leene (Veurne) meent ook, dat hij „maechschap is aen den voornomden Nutius, want hij de selve elcanderen hoorde cousineren”. Hij heeft bij Jan Moretus, vader van Balthazar te Antwerpen gewoond en er zich vervolmaakt in zijn beroep. Hij is daarna nog te Antwerpen geweest en ook te Ieper, waar hij verbleef ten huize van Jean Bellet. Egmundt is echter geen drukker, maar een uitgever en boekverkoper.

Uit dit alles samen genomen kon gerust besloten worden, dat de op het titelblad vermelde Cornelius ab Egmundt de werkelijke uitgever was, te meer daar al de exemplaren van de „*Monomachia*” van R. Brunaeus (= Johannes Bekaert), hetzij rechtstreeks, hetzij onrechtstreeks, door tussenkomst van de Antwerpse drukkers uit de winkel van Egmundt naar Vlaanderen

papier, om niet bekent te sijn, hadde willen usurperen; twelck hij seght seer wel kan geschieden ende oock dicmaels op vele plaetsen, soo wel hier te lande als elders bij de drukkers om profijts halven ghepractiquert worden, sonderlinghe in 't regard van eenighe boucken, die suspect sijn”. (VAN DEN BERGHE). — Ook Baens, Bogaerd, Bellerus, Moretus en Nutius zijn deze mening toegedaan.

¹⁶ „... ghesien hebbende den selven behoorlyck hadde gheapprobeert gheweest, dat hij daerin gheen swaricheyt en soude ghemaect hebben, oock sonder preallabel octroy, als tselve nergens anders toe dienende naer voorgaende censure dan om dat een ander sulcken gheapprobeerden bouck niet en soude naedrukken tsijnen interesse ende schade”.

verzonden werden. Zulks blijkt ten duidelijkste uit de lijsten van de door Egmond verzonden boeken en uit de aangeslagen handelsbrieven.

In zijn geheel gezien licht het onderzoek van Pierrsene ons zeer goed en concreet in over een aantal toestanden in het begin der 17e eeuw : over de wrijvingen tussen Kerk en Staat, over de ontduiking van de placcaarten op de verboden boeken, over de activiteit van de fiscalen en over de practijken van drukkers en uitgevers. Welk het uiteindelijke gevolg was van dit onderzoek hebben wij niet kunnen achterhalen. In het nog bestaande archief van de Geheime Raad hebben wij niets kunnen weervinden met betrekking tot deze zaak ¹⁷. Vermoedelijk heeft alles zich beperkt bij de confiscatie door de fiscaal van de nog bij de boekhandelaars voorhanden zijnde exemplaren en het verbod dit werk nog te verkopen ¹⁸. De uitgever ontsnapte natuurlijk aan alle vervolging, vermits hij buiten het rechtsgebied van de Geheime Raad woonde. Het is zelfs niet zeker dat de auteur, Johannes Bekaert, lastig gevallen werd. In ieder geval bleef hij tot aan zijn dood (1638) pastoor-deken van Sint-Niklaas te Veurne.

Dr. J. BUNTINX.

¹⁷ Algemeen Rijksarchief te Brussel, Conseil Privé Espagnol, nrs. 1276-1280 : betr. drukkers, uitgevers en verboden boeken voor de jaren 1546-1701.

¹⁸ Ook tijdens het Oostenrijks regiem werden slechts zelden strenge maatregelen getroffen (PUTTEMANS, A., *Op. cit.*, bl. 161-166).

Oorkonden en Mededelingen

SUPLÉMENT AUX RÉGESTES DE THIERRY ET DE PHILIPPE D'ALSACE

Les actes que nous publions ci-après, soit in extenso, soit en analyse, forment un nouveau supplément aux régestes des comtes de Flandre Thierry et Philippe d'Alsace, publiés par H. Coppieters-Stochove¹ et auxquels des additions ont été faites par H. Nélis² et par nous-même³. Les originaux ont tous disparu. Sauf un acte dont la tradition manuscrite est perdue, les diplômes sont connus par des copies faites dans des cartulaires conservés au département des manuscrits de la Bibliothèque nationale à Paris⁴. Ils concernent le chapitre de Notre-Dame de Condé, les abbayes de Foigny, d'Igny, de Saint-Martin de Laon et de Vermand et le prieuré de Lihons⁵. S'ils témoignent de la sollicitude de Thierry et de Philippe d'Alsace pour le clergé tant régulier que séculier de Flandre et de Vermandois, ils n'apportent au point de vue diplomatique

¹ H. COPPIETERS-STOCHOVE, *Régestes de Thierry d'Alsace, comte de Flandre*, dans les *Annales de la Société d'histoire et d'archéologie de Gand*, t. IV, 1902, pp. 209-324; *Régestes de Philippe d'Alsace, comte de Flandre*, *ibid.*, t. VII, 1906, pp. 1-117.

² H. NÉLIS, *Chartes inconnues de Philippe d'Alsace*, dans les *Annales de la Société d'Émulation de Bruges*, t. LXVIII, 1925, pp. 144-154.

³ É. BROUETTE, *Chartes inconnues de Thierry et de Philippe d'Alsace en faveur de l'abbaye de Braine*, dans la *Revue du Nord*, t. XXXVII, 1955, pp. 227-230.

⁴ Nous remercions vivement la Commission mixte des Accords culturels franco-belges pour les facilités de séjour qu'elle nous a accordées à Paris en vue de recherches relatives à l'histoire nationale.

⁵ Description de ces cartulaires dans H. STEIN, *Bibliographie générale des cartulaires français ou relatifs à l'histoire de France*, Paris, 1907. Bibliographie dans L. H. COTTINEAU, *Topo-bibliographie des abbayes et prieurés*, 2 vol., Mâcon, 1935-37.

rien que du connu. L'étude des habitudes rédactionnelles de la chancellerie de ces princes ne peut se faire, en effet, que par l'examen comparatif de l'ensemble des documents qui en émanent, et notre édition n'a d'autre but que de compléter cet ensemble.

S.D. [vraisemblablement 1135 - 1136]

Thierry, comte de Flandre, et Sybille, son épouse, confirment une donation faite par Robert le Frison, comte de Flandre, au prieuré de Saint-Pierre de Lihons. Cette aumône consiste en trois livres d'anguille à prendre sur le fief de Reninghe. A défaut d'anguille, la redevance annuelle est fixée à trois fois vingt sous. Cette donation a déjà été confirmée par les comtes Robert II, Baudouin VII, Charles le Bon et Guillaume Cliton.

Original perdu.

Copie du XIIIe siècle dans le cartulaire du prieuré de Lihons (Bibliothèque nationale, fonds latin, manuscrit n° 5460, fol. 40 recto).

Édition partielle : F. VERCAUTEREN, *Actes des comtes de Flandre (1071-1128)*, pp. XXXI-XXXII, Bruxelles, 1938.

Mention : DU CANGE, *Glossarium mediae et infimae latinitatis, sub v^o Padelenga*.

N.B. — La liste des témoins implique la datation de l'acte dans les années 1135-1136 ainsi que le fit le Prof. Vercauteren. Nous ne publions ici que les parties du document restées inédites.

Theodericus, comes Flandrie, et Sybilla, uxor eius, comitissa, omnibus christiane fidei cultoribus quo nichil expetibilius est eterne vite commodum..... Ego quoque Theodericus et uxor mea Sybilla, comitissa, hanc elemosinam reddentes omni tempore vite nostre nostram facimus et ut successorum nostrorum temporibus rata perseveret et inconcussa impressione sigilli nostri et autoritate firmamus imperpetuum et roboramus. Huius cartule testes sunt isti homines mei : Cono, nepos meus, filius Lamberti comitis, Willelmus, advocatus Betunie, Gislebertus, castellanus Bergensis, Laurentius de Prato, Simon de Spaen, Walterus de Bambeça, Eustachius de Steinfort et multi alii.

S.D. [vraisemblablement avant 1163/64]

Philippe, comte de Flandre, fait savoir qu'à la demande de sa femme Élisabeth, de Hugues, abbé de Saint-Amand, et de Henri Wilebet, il exempte à perpétuité de tout winage les ventes et achats que les moines d'Igny seront appelés à faire sur ses terres.

Original perdu.

Copie du XIIIe siècle dans le cartulaire de l'abbaye d'Igny (Bibliothèque nationale, fonds latin, manuscrit n° 9904, fol. 256 recto).

N.B. — Le souscripteur ne s'intitulant pas comte de Vermandois comme la chancellerie de Flandre a l'habitude de le nommer à partir du moment où Philippe d'Alsace entre en possession de cet héritage, la charte paraît donc antérieure à 1163-64.

Ego Philippus, Flandiarum (a) comes, omnibus tam presentibus quam futuris notum facio quod pro remedio anime mee parentisque mei et omnium antecessorum meorum, assensu quoque et rogatu Elizabeth, comitisse, et venerabilis Hugonis, abbatis Sancti Amandi, necnon Henrici de Wilebet, ecclesiam Igniaci in hiis que ad venditionem vel emptionem ad necessarios usus fratrum pertinent in tota terra mea ab omni winagio in senpitemum liberam reddo. Quem concessiom ut rata sit in perpetuum sigilli mei impressione et baronum meorum attestacione corrobore. Signum Elizabeth comitisse, signum Hugonis, abbatis Sancti Amandi, et aliorum multorum.

S.D. [Ca 1157-17 janvier 1168]

Thierry d'Alsace, comte de Flandre, et son fils Philippe font savoir qu'Ingelran, comte de Saint-Pol, ayant épousé la fille de Nicolas d'Avesnes et lui ayant donné en douaire les domaines d'Ebblinghem, de Buscot et de Drincham, la jeune épouse leur a fait hommage pour ces fiefs, tandis que leurs arrière-vassaux à leur tour ont fait hommage à la nouvelle suzeraine.

Original perdu.

Copie du XIIIe siècle dans le cartulaire du chapitre de Notre-Dame de Condé-sur-Escaut (Bibliothèque nationale, fonds latin, manuscrit n° 9917, fol. 40 verso et 41 recto).

In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, amen. Propter vitam hominum brevem et memoriam labilem ne in posterum impediatur aut fiat irritum quod expedire et evidenter constat fuisse factum, ego Theodericus, Flandrensium comes, et Philippus, filius meus, notum facimus tam presentibus quam futuris curie Flandrensium baronibus negotium Ingerranni, comitis Sancti Pauli, et Nicholai de Avennis in presentia nostra consummatum Ingerranno et Nicholao cum amicis proximis suis apud faces in conspectu nostro convenientibus. Ingerrannus, consilio et cura Rogeri, dapiferi Flandrie, filiam Nicholai obtinuit in sponsam sibi cui totum Buscot⁶ et appenditia eius et Dinsans⁷ totum et terram suam de Imblingem⁸ cum appendiciis eius in dotem concessit. Itaque dotem nomi-

(a) sic.

⁶ Buscot, dépend. de Nortkerque, France, département du Pas-de-Calais, arrond. de Calais.

⁷ Drincham, France, départ. du Nord, arrond. de Dunkerque.

⁸ Ebblinghem, France, départ. du Nord, arrond. de Dunkerque.

natam in manu mea et filii mei posuit. De qua filia Nicholai homagium nobis fecit et eam de manu nostra suscepit; ei quoque predictae dotali terre investite homines eiusdem terre homagium pro debito fecerunt et fidelitatem iuraverunt Iohannes de Buscot, Hugo, filius Ermine, et omnes alii. Huic actioni astitimus et quod illibata permaneret ego et filius meus plegie fuimus. Hoc ipse Ingelrannus et frater eius Guido fide et iuramento astricti se observaturos polliciti sunt, homines quoque Ingeranni fide et iure iurando plegias se interposuerunt videlicet Baldevinus de Orivilla, Adam Kiret, Eustacius de Scaines, Eustacius de Longnes, preterea affuerunt testes et plegie castellanus Insulanus, castellanus Duacensis, Albertus de Carenci, Simon de Oisi, Robertus, advocatus Butenie, quadringenti fere miles seriem rei ante exposite viderunt et audierunt et nullo contradicente unanimitatis assensum tribuerunt et pretaxate veritati si opus fuerit testimonium preibere possunt.

L'Écluse, 1173

Philippe, comte de Flandre et de Vermandois, et Élisabeth, sa femme, fille du comte Raoul, à la demande de Rainer de Guise, leur vassal pour la terre de Lemé, font donation de ce fief à l'abbaye de Foigny moyennant un droit de terrage de la treizième gerbe.

Original perdu.

Copie du XIIe siècle dans un cartulaire de l'abbaye de Foigny (Bibliothèque nationale, fonds latin, manuscrit n° 18373, fol. 76 recto et verso).

Analyse : E. DE BARTHÉLEMY, *Analyse du cartulaire de l'abbaye de Foigny*, p. 31, n^o CXXIX, Vervins, 1879 (sans référence au feuillet du cartulaire). Cette analyse ne donne pas la date de lieu et parle erronément d'un droit de terrage à la dix-neuvième gerbe.

Ego Philippus, Flandrie et Viromandie comes, et Elisabeth uxor mea, comitis Radulphi filia, notum fieri volumus tam futuris quam presentibus quod Rainerus de Guisa in presentiam nostram venit et multa precum instantia nos rogavit quatinus terram illam que terra de Mari^o dicitur, que feodo nostro erat et de qua homo noster erat, quam ecclesie Fusniacensi ad terragium dederat, eidem ecclesie concederemus. Nos autem predicti Raineri precibus annuentes eandem terram amore Dei et ob remedium animarum nostrarum et predecessorum nostrorum Fusniacensi ecclesie sicut Rainerus ad terragium terciæ decimæ gerbe concesserat et concessimus.

^o Lemé, France, départ. de l'Aisne, arrond. de Vervins.

Quod ut ratum et incon vulsum in perpetuum habeatur scripti nostri auctorite et sigillorum nostrorum impressione et testium subscriptione confirmare precepimus. Signum Roberti, cancellarii, et Walteri Attrebatensis, signum Gerardi de Sorel, signum Petri de Binsu, signum Raineri, senescalli Sancti Quintini, signum Willelmi de Bavai et Widonis de Moi. Actum ex Cluse anno Domini M^oC^oLXX^oIII^o.

1174 (*Actum anno Incarnationis Domini M^oC^oLXX^oIII^o*).
Philippe, comte de Flandre et de Vermandois, et Élisabeth, sa femme, font remise à l'abbaye de Vermand d'un cens annuel de huit muids d'avoine à la mesure de Saint-Quentin, payable entre la Saint-Remi et la Noël à la « grange » des Pierres (de Perrers)¹⁰, ainsi que tous les droits qu'ils possèdent à Pontru (de Pontrudio)¹¹ et à Cilly (Silly)¹².

Original perdu.

Copie du XIIIe siècle dans un fragment du cartulaire de l'abbaye de Vermand (Bibliothèque nationale, fonds latin, manuscrit n° 11069, fol. 1 recto). Même aux rayons ultraviolets le texte ne peut être lu d'une manière continue, la partie gauche en est effacée et sur la partie droite l'encre d'un folio précédent aujourd'hui disparu a déteint, ce qui rend le texte pratiquement impossible à déchiffrer surtout dans sa seconde moitié. Le cartulaire de Vermand a d'ailleurs été édité par G. LECOQ, *Histoire de l'abbaye Notre-Dame de Vermand, Saint-Quentin*, 1875, pp. 22-35. L'auteur y a souligné la difficulté de lecture et n'a pas transcrit la présente chartre. Celle qu'il dit être la première et dont il ne publie qu'un fragment est, en réalité, la deuxième de la partie subsistante du recueil.

S.D. [d'après Gossart (cfr infra) avant 1184]

Philippe d'Alsace, comte de Flandre [et de Vermandois?], exempté de tout droit les marchandises passant par la Flandre à destination de l'abbaye de Saint-Martin de Laon.

Acte supposé. Tradition manuscrite non retrouvée. Mention dans CH. GOSSART, *Notice sur l'abbaye de Saint-Martin de Laon*, dans les *Annales de la Société académique de Laon*, t. XVIII, 1866-68, p. 143.

Émile BROUETTE.

¹⁰ Les Pierres, dépendance de la commune de Tavaux-Pontséricourt, France, département de l'Aisne, canton de Marle.

¹¹ Pontru, France, département de l'Aisne, canton de Vermand.

¹² Cilly, France, département de l'Aisne, canton de Marle.

OUDHEIDKUNDIG ONDERZOEK IN DE S. AMANDSKERK TE HOOGLEDE

I. *Geschiedenis.*

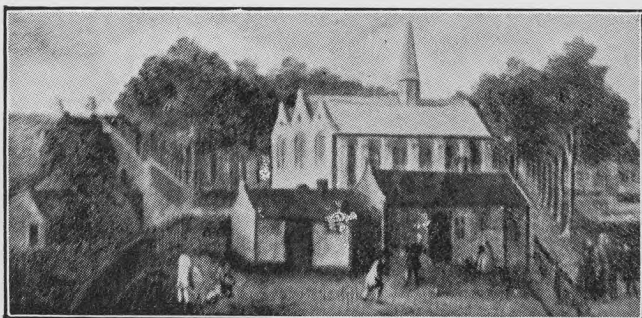
In 847 vaardigt Karel II de Kale een oorkonde uit met de opsomming van het bezit van de monniken van de S. Amandsabdij; daarin komt ook Hooglede voor ¹. Het is niet onmogelijk dat onder de „CXVIII mansi” die in de oorkonde van Lodewijk de Vrome uit 822 vermeld worden, Hooglede reeds begrepen is ². Nochtans kan de abdij in het tijdsverloop tussen 822 en 847 nieuwe gebieden, waaronder Hooglede, verworven hebben. In 899 wordt de villa Ledda vermeldt in een charter van Karel III de Eenvoudige voor de S. Amandsabdij ³.

In deze teksten is nog geen spraak van een kerkje. Het domein Hooglede kan van in het begin een bedehuis bezeten hebben, alhoewel het mogelijk is dat er in de eerste tijden geen bestond wegens de nabijheid van het groter centrum Roeselare. Er was echter een kerk vóór 1107, het jaar waarin bisschop Baldericus en paus Pascalis II de S. Amandsabdij in het bezit bevestigen van een aantal altaren, waaronder Hooglede.

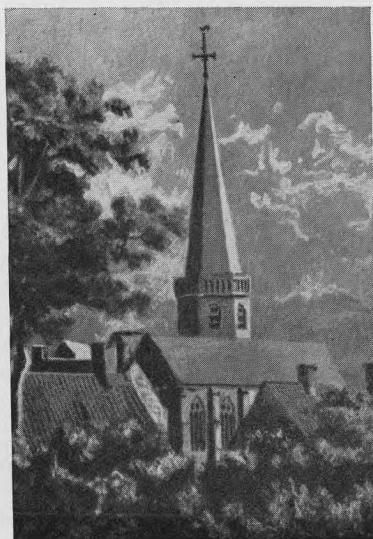
¹ „... et in territorio Menapiorum, quod nunc Mempiscum appellat, Rollare, Hardoga, Cokenlare, Ledda, Ricolwingaheim, Coloscampum, Wenghinas, et Berneham, et Bonart”. Dom BOUQUET, *Recueil des historiens des Gaules*, VIII, blz. 488-489 (Parijs, 1871).

² „In pago qui dicitur Mempiscus, in loco nuncupante Roslar, cum appendiciis suis, mansi CXVIII”. Dom BOUQUET, *o.c.*, VI, blz. 530-531 (Parijs, 1870). E. VAN CAPPEL, *Pagus Mempiscus*, in *Ann. de la Soc. d'Ém.*, LX, 1910, blz. 105-134, meent dat de acht plaatsnamen die in de oorkonde van 847 op Roeselare volgen, een uitvoeriger vermelding zijn van de korte tekst van 822 (bz. 119-120).

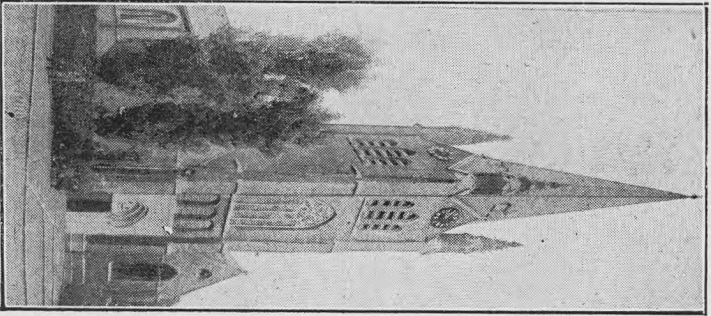
³ MIRAEUS-FOPPENS, *Opera diplomatica*, III, blz. 291-292 (Brussel, 1724). K. DE FLOU, *Woordenboek der Toponymie...*, IX, kol. 569 (Brugge, 1929), plaatst verkeerdelijk onder de gemeente Lendeledede de vermeldingen van Ledda die betrekking hebben op Hooglede. In 1146 werd de parochiekerk van Lendeledede door bisschop Anselmus aan de S. Maartensabdij van Doornik geschonken. Cfr. A. D'HERBOMEZ, *Chartes de l'abbaye de Saint-Martin de Tournai*, I, blz. 67 (Brussel, 1898).

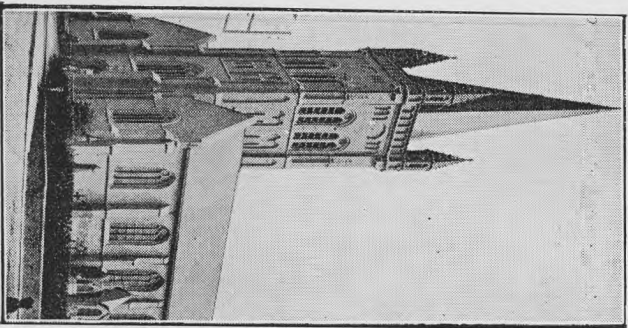
Afb. 1. De kerk omstreeks 1700
(Schilderij eertijds in 't bezit van A. Soenen te Hooglede,
nu verdwenen).

Afb. 2. Detail van een lavis van S. Vermote, 1813
(Izegem, Klooster van de Zusters van Maria)

Afb. 3. De toren van 1872

Afb. 4. De huidige kerk

De abdijs bezat deze altaren „sub personatu”, nu schenkt de bisschop ze „perpetua sub libertate tenenda”, tzt. de abdijs verkrijgt het personaatsrecht ⁴. De bul van de paus zegt dat de kerken „ab omni personatu libera” aan S. Amands behoren ⁵. Latere oorkonden brengen niets nieuws bij.

De Geuzenberoerten hebben ook deze kerk niet gespaard; op 23 juni 1618 herwijdt Mgr. Triest de kerk en het kerkhof en konsakreert drie altaren ⁶.

Over de kerk vermeldt Sanderus: „Ecclesiam habet D. Amando sacram sub patronatu Abbatis Elnonensis, qui non ad curam modo pastoralem, sed ad alia quoque sacerdotia, quae antiquitus hic fuere, jus habet; ante turbas enim, in hac aede Capellanus S. Crucis, alter D. Virginis, ac tertius S. Quirini fuit” ⁷. In het verslag van de bisschoppelijke visitatie van Mgr. de Haudion van 4-X-1692 wordt de kerk als hersteld beschreven ⁸. Over het bezoek dat de deken van Roeselare, Norbertus de la Salle, op 19 april 1736 aan de kerk bracht, lezen we: „Ecclesia in tecto pro parte refecta, in omnibus aliis bene est” ⁹.

In 't begin van de XIXe eeuw was de gotische kerk voorzien van barok meubilair, waarvan nu nog bewaard zijn de twee zijaltaren, de muurbekleding met drie biechtstoelen, de communiebank en de preekstoel. In 1828 werd het interieur veranderd in een neo-klassieke stijl: houten balken werden door ijzeren vervangen, de gepolychromeerde houten tonnen wer-

⁴ Origineel te Parijs, B.N. Lat. 2012, schutblad II en 135. Dit werd ons vriendelijk medegedeeld door Z.E.H. Platelle uit Rijsel.

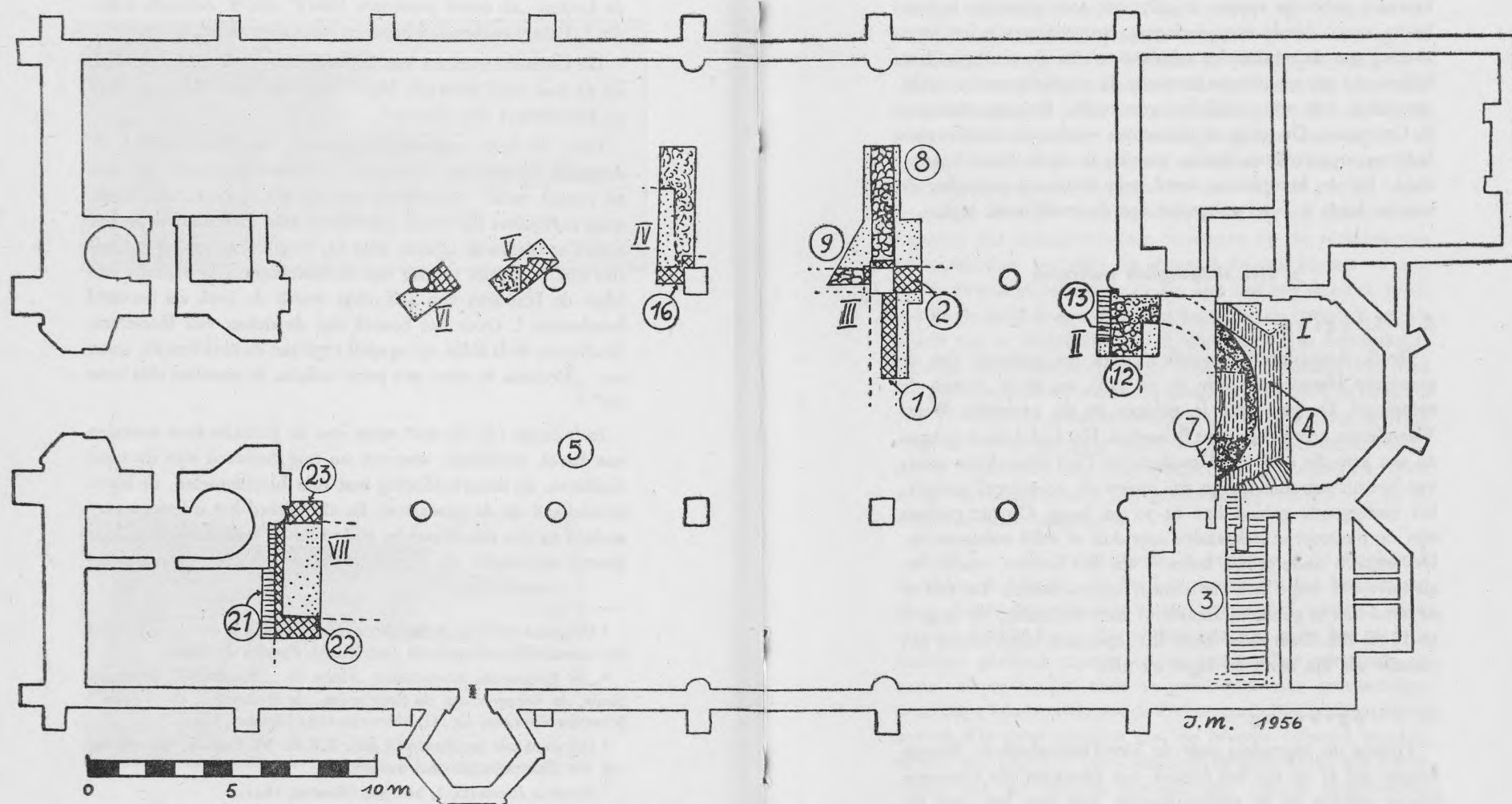
⁵ „In Episcopatu Noviomensi, Altare de ... Marchegen, de Guinigiis, de Beherneham, de Sedelengen, de Bichengen, de Ledda.” MIRAEUS-FOPPENS, *o.c.*, II, blz. 1151-1152 (Brussel, 1723).

⁶ Dit werd ons medegedeeld door Z.E.H. M. English, aan wie we ook het illustratiemateriaal danken.

⁷ *Flandria Illustrata*, I, blz. 392 (Keulen, 1641).

⁸ „Tota ecclesia sarta et tecta. Omnino fuit destructa. Sub turri quae est supra medium fornicem indiget aliqua reparatione. Habet suas fenestras vitreas et bonas. Ecclesia est bene strata.” Brugge, Rijksarchief, Kerkelijke archieven, nr 408.

⁹ Brugge, Rijksarchief, Kerkelijke archieven, nr 409.

Hoogede, S. Amandskerk. Grondplan met aanduiding van de onderzochte plaatsen.

den verdoken door gewelven van plakwerk, het bladwerk der kapitelen werd afgekap¹⁰.

In 1866 herstelde men de arduinen venstermonelen die bewaard gebleven waren. In 1871-72 onderging het kerkgebouw verschillende veranderingen : vergroting van het koor, slooping van de achtkantige middentoren en de vieringspijlers, bijbouwen van een nieuwe travée op de westkant van het schip, optrekken van een vierzijdige geveltoren. Bouwmeester was P. Croquison. De toren en de nieuwe westtravée die met rode baksteen opgetrokken waren, werden in 1918 zwaar beschadigd. Bij de heropbouw werd gele baksteen gebruikt; de nieuwe toren is beter aangepast aan de traditionele stijl.

2. *Het archeologisch onderzoek*

A. — *L i g g i n g.*

De S. Amandskerk bevindt zich in het centrum van de gemeente Hooglede (sektie C, nr 416), op 48 m. boven de zeespiegel. De gemeente is gelegen in de proviocie West-Vlaanderen, arrondissement Roeselare. Het bedehuis is gelegen op een kam die zich van Hooglede tot Tielt uitstrekt en waarvan het plateau zich 45-50 m. boven de zeespiegel verheft; het omliggende gebied ligt 25-30 m. hoog. Op het plateau zijn de pleistocene dekzanden zeer dun of zelfs onbestaande. De tertiaire ondergrond behoort tot het Eoceen, waarin we als bovenste étage het Paniseliaan onderscheiden. De klei of de zand-klei is glaukoniethoudend met veldsteen; de laag is 10-15 m. dik. Daaronder komt het Ieperiaan, langs boven bestaande uit fijn zand en lager uit klei¹¹.

B. — *O p g r a v i n g.*

Tijdens de opgraving naar de Sint-Donaaskerk te Brugge kregen wij af en toe het bezoek van personen die eveneens belang stelden in de oudheidkunde. Eén van hen was de

¹⁰ D. DE LAEY, *Geschiedkundige aantekeningen over Hooglede*, blz. 25-26 (Roeselare, 1902).

¹¹ We danken hartelijk Dr Ir. J. Amerijckx voor de verschatte inlichtingen.

toenmalige pastoor van Hooglede, Z. E. H. Moncarey, die ons kwam vertellen dat men in zijn kerk opdelvingen deed voor het aanleggen van de verwarming. Van onze aanwezigheid in Brugge maakten we gebruik om eveneens de werken in de S. Amandskerk te Hooglede te volgen; van 20 oktober tot 10 november 1955 zijn we vijfmaal ter plaatse geweest.

De verwarming gebeurt door warme lucht, die door een kanalisatiesysteem onder de vloer door gans de kerk wordt geleid. Dit maakt het noodzakelijk talrijke sleuven uit te graven die 40 tot 60 cm. breed en 60 tot 100 cm. diep zijn. Jammer genoeg was het grootste deel van de leiding reeds aangelegd toen we ter plaatse kwamen op 20 oktober; we moesten dan noodgedwongen voortgaan op de verhalen van de werklieden, verhalen die meestal duister bleven en niet steeds de nodige verklaring gaven. Het was nog enkel mogelijk een brede sleuf te graven in het koor en een tweede langs de pijlers van de middenbeuk. Dit onderzoek was noodzakelijkerwijze schematisch en oppervlakkig; we kunnen hier dan ook niet spreken van een oudheidkundig onderzoek in de echte zin. We hebben getracht zoveel mogelijk te redden, gebruik makend van de aan gang zijnde werken. We betreuren slechts dat de Rijksdienst voor Opgravingen niet regelmatig en vooral tijdig verwittigd wordt van gelijksoortige werken die in de kerken worden uitgevoerd.

Sleuf I. — De noord-zuidsleuf, ongeveer 1,50 m. breed, doorheen de breedte van het koor leerde ons het bestaan van twee oudere koorafsluitingen en het massief van het altaar van het tweede koor. Het oudste koor (nr 7 op het plan) is half rond gesloten en rust op de leemzandige oerbodem op 2 m. diepte¹². De absis is gemetseld met groenachtige, brokkelige lokale veldsteen en zachte, geelwitte zandhoudende mortel. Op twee plaatsen kon de breedte bepaald worden, nl. 121 cm. Tegen de buitenkant van de absis waren aan weerszijden van het midden waarschijnlijk lisenen aangebracht; de noordelijke was nog waar te nemen: 79 cm. breed en 15-18 cm. uitspringend. Aan de binnenzijde was het parement van de absis regelmatig tot op -65 cm.

¹² Het peil is aangeduid naar het huidig vloerpeil van de beuk.

In dezelfde sleuf troffen we eveneens de overblijfselen aan van een jongere koorafsluiting op polygonaal plan (nr 4). De muren, 71 cm. breed, waren opgetrokken in veldsteen en gele baksteen van $24,5 \times 11,5 \times 5$ cm. met zachte, slechte zandmortel. Het parement is regelmatig en heeft sporen van bepleistering bewaard. De eigenlijke fundering liep niet steeds in lijn met de bovenstaande muur. Enkele bakstenen in de muur zijn duidelijk herbruikt materiaal; één had afgesneden hoeken en droeg nog sporen van witte kalkbeschildering. Het koor schijnt dus tamelijk laat tot stand te zijn gekomen. Op de snijpunten van de koorvlakken mag men steunberen veronderstellen. Aan de zuidkant was de hoek bedekt door het metselwerk van het huidig koor; aan de noordkant konden we de aanzet van de steunbeer vaststellen, doch we slaagden er niet in de lengte en de breedte te bepalen.

Het altaar uit deze periode was direct tegen de afsluitingsmuur geplaatst; de fundering rustte op de oude absis. Het metselwerk is zorgeloos uitgevoerd; de mortel is dezelfde als van de koorsluiting. De lengte bedraagt ongeveer 2,40 m. en de breedte omtrent 1,20 m.

In het zuidelijk deel van sleuf I stootten we op hard massief metselwerk van baksteen en tamelijk moderne cementmortel. Dit belette ons het veelzijdige koor langs die kant te onderzoeken.

Daar de kerk nog in gebruik was, was het ons niet mogelijk verder in het koor te graven hetgeen ons misschien nieuwe gegevens over de oudste kerk zou aan het licht gebracht hebben.

Aanleunend bij het werk in de eerste sleuf dienen we nog te vermelden dat de zuidelijke sakristie volledig was uitgegraven tot op ongeveer -1 m. Vele gegevens waren reeds vernield, doch we stelden toch nog het bestaan vast van een brede, zeer stevig gebouwde baksteenmuur van 1,40 m. breed (nr 3). De bakstenen ($22,5 \times 10 \times 5$ cm.) zijn gemetseld met harde geelbruine mortel. De muur buigt naar het oosten af onder de huidige koormuur.

Sleuf II. — Deze sleuf werd aangelegd aan de noordaanzet van het huidig koor. Juist onder de vloer kwamen we op een noord-zuid lopende muur, nr 12, ongeveer 1,20 m. breed, en

gemetseld met veldstenen en zachte mortel, gelijkend aan die van absis 7. Op 75 cm. van de huidige noordelijke koormuur vonden we de aanzet van de absis met muur 12 verbonden. Schaarse sporen van de veelzijdige sluiting 4 bleven bewaard aan de voet van de moderne koormuur op de oude absis. Muur 12 is de kettingmuur die in fundering het primitieve koor afsloot. Een zware baksteenmuur 13 was er tegen aangebouwd; hij gelijk wat baksteenformaat en mortel betreft op muur 3.

Sleuf III. — Hier maakten we gebruik van de reeds aangelegde sleuf voor de verwarming, gelegen langs de oostkant van de oude vieringspijlers en noord-zuid gericht. Vooral de grondvesten rondom de noordoostelijke vieringspijler werden onderzocht. De huidige pijler rust op een bredere voet van veldsteen, met een goed parement tot op -58 cm. Deze voet rust op het oerzand op -86 cm. De muren 1 en 2 zijn er mee verbonden en vormen kettingmuren. De mortel is tamelijk goed, doch groenachtig van kleur. Muur 2 is 113 cm. breed en kent op -41 cm. een verbreding van 13 cm. De werklieden zegden op de zuidkant een gelijke muur aangetroffen te hebben. De onderbouw van de pijler was gemetseld op oudere muren 8 en 9. De zachte, gele mortel gelijkte goed op die van de absis 7. Muur 9 is een kettingmuur en heeft een regelmatig parement van -29 tot -41 cm. met sporen van bepleistering. Muur 8 werd gevolgd tot 4 m. ten noorden van de pijler.

Sleuf IV. — Een gelijkaardig onderzoek werd verricht aan de voet van de noordwestelijke vieringspijler. Ook hier vonden we de veldstenen fundering van de vieringspijler terug (nr 16); ze gelijkte aan de muren 1 en 2. Tevens waren nog sporen van een bakstenen versteviging aan de voet van de pijlers waar te nemen. Vanaf de pijler werd de sleuf 3,80 m. noordwaarts verlengd. We stootten er op een volledig omgewoeld terrein met duidelijke overblijfselen van uitgebroken metselwerk: veldsteen en mortel als de nrs 7, 8 of 9. Op 2,50 m. van de vieringspijler vonden we de juiste aflijning terug tussen de uitgebroken muur en de onberoerde kleibodem, hetgeen duidelijk bewees dat de zijmuur van de primitieve kerk op 2,50 m. van de kettingmuur van de middenbeuk liep en dat er tevens

een muur vanaf de vieringspijler in noordzuidelijke richting vertrok. Was dit de westmuur van de oorspronkelijke noordelijke transeptarm?

Sleuven V en VI. — Kleine boringen werden uitgevoerd aan de voeten van de twee eerste noordelijke zuilen. De zuilen zijn uit trossen arduinsteen samengesteld; ze zijn waarschijnlijk gelijktijdig met de baksteenversteving uit sleuf IV en met muur 3. In sleuf VI rust de zuil op een kettingmuur van veldsteen, overeenkomend met nrs 1,2 en 16. In sleuf V was de latere fundering van de romaanse pijler gebouwd op een oudere kettingmuur met zachte, gele mortel als 8 en 9.

Sleuf VII. — Een laatste onderzoek werd uitgevoerd aan het westeinde van de zuidbeuk. De westtoren rust gedeeltelijk op de vroegere laatgotische westmuur 21 (gele baksteen van $23 \times 10 \times 5,2$ cm.). Van de laatgotische middenbeuk was nog een westelijke muurpijler bewaard die rust op de oudere kettingmuur 23. Op -32 cm. rust muur 21 op een muur van veldsteen (22). Deze muur komt, wat de mortel en het metselwerk betreft, overeen met de muren 1 en 2 en de pijlerfunderingen in de besproken sleuven. Van een zuidmuur 22, die verbonden was met de westmuur 22 konden we het binnenparement nagaan. De breedte van deze zijbeuk bedroeg 3,14 m. Het buitenparement was gans weggebroken, waarschijnlijk tijdens de bouw van de huidige zuidmuur. Ook in de sleuven III en IV deden we een soortgelijke vaststelling.

Toen we ter plaatse kwamen had men reeds de oostmuur van de zuidbeuk doorbroken. Aan de hand van de opgeworpen aarde en de afbraak mogen we waarschijnlijk besluiten dat men hier een oude veldstenen funderingsmuur heeft doorbroken, die gemetseld was met gele mortel gelijkend op die van de koorsluiting 7.

De opgeworpen aarde uit de sleuven leverde op de plaats 5, door de aanwezigheid van gesmolten brons en fragmenten van gebakken aarde, het bewijs dat men daar vroeger een klok had gegoten.

C. — Beschrijving.

De romaanse kerk bestond uit een driebeukige benedenkerk waarvan de zijbeuken 2,50 m. breed zijn, een transept

en een koor met een halfronde absis. Deze halfronde koor-sluiting kunnen we vergelijken met het koor van Sint Denijs waar we ook lisenen aantreffen. Deze kerk werd later, althans gedeeltelijk herbouwd. De zijbeuken werden verbreed tot 3,14 m. en in de middenbeuk stellen we het gebruik van pijlers vast; ook de onderzochte fundering der vieringpijlers en de kettingmuren 1 en 2 behoren tot deze omwerking. Aangezien de oudere halfronde absis waarschijnlijk reeds laatromaans was, is het aan te nemen dat deze verandering niet meer romaans is. Wellicht is ze vroeggotisch; toen pas zou de plaats van de middentoren bepaald geworden zijn.¹³

De toren, die we enkel uit afbeeldingen kennen, was achzijdig en stond op de viering; elke zijde was voorzien van een galmgat, dat door een middensteun onderverdeeld was. De borstwering was met blindnissen versierd en een hoge spits bekroonde het geheel. Het is aan te nemen dat deze toren ouder was dan de laatgotische beuken, want we menen niet dat men bij de bouw van de hallebeuken een nieuwe toren zou opgericht hebben in het midden van de kerk, hetgeen toch een belemmering voor het zicht betekent.

Deze hallekerk, in twee perioden gedurende de XVe of XVIe eeuw opgericht, bestaat nu nog gedeeltelijk.

De drie oorspronkelijke traveeën van de benedenkerk zijn langs buiten duidelijk onderscheiden van de twee oostelijke traveeën¹⁴. Onderaan hebben de muren een afschuining; de noordmuur heeft in de onderste lagen nog veel blokken ijzeren veldsteen. Iedere muur heeft nog twee oude steunberen op de vier; ze kennen vier terugsprongen, waarvan de onderste overeenkomt met de muurafschuining. Met de twee latere steunberen komen de baksteenlagen van de muur niet overeen. Een ander verschil is het profiel van de dagkanten der vensters, die, benevens afgesneden hoeken, ook een doorlopende rolstaaf hebben. Elk venster bezit nu twee bakstenen monelen,

¹³ DE LAEY, o. c. blz. 22, schrijft dat tijdens de torenafbraak in 1871, een balk werd gevonden waarop de datum 1111 stond. Als het inschrift inderdaad een jaartal bedoelde te zijn, heeft men zeker verkeerd gelezen.

¹⁴ De meest westelijke travee naast de toren dateert van 1871-72.

alhoewel men in 1866 de oude arduinen monelen hersteld heeft. Langs binnen zijn de zuilen in 1828 veranderd geworden; de spitsbogen zijn nu zo bepleisterd dat de profilering niet na te gaan is.

De twee overige traveeën kwamen kort daarop tot stand in de plaats van een transept en een koor (gele baksteen van $21,5 \times 10,5 \times 5$ cm.). De meest oostelijke travee is even breed als het oorspronkelijke vooroor tussen de viering en de absis, hetzij bijna het dubbel van een travee van de beuk. Een zuil zet de oudere kolommenrij van de beuken voort. De steunberen hebben maar drie terugsprongen en de dagkanten der vensters hebben als profilering afgesneden hoeken. Het meest oostelijk venster heeft drie vernieuwde arduinen monelen en dito traceerwerk; we weten echter niet in hoever deze vorm op de oude teruggaat.

Het driezijdig koor, dat bij de twee vlakke oostmuren aansloot, werd in 1871-72 door het nu nog betsaande vervangen. Door het slopen van de zware vieringspijlers en het bouwen van lichtere pilaren kreeg de kerk een meer open uitzicht dat echter het verlies van de karakteristieke mid-dentoren niet vergoedt.

J. MERTENS en L. DEVLIEGHER.

ENKELE AANTEKENINGEN NOPENS HET GELIJKTIDIG GEBRUIK VAN DE KERST- EN PAASSTIJL TIJDENS DE EERSTE REGERINGSJAREN VAN GRAVIN JOHANNA VAN KONSTANTINOPEL

Vijftig jaar geleden publiceerde E. H. C. Callewaert in dit tijdschrift een merkwaardige studie over de invoering van de Paasstijl in Vlaanderen¹. Na een grondig onderzoek der oorkondelijke bronnen komt hij tot het besluit dat de Paasstijl in Vlaanderen, tot in de allerlaatste jaren der XIIe eeuw, slechts bij zeer hoge uitzondering gevolgd werd. Hij zegt

¹ C. CALLEWAERT, *Les origines du style pascal en Flandre*, in *Annales de la Société d'Émulation de Bruges*, dl. LV, Brugge, 1905, blz. 13-26 en 121-143.

vervolgens dat voornoemde jaarsijl slechts tijdens de regering van graaf Boudewijn van Konstantinopel (1194-1205) gebruikelijker werd en in die jaren tegelijk met de oudere Kerstsijl, die nog de bovenhand schijnt te behouden, aangewend werd ².

Bij het voorbereiden der uitgave van het cartularium der Cisterciënserinnenabdij van O.-L.-Vrouw-van-den-Guldenberg ³, is het ons opgevallen dat ook tijdens de regering van Boudewijns oudste dochter en opvolgster, gravin Johanna van Konstantinopel (1205-1244), nu eens de Kerstsijl, dan weer de Paasijl gebruikt werd.

Om onze stelling te staven beroepen wij ons op enkele deels onuitgegeven oorkonden uit de jaren 1215 en 1218. In een akte, gedateerd van maart 1215 ⁴, oorkondt gravin Johanna dat Margaretha, burggravin van Kortrijk, geheel haar leengoed te Moorsele geschonken heeft, om er een vrouwenabdij van de orde van Citeaux op te richten. Nog in dezelfde maand vidimeert Gossuinus, bisschop van Doornik (1203-1218), bedoelde oorkonde ⁵, terwijl de pauselijke legaat, kardinaal Robert van Courson, dit in juli 1215 op zijn beurt doet.

De beide Vlaamse cartularia, welke uit het voormalig abdijsarchief zijn bewaard gebleven, doen deze laatste oorkonde eensluitend tot de maand juli 1215 opklimmen ⁶.

² C. CALLEWAERT, *a.w.*, blz. 143.

³ Gesticht in 1214 te Moorsele en naderhand overgebracht naar Wevelgem.

⁴ Oorspr. oork. niet voorhanden. — In verkorte vorm uitgegeven in : DU CHESNE, *Histoire généalogique des maisons de Guines, d'Ardres, de Gand et de Coucy...*, Parijs, 1631, *Preuves*, blz. 108. — Overgenomen in : MIRAEUS-FOPPENS, *Opera diplomatica...*, Leuven-Brussel, 1723-48, 4 dln., dl. II, blz. 1212; en A.-M. COULON, *Histoire de Wevelghem, de son ancienne abbaye...*, Brugge, 1890, blz. 272. Deze uitgaven geven als datum : *Actum anno M.CC.XV die XV Martii*.

⁵ Oorspr. oork. voorhanden : Brugge, SA., Fonds Wevelgem, Oork. nr 1. Datering : „Datum Tornaci, anno Domini M.CC. quinto decimo, mense Martio”.

⁶ „... Ghегheven te Meesene, int jaer Ons Heeren M.CC.XV, in de Hoymaent” (Brugge, SA., Fonds Wevelgem, Cart. uit het laatste kwart van de veertiende eeuw, f° 5 r°). „... Ghегheven te Mechelin M.CC.XV, in Julet” (Brussel, Koninkl. Bibl., Hs. 3914 (II.1930.D) Cart. uit 1520, f° 53 r°).

Het staat vast dat Robert van Courson in de loop der maand juli in Vlaanderen vertoefde. Tijdens de maand augustus kwam hij voor het laatst naar Parijs en keerde vervolgens, alover Champagne, naar Italië terug. Daarmede eindigde zijn legatie ⁷.

Aangezien de oorkonde verlijd door kardinaal Robert van Courson, vast en zeker uit juli 1215 dagtekent, moet de akte van gravin Johanna die er in gevidimeerd wordt, noodzakelijkerwijze vroeger zijn uitgevaardigd geworden. Bijgevolg kan deze grafelijke oorkonde onmogelijk volgens de Paasstijl gedateerd zijn, want Pasen viel in 1215 op 19 april, zodat een akte die volgens voornoemde jaartijl slechts uit maart van ditzelfde jaar dateert, volgens onze huidige tijdrekening, pas in maart 1216 zou zijn opgesteld geworden; wat hier onmogelijk het geval kan zijn geweest. We hebben dus stellig te doen met een grafelijke oorkonde die denkkelijk nog volgens de oudere Kerststijl gedateerd is.

Er zijn echter ook gegevens voorhanden die bewijzen dat de grafelijke kanselarij rond diezelfde tijd ook de Paasstijl gebruikte.

Een oorkonde van Zeger III, burggraaf van Gent (1200-1227), waarin deze laatste afstand doet van al zijn recht op het leengoed te Moorseele, dat in 1187 door graaf Filips van de Elzas aan zijn tante Margaretha, burggravin van Kortrijk, in leen werd gegeven ⁸, draagt als datum: „Actum anno Domini M.CC.XVII, mense Aprili” ⁹. De akte echter waarin gravin Johanna deze afstand notificeert is volgenderwijze gedateerd: „Ghedaen te Ypere, des sanderdaechs naer Paeschen, int jaer Ons Heeren M.CC.XVIII”, d.i. 16 april 1218 ¹⁰.

⁷ Cfr. S. HANSSENS, *De legatiereis van Robert van Courson in Vlaanderen en Henegouwen*, in *Miscellanea historica in honorem Alberti De Meyer*, Leuven-Brussel, 1946, blz. 528-538.

⁸ Een Vlaamse vertaling van deze oork. werd uitgegeven in *Annales de la Société d'Émulation de Bruges*, dl. LXVIII, Brugge, 1925, blz. 151 (overgenomen uit het cart. van 1520, f° 49 v°-50 r°.)

⁹ Oorspr. oork. niet voorhanden. Uitgegeven in DU CHESNE, *a.w.*, *Preuves*, blz. 477. Overgenomen in MIRAEUS-FOPPENS, *a.w.*, dl. II, blz. 1213.

¹⁰ Cart. uit het laatste kwart der XIVe eeuw, f° 7 r°.

Aangezien beide laatstgenoemde oorkonden één en dezelfde handeling' betreffen en de tweede normaal slechts korte tijd na de eerste kan zijn uitgevaardigd geworden, hebben wij hier wel een bewijs dat de grafelijke kanselarij toentertijde ook de Paasstijl gebruikte. De oorkonde van de Gentse burggraaf moet derhalve noodzakelijk uit de eerste helft van de maand april 1218 stammen.

Dom P. FAVOREL, O.S.B.
Abdij van Zevenkerken.

Boekbesprekingen

- J. VERSYP, *De Geschiedenis van de Tapijtkunst te Brugge*.
Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Schone Kunsten, nr 8. 1954. 240 blz., XLV afbeeldingen.

Aan de geschiedenis van de Brugse tapijtweverij werd thans een grondige en breedvoerige studie gewijd.

De nauwgezetheid waarmede de auteur de archivalische bronnen heeft opgespoord en uitgeplozen, heeft tastbare vruchten opgeleverd: dank zij de verzamelde documenten, waarvan er niet minder dan 134 werden gepubliceerd, is het haar mogelijk geweest het tapijtweversambacht, zijn geschiedenis, organisatie en werkzaamheid, zeer concreet en in al zijn aspecten te beschrijven. Als dusdanig is het reeds een merkwaardige sociaal-economische studie. Daarna, door het samenstellen van het corpus van de producten van het kunstambacht, bewaarde en niet-bewaarde tapijten, heeft S. een waardevolle bijdrage geleverd tot de kennis van de kunstwerken zelf.

In hoofdstuk I maken we kennis met de verschillende termen, die betrekking hebben tot het tapijtweversambacht te Brugge, en de evolutie die de betekenis van deze termen heeft doorgemaakt.

In hoofdstuk II vernemen we hoe het ambacht was georganiseerd en onderverdeeld.

Hoofdstuk III vermeldt de patroonschilders, die ontwerpen of cartons hebben geleverd, dit voor zover de bronnen hun namen hebben overgeleverd. Tot het eerste kwart van de xv^e eeuw zijn geen patroonschilders bekend. De auteur is de mening toegedaan, dat de legwerkers naar eigen vinding of naar bestaande modellen hebben geweven. (Dit is m.i. niet zo zeker. Wellicht zijn de namen van die ontwerpers niet bekend).

Vanaf 1429 zijn patroonschilders bekend: Gillis de Stichele, Willem de Hollander, Lanceloot Blondeel e.a. Er wordt ook gewezen op de vreemde schilders, die ontwerpen leverden voor Brugse ateliers, b.v. H. Goltzius, C. Schut en P. P. Rubens, en op de Brugse schilders, die in het buitenland voor vreemde ateliers gingen werken, b.v. Jan van der Straet

te Florence (die m.i. op verre na niet *volledig* onder Italiaanse invloed staat, men zie o.m. zijn Jachttafereelen) en Pieter De Witte (Florence en München)¹.

In hoofdstuk IV geeft de auteur, op grond van de bekende bestellingen, een overzicht van de belangrijkste werkplaatsen en van de handel in Nederlandse tapijtwerken, die te Brugge werd gevoerd.

In hoofdstuk V vinden we dan eindelijk een overzicht van de zeer verscheidene productie van de Brugse tapijtweverij.

De onderverdeling steunt eensdeels op de functie, op het gebruik waarvoor de tapijtwerken bestemd waren: Bankleden, ruglakens, zittekussens, saergen, altaarkussens en altaarkleden; anderdeels op de iconografie: wandtapijten met groenwerk, met godsdienstige voorstellingen en met profane onderwerpen.

Tot de oudste van de bewaarde Brugse tapijtwerken behoren de reeks van St-Anathoile te Salins (1502-06) en de antependia van O.L. Vrouw ter Potterie. Een zeer mooi stuk van 1637 stelt De Overbrenging van de relieken van de H. Augustinus voor (H. Bloedkapel). In verband met het Marialeven (Kapel van O.L. Vrouw ter Potterie) signaleer ik, dat een schilderij, die in de kerk van Watervliet hing (vernield in 1944) de compositie van de Boodschap nauwkeurig weergaf in omgekeerde richting. Verder maakt men kennis met de merkwaardige reeksen van de Seizoenen van 1664, de Maanden (Wenen), de Jachten; de aantrekkelijke en zeer decoratieve reeks van Gombaut en Macée; verder de Historie van Celadon; de allegorische reeksen van de deugden en van de vrije kunsten. Verschillende weversmerken worden gereproduceerd.

Men kan dus vaststellen, dat, alhoewel de tapijtkunst te Brugge zeer oud is — reeds in de XIIIe eeuw was zij er gevestigd — niets bewaard is van deze eerste periode. Nochtans, rekening houdend met de economische en artistieke bloei van de stad, waren de producten van de eerste tijden wellicht de mooiste. Ook daarom meen ik, dat er patroonschilders geweest zijn vóór de XVe eeuw. Auteur vermeldt trouwens, dat de Brugse schilder, Jan Boudolf, in 1378 de ontwerpen maakte voor de onschatbare reeks van de Apocalypsis van Angers.

¹ Ik signaleer, dat Broeder Adriaan Candido (De Witte) eveneens zoon van Elias, reeds in 1553 te Florence aan de leiding staat van het atelier van J. Roost. Wellicht is hij het, die Pieter De Witte in 1558 naar Florence heeft ontboden.

Er waren te Brugge talrijke, doch eerder kleine ateliers, die zeker niet de vergelijking konden doorstaan met de grote Brusselse werkplaatsen en niet zulke belangrijke reeksen konden verwezenlijken. Er zijn ook steeds kloosterateliers werkzaam geweest. En door de omstandigheden zijn juist veel van hun producten bewaard gebleven.

Zou de datering van het eerste antependium van O.L.V. ter Potterie niet nauwkeuriger kunnen bepaald worden? Het wordt in het tweede kwart van de xvi^e eeuw of \pm 1530 gedateerd. Hierbij werd geen rekening gehouden met de klederdicht van de schenkers waarvoor nochtans zoveel aanknopingspunten te vinden zijn bij de Brugse schilders en die alle in het laatste decennium van de xv^e en in het eerste van de xvi^e eeuw dateerbaar zij (b.v. bij G. David, portret van Elisabeth van der Meersch, gestorven in 1501).

De doorlopende florale rand is in de Nederlandse, meer bepaald Brusselse tapijtkunst zeer gewoon in de xv^e eeuw, en het is niet nodig daarvoor gelijkenissen te zoeken met Zuidduitse meubelen. Dit antependium mag zonder twijfel omstreeks 1500-1510 worden gedateerd.

Het tweede antependium wordt circa 1550 of later gedateerd. De auteur zegt zeer juist, dat L. Blondeel er niet de ontwerper van is. Schrijver meent echter, dat de ontwerper het werk van L. Blondeel heeft gekend. Nochtans schijnt de Italianiserende vormtaal van dit stuk op een interpretatie van een werkelijk Italiaans voorbeeld te wijzen. Daarom stel ik de vraag of het niet veeleer in verband te brengen is met de Florentijnse cartons, die naar Brugge werden gezonden (cfr. blz. 40).

Het kan veel vroeger dan 1550 ontstaan zijn, vóórdát de bedrijvigheid van Lanceloot Blondeel zich had doen gelden, t.t.z. in het begin van de xvi^e eeuw.

Terecht heeft schrijver de reeks van de Mirakelen van O.L. Vrouw van de Potterie in de xvii^e eeuw gedateerd. Zij zouden naar pentekeningen van de eerste helft der xvi^e eeuw vervaardigd zijn. Zou er evenwel geen tussenschakel hebben bestaan in de vorm van geschilderde tafereelen, zoals men ze vaak aantreft in bedevaartsoorden, en waarmede deze stukken een treffende analogie vertonen?

Ten slotte, gaarne had men ook een korte materiële beschrijving met de afmetingen van de tapijtwerken gevonden.

Deze enkele aanmerkingen verminderen evenwel niet de voortreffelijkheid van het gepresteerde werk, en de erkenning van zijn waarde moge aan de auteur voldoening schenken om de geduldige arbeid, die zij er aan besteed heeft.

Dr Elisabeth DHANENS.

Drie Vlaamse Meesters van de XVIIIe Eeuw. — Brugge-Stadshallen, 17 juli-31 augustus 1955. Catalogus.
Brugge, 1955. 120 pp. ill.

In deze catalogus wordt het leven en het werk behandeld van drie Brugse kunstenaars, namelijk de schilder Jan Gareminj (1712-1791), door Dr A. Janssens de Bisthoven; Hendrik Pulinx (1698-1781), door Dr El. Dhanens; en de beeldhouwer Pieter Pepers (1730-1785), door Dr. L. Devliegher.

Zoals Prof. Dr E. I. Strubbe in de inleiding schrijft, kende Brugge in de tweede helft van de XVIIIe eeuw een economische heropleving. De rijkgewordene burgerij, alsook de adel, die over een groot grondbezit beschikten, richtten hun huizen in naar de Franse mode. Het salonleven kwam op en daartoe werden de interieurs van de huizen versierd met grote geschilderde tafereelen. In de zomer gingen de rijke families op de buiten verblijven, waar de parken naar Frans voorbeeld werden aangelegd en met beeldhouwwerk opgesmukt.

Het zijn meestal specimens van deze salon- en parkversiering die in de tentoonstelling werden bijeengebracht.

Van enkele ervan staan reproducties afgedrukt in de catalogus. Onder de werken van J. Gareminj zijn het vooral de tafereelen uit het dagelijks leven die ik, om hun documentaire waarde, interessant vind. Vermelden wij een détail uit het grote schilderwerk: het rechtekken van de Gentse vaart, namelijk het interieur van een tent waar een kantien gehouden wordt. Daarbij ook nog de Kermisgangers (bemerkt de hoge voorwielen van de wagen, om door slechte wegen te rijden); het Vieruurtje in een voornaam Brugs intérieur; een Landschap met volksfeest; een Zicht op de toren en de molen van Lissewege; de Aankomst van de in Algiers afgekochte Brugse slaaf Frans De Mulder te Duinkerke. Wij vinden er nog een interessant zicht op het Pandreitje, dat tot in 1936 de naam droeg van Groenmarkt. Hier hebben wij de uitleg, daar werden vroeger groenten verkocht zoals te zien is op het schilderwerk. Het Reitje is er reeds opgevuld. Wij zien er een liedjeszanger, alsook de gaanderij, in 1770 opgericht, waar de „wilde beenhouwers”, 't is te zeggen deze die geen lid zijn van het beenhouwersambacht hun vlees verkopen. Een ander werk toont ons een visverkoper op de Huidevettersplaats, waar van 1772 tot 1914 de kleine Vismarkt gehouden werd; op het achterplan de kerk van de Minderbroeders. Verder hebben wij nog een zomerlandschap met de korenoogst; de rondreizende tanden-trekker bij de Eekhoutbrug, alwaar hij bijgestaan wordt door een acoliet uitgedorst als een pajas; op de achtergrond de torens van de Eekhoutabdij en van de O.L. Vrouwkerk, alsook

de Dyver. De nestrover en de dode gaai zijn interessant, maar we worden het meest geboeid door het zicht op de haven van Oostende. Op het voorplan zien wij de voorloper van het oosterstaketsel met een zeeteken, en op de achtergrond de stad Oostende, met van links naar rechts : de windmolen op het einde van de Langestraat, de oude kerk, het oude stadhuis, de kerk der Oratorianen, de oude vuurtoren en nog een windmolen.

Van H. Pulinx vinden wij beeldhouwwerk van het koorgestoelte van de H. Bloedkapel te Brugge en medaillons voortkomende van het praalgraaf van de Brugse bisschop Jozef van Susteren, alsmede heel wat gleiswerk.

Van beeldhouwer Pepers hebben wij een marmeren ex-voto-engel van de S. Michielskerk te Gent, Pater Verbiest, Samson en een aantal kleinere beelden.

Dit gedeeltelijk overzicht geeft een gedacht van de inhoud van de catalogus, die een 350 nummers telt, en bovendien de volledige chronologische lijst opgeeft van al de tot hertoe bekende werken van de drie Vlaamsche Meesters van de XVIIIe eeuw.

De inrichters van de tentoonstelling Dr A. Janssens de Bisthoven, directeur voor Kunst en Cultuur, en zijn medewerkers Dr El. Dhanens en Dr L. Devliegheer, halen eer van hun werk. Het is werkelijk een krachtoer geweest om de catalogus gereed te hebben tegen de opening. Het zal dan ook niemand verwonderen dat enkele errata in de tekst geslopen zijn, waarvan de lijst opgemaakt werd door de auteurs en hierna volgt.

Jos. DE SMET.

ERRATA

p. 25 - cat. 15	209 × 260. <i>Leest</i> : 260 × 209 cm.
p. 30 - cat. 21	(niet in de tentoonstelling).
p. 30 - cat. 226	De offerande van Abraham en Melchisedech. <i>Leest</i> : De offerande van Melchisedech.
p. 31 - cat. 76	1761. — Terugkomst van de Visvangst, behoort toe aan de Hr. A. Monballiu, te Brugge.
p. 31 - cat. 29	(Dit nummer mag volledig geschrapt worden).
p. 31 - cat. 29	De Oesterputten te Oostende. <i>Leest</i> : De terugkomst van de visvangst.
p. 31 - cat. 30	Zeegezicht met oesterputten te Oostende. <i>Leest</i> : Zeegezicht met Oesterputten.
p. 48 - cat.	1785 — Boerenkar. <i>Leest</i> : cat. 59bis 1785 Boerenkar.
p. 67 - cat. 134	Vrouwen en men. <i>Leest</i> : Vrouw en man.
p. 83 - cat. 153; 4	Op de kroonlijst ... twee engeltjes ... het andere met doodskop. <i>Leest</i> : cat. 153bis. - Op de kroonlijst ... enz.
p. 84 - cat.	1760 — 64 cm. <i>Leest</i> : h = 164 cm.
p. 93 -	voetnoot 5, regel 10 — (Inv. II, I). <i>Leest</i> : (Inv. II, 151).

- p. 104 - cat. 198 1776 O.L. Vrouw met Kind. *Leest*: cat. 199 -
1776 O.L. Vrouw met kind enz.
p. 108 - regel 4 — Bibliogr. : GAILLIARD (3) p. 12. *Leest* :
Bibliogr. : GAILLIARD (3) p. 125.

ADDENDA

J. GAREMIJN.

1773. — Landelijke taferelen.

Drie deurstukken op doek :

1. — *Winterlandschap* (deurstuk, 100 × 11 cm.)
2. — *De Visverkoopster* (deurstuk, 81 × 130 cm.) Ged. 1773.
3. — *De Ontmoeting* (deurstuk, 80 × 125 cm.).

Brugge, verzameling de Hr. DE MEULEMEESTER.

P. PEPERS.

Catalogus p. 103, nr 193. Op de wereldbol leest men : *L'empire de la Chine*.

Catalogus p. 106, nr 202. Get. PP op het voetstuk.

1765. — H. Nepomucenus.

Plaaster, h. 100 cm.

Get. en ged. P. PEPERS FECIT 1765.

Het beeldje is een maquette voor het grote beeld van de Nepomucenusbrug te Brugge.

Het is hetzelfde als dit bewaard in de kerk van Beveren-aan-den IJzer (zie cat. p. 103, nr 193) dat echter niet in de tentoonstelling aanwezig is.

Het beeld van Beveren draagt 1772.

Brugge, verzameling de Hr K. LANTSOGHT
AJB. en LD.

B. SLEMBROUCK, *Werken. Heemkundige Studie over de Gemeente Werken*. Langemark, 1955. 248 pp., ill., plan.

De heer B. Slembrouck heeft het goede gedacht opgevat de nota's van zijn vader zaliger te schiften en aanzienlijk aan te vullen, ten einde al de inlichtingen bijeen te brengen, die over zijn gemeente te vinden waren. Om deze nota's voor goed te bewaren, « ne pereant », liet hij ze in druk verschijnen, vooral ten dienste van zijn medeburgers, die hij jaren lang als gemeentesecretaris heeft gediend.

Eerst geeft hij een algemene beschrijving van de gemeente : ligging, grond, wijken, wegen en waterlopen. Daarna komt een overzicht van de sociale en economische toestand der bevolking, waarin enkele belangrijke statistieke gegevens voorkomen.

In het tweede deel geeft de schrijver de geschiedenis van Werken, die een zeer oude gemeente is. Haar naam wijst op een keltische oorsprong. Hij bracht ook alles bijeen wat hij kon vinden over de geheimzinnige hoogte die dicht bij de kerk ligt, namelijk de Hoge Andjoen, oorspronkelijk een vluchtheuvel of terp op de grens van het moerassig gebied en die later nog werd opgehoogd. Eeuwenlang was deze heuvel bewoond, want de opgravingen brachten sporen van achter-eenvolgende bewoners aan het licht.

Door Werken loopt de oude Steenstraat, die de gemeente verdeelt in twee kadastrale secties, en die misschien wel een overblijfsel is van een oude Romeinse of voorromeinse weg, die liep van Zuidschote, over Woumen, Klerken, en Werken naar Wijnendale, waar hij eindigt in de Diksmuidse Heerweg. Deze is niet een heirweg of legerweg, maar een heerweg of staatsbaan, die behoorde tot het domein van de heer van het land, namelijk van de graaf van Vlaanderen. Dat de Romeinen te Werken verkeerdd hebben bewijst het groot aantal Romeinse munten in de gemeente gevonden. Vervolgens behandelt de schrijver het Frankische en het Leenroerig tijdvak, de indeling van Werken bij het Land van Wijnendale. Daarna volgen de Boergondische, Spaanse en Oostenrijkse perioden, die soms wat dooreen lopen. Over de moderne tijd : het Franse, Nederlandse en Belgische beheer, kon zeker veel meer gevonden worden. Wij krijgen enkele zeer interessante inlichtingen over beide wereldoorlogen, namelijk over de gedeeltelijke ont-ruiming van de gemeente in augustus en november 1917, nadat de verbondene artillerie Werken begon te beschieten, het wegvoeren van de weerplichtige mannen in oktober 1918 en de terugkeer na de wapenstilstand. In 1943 werd het dorp beworpen met brandbommen, die o. m. de kerk troffen. Deze brandde volledig uit.

In het derde deel hebben wij Werken op godsdienstig en kerkelijk gebied : de parochie, de kerk, die tweemaal heropgebouwd werd in 1921 en 1947, de meubilering ervan, de brandvensters en de klokken. De schrijver heeft zich de moeite getroost om al de oude grafschriften af te schrijven en de tekst ervan te drukken, waaronder ook deze der in 1918 vernielde grafstenen. Verder behandelt hij de broederschappen die in de kerk werden opgericht, geeft de lijsten van de parochiale geestelijken, met daarbij enkele biografische gegevens, en deze van de priesters inboorlingen van de gemeente. Wij krijgen nog enkele inlichtingen over de kloosters die vroeger te Werken gevestigd waren : Nazareth, de Rijke Claren-Urbanisten en de abdij Spermalie, alsook over het huidig klooster van de H. Vincentius a Paulo. Eindelijk is er nog iets over de veldkapellen.

Het vierde deel bevat allerlei gegevens over de gemeente : het gemeentehuis, het onderwijs, de Openbare Onderstand, het gemeentewapen, de windmolens, de oude plaatsnamen en een rijke oogst uit het plaatselijk volksleven.

In bijlage geeft de schrijver enkele lijsten : de Heren van Wijnendale, het geslacht Mortagne, de burgerlijke waardigheidsbekleders en de oudste familiën van de gemeente. En tot slot, enkele afschriften van oude oorkonden, meest genomen uit gedrukte werken, die niet werden nagezien op het oorspronkelijk stuk, alsook een beknopte inventaris van het archief van gemeente en kerk.

Deze studie is een verdienstelijk en met smaak uitgegeven werk, waar reeds veel over Werken werd bijeengebracht. De illustratie is goed verzorgd en het plan van de gemeente op 1/20.000 laat toe alles gemakkelijk te localiseren.

Jos. DE SMET.

Kroniek

(Afgesloten op 1 april 1956)

In Memoriam

Op 4 juli 1955 overleed te Brugge ons medelid, de heemkundige MAURITS VAN COPPENOLLE, secretaris van de Bond der Westvlaamse Folkloristen. Geboren in 1910 te St. Andries, volgde de aflijvige de humaniora bij de Broeders Xaverianen, en werd in 1938 aangesteld tot klerk bij het Provinciaal Bestuur van West-Vlaanderen. Onder de invloed van de Vlaamse Toeristenbond begon hij zich aan de plaatselijke geschiedenis te interesseren. Jaren lang liet hij een wekelijkse bijdrage verschijnen in het Brugse blad „Belfort”. Bij de Gidsenbond te Brugge verscheen zijn gidsje: „Langs Brugse Reitjes”. Eindelijk, in 1934, kwam zijn eerste historisch werk van de pers, namelijk de „Geschiedenis der St. Baafsparochie onder St. Andries bij Brugge”; gevolgd in 1945 door zijn beste geschiedkundige studie „O.L. Vrouw van 't Boompje”, die hij schreef ten gevolge van een belofte als soldaat afgelegd op 23 mei 1940 te Ertvelde-Rieme onder het vijandelijk bombardement. Hij schreef ook nog enkele biografieën van vooraanstaande Westvlamingen, namelijk van de kunstschilders Eduard De Jans en Flori Van Acker, alsook van ons medelid Z.E.H. Paul Allossery. In het verzamelwerk „Brugghe 'n Spiegel”, verschenen in 1939, schreef M. V. C. de geschiedenis van het Stedelijk Kerkhof te Brugge. De overledene heeft vooral verdiensten verworven in de folklore. Zijn beste werken zijn aan dit vak gewijd.

J. DE SMET.

Te Lokeren overleed op 7 december 1955 Eerw. Pater ANTONEL VERSCHUERE, O.F.M. Hij was geboren te Tielt de 2 december 1890, trad in de orde der Minderbroeders de 17 september 1908 en werd priester gewijd de 20 augustus 1916. Zoals het verluidt op zijn doodprentje, was hij „een fijne geest, een kundig leraar, een uitzonderlijk knap schrijver”. Alhoewel tenger van gestel heeft hij „lange dagen en halve nachten in vermoeiend geschrijf en ontcijferen van stofferige documenten” doorgebracht. Menig artikel heeft hij gepubliceerd over de geschiedenis van de Minderbroeders in Vlaanderen. We citeren: *50 Jaar serafijnsch collegeleven, Lokeren, 1888-1938*, en vooral: *De Minderbroeders te Thielt, 1624-1933*, Tielt, 1933.

J. D. C.

Eervolle benoeming.

Bij Kon. Besluit van 22 november 1955 werd onze medewerker Professor Dr ETIENNE SABBE, conservator van het Rijksarchief te Antwerpen, benoemd tot Algemeen Rijksarchivaris. Professor Sabbe, een geboren Westvlaming, studeerde aan het Kon. Atheneum te Brugge en aan de Rijksuniversiteit te Gent, waar hij gepromoveerd werd tot Doctor in de Wijsbegeerte en de Letteren met een proefschrift over de Kloosterhervorming in Vlaanderen en Lotharingen gedurende de x^e en xi^e eeuwen, en verwierf naderhand het aggregaat van het Hoger Onderwijs met een dissertatie over de Zuidnederlandse Vlasnijverheid tot 1713. In ons tijdschrift gaf Professor Sabbe twee bijdragen: een studie over de Lombarden te Kortrijk in de 13^e, 14^e en 15^e eeuwen (1924), alsook een kritische studie over de oudste oorkonden van het St. Salvatorskapittel te Harelbeke (1936).

J. DE SMET.

Geschiedenis.

Wapenboek van de Provinciën en van de Gemeenten van België.

Ter gelegenheid van de 95ste verjaring van zijn stichting (1860-1955) geeft het Gemeentekrediet van België een verzamelwerk uit van al de wapens van de provinciën en de gemeenten van België, dat kosteloos uitgedeeld wordt aan al de Belgische gemeentebesturen. Dit boek in-4°, dat 1080 pp. telt, werd opgesteld door de hr Max Servais, die het ambt van procuratiehouder vervult bij het Gemeentekrediet. Het werk is ingedeeld in drie delen. Het eerste deel geeft een overzicht van de heraldiek in het algemeen en van de gemeentewapens in het bijzonder. Het tweede deel bevat in kleurendruk de wapens van het koninkrijk, van de provinciën en van de gemeenten van België. Deze laatste zijn in alfabetische volgorde gerangschikt. Sommige gemeenten hebben een dubbel wapenschild, andere hebben een ovaal, een rond of een ruitvormig schild. Het derde deel geeft historische en heraldische aantekeningen over de wapens en zegels in het werk bevat. Hier zijn de wapens van de gemeenten ingedeeld volgens hun inhoud: gebouwen, personages en lichaamsdelen, leeuwen en adelaars, leliën, de onderverdelingen van de schilden, de herautstukken (balken, palen en kepers), de gewone heraldische figuren, de natuurlijke figuren uit het dieren- en het plantenrijk en de kunstmatige figuren (meestal werktuigen van de ambachten). De meeste gemeenten ontvingen hun wapenschild door een Belgisch Koninklijk Besluit, 57 gemeenten,

waaronder de stad Gent en de Westvlaamse gemeenten Egem en Wijtschate, ontvingen hun wapenschild van de Nederlandse Regering, tussen 1817 en 1824, terwijl de stad Eupen haar wapen kreeg in 1864 door Besluit van de Koning van Pruisen. De heraldische wetgeving werd tamelijk streng toegepast. En nochtans hebben 32 gemeenten slechts een officieus wapen, dat sedert jaren officieel wordt gebruikt en nooit regelmatig werd toegekend, onder meer de stad Namen en de Westvlaamse gemeenten Hertsberge, Moeskroen, Pittem en Rekkem. Het boek bevat zeer goede indices van plaats- en personennamen.

J. DE SMET.

In 1956 verscheen het 10^e en laatste deel van de monumentale studie „*De Kapucijnen in de Nederlanden en het Prinsbisdom Luik*“. Begonnen in 1945 door P. Hildebrand, werd het werk door dezelfde schrijver, archivaris van de orde, ten slotte voleindigd. Bij het „eerste stuk“ van het 10^e deel, dat thans verschenen is, moet nog een „tweede stuk“ uitgegeven worden. Dit zal benevens aanvullingen en verbeteringen, de alfabetische registers geven voor de tien delen van deze studie. Dat het grote werk van P. Hildebrand uiterst gewichtig is voor de godsdienstige geschiedenis van het oude Vlaanderen, lijdt geen twijfel! In het bijzonder wijzen we op de aldaar — eerder bondig — uiteengezette geschiedenis van de vele kloosters, die destijds binnen de grenzen van het oude graafschap Vlaanderen bestonden. Tot de Vlaamse Provincie behoorden de kloosters van Gent, Brugge, Dendermonde, Oudenaarde, Kortrijk, Aalst en Oostende. Tot de Kustodie van Duinkerke, die uit de grote Vlaamse Provincie werd gelicht, behoorden de kloosters van Menen, Veurne, Ieper, St. Winnoksbergen, Burburg, Duinkerke en Belle. Pogingen om een klooster op te richten te St. Niklaas, Hazebroek, Komen, Hondschote, Grevelingen en Toerkonje mislukten. Het werk, dat de vrucht is van jarenlange geduldige en nauwkeurige opzoekingen, wordt met vele mooie foto's, waaronder menige van oude schilderijen en prenten, versierd. We drukken de hoop uit, dat ook de andere kloosterorden uit Vlaanderen, zo 'n standaardwerk over hun eigen orde zouden uitgeven!

Over de grote middeleeuwse Vlaamse dichter *Jacob van Maerlant* wordt thans een vinnige pennestrijd gevoerd! De spitsvondige opsporingen van Z. E. H. J. Noterdaeme, pastoor te Snellegem, hebben het vuur aan de lont ontstoken. Het gaat er om de geboorteplaats van de dichter en om de functies, die hij zou bekleed hebben. Menig geschiedkundige

heeft zich reeds in die strijd geworpen en alle argumenten pro en contra de stellingen van Z. E. H. Noterdaeme, worden in woord en wederwoord nauwkeurig afgewogen. Ongetwijfeld zal uit de vele artikels, die thans het licht zien, het leven van de „vader van de dietse dichters al te gader” beter bekend geraken. Voor die artikels verwijzen we vooral naar jaargangen 1955 en 1956 van „Wetenschappelijke Tijdingen”.

Deel X van de „*Algemene Geschiedenis der Nederlanden*” verscheen in 1955. Deel IX zal wellicht in de loop van 1956 verschijnen. Het voorhanden deel behandelt onder de titel „Liberaal Getij” de tijdsperiode tussen 1840 en 1885. Het politiek leven in België wordt er behandeld door Prof. Dr A. Simon, het economisch leven door Prof. Dr J. A. Van Houtte. Prof. Dr J. Dhondt bewerkt er het hoofdstuk over de sociale kwestie in ons land, Drs E. Willekens dit over de taalstrijd en ten slotte G. Schmook bespreekt het culturele leven voor de periode 1840-1886. In dit deel van deze *Algemene geschiedenis* is geen kapittel gewijd aan de geschiedenis van het kerkelijk leven gedurende die periode. Wordt dit uitgesteld tot het volgende deel? Terecht wordt ook opgemerkt, dat in het hoofdstuk, dat de evolutie van de sociale kwestie in ons land behandelt, geen woord is gerept over het ontstaan en de verdere ontwikkeling van de christelijk-sociale gedachte en organisaties. Ongetwijfeld een leemte, die menigeen opgevallen is!

Honderd jaar geleden werd de Roeselaarse „wonderknappe” ALBRECHT RODENBACH geboren. Te dezer gelegenheid bezorgt Prof. Dr Fr. Baur een tekstkritische uitgave van zijn verzameld werk, met kommentaar, woordverklaring en onuitgegeven fragmenten. Twee delen, gewijd aan dit werk zullen in 1956 verschijnen bij de firma Lannoo te Tielt. In 1957 verschijnt een derde deel (het eerste in de reeks), waarin Rodenbach's leven, aan de hand o.m. van het familiearchief, breedvoerig zal verteld worden. De naam en faam van Prof. Baur staan borg voor een voortreffelijke uitgave!

Oudheidkunde en Kunstgeschiedenis.

Brugge. Opgravingen op de Burg.

In een artikel, verschenen in B iekorf, 1956, blz. 86-88, meldt L. D(e) Vliegheer dat onder de graven, die aldaar werden opgedolven, er tot nu toe twee konden geïdentificeerd worden. Het ene is een dubbelgraf. Het was dit van Cornelis van Baersdorp en van zijn tweede echtgenote Anna de Moscheron (het graf droeg de datum 1565). Het andere graf

was dit van Alexander van Eyewerve († 1622) en familie. Een geschilderde tekst op de wanden van het graf maakten de identificatie mogelijk.

Een onderzoek gedaan bij het begin van dit jaar ten zuiden van de centraalkerk leidde tot de vaststelling, dat aldaar geen grondvesten van bijgebouwen te vinden waren. Waar de gang lag, die de kerk en de woning van de graaf verbond, kon nog niet vastgesteld worden. Het onderzoek gaf echter goede resultaten, wat de kennis van de latere kerken, de romaanse en gotische, betreft. Spijtig genoeg konden verdere opsporingen niet meer gedaan worden. Als aandenken aan de oude Karolingische kerk, zal o.m. „de noordoosthoek van het koor fragmentarisch opgemetseld worden, met in de beide wanden een „memoriaal” van de kerk en van de zalige graaf Karel de Goede”.

J. DE CUYPER.

ENKELE UITGAVEN NOG IN VOORRAAD :

- Annales de la Soc. d'Émulation*, vanaf 1839 (ten grote dele uitgeput) per deel 125 fr.
- L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Essais d'archéologie brugeoise. II. Les ménestrels de Bruges*. Brugge, 1912, in 8°, 163 blz. 60 fr.
- L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Essais d'archéologie brugeoise. III. Mémoires de Bruges*. Brugge, 1913-1920, 2 dln. in 8°, 457 + 327 blz. 250 fr.
- ST. VAN OUTRYVE D'YDEWALLE, *Geschiedenis van het „Veld” of Zuid-Westelijk gedeelte van de gemeente Sint-Andries*. Brugge, 1921, in-8°, 233 blz. . . . 70 fr.
- L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire diplomatique des archives de l'ancienne école Bogarde à Bruges*. Brugge, 1899, 3 dln. in 8°, 463 + 1290 blz. . . . 400 fr.
- H. DUSSART, S. J., *Fragments inédits de Rombout de Doppere. Chronique brugeoise de 1491 à 1498*. Brugge, 1892, in-4°, XIV + 137 blz. 60 fr.
- J. BETHUNE, *Mémoires des familles brugeoises*. Brugge, 1890, 2 dln. in-4°, XXXV + 512 blz. 400 fr.
- A. HEYSSE, O. F. M., *Tabulae capitulares almae provinciae Sancti Joseph in comitatu Flandriae Ordinis Fratrum Minorum Recollectorum (1629-1796)*. Brugge, 1910, in-4°, XXV + 169 blz. 100 fr.
- A. C. DE SCHREVEL, *Établissement et débuts des Carmes Déchaussés à Bruges*. Brugge, 1910, in-8°, 136 blz. . . . 40 fr.
- CH. PIOT, *Cartulaire de l'abbaye d'Eename*. Brugge, 1881, in-4°, 432 blz. 200 fr.
- A. SCHOUTEET en E. I. STRUBBE, *Honderd jaar Geschiedschrijving in West-Vlaanderen (1839-1939). Analytische inhoud en registers van de Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis „Société d'Émulation” te Brugge*. Brugge, 1950, in-8°, 335 blz. 200 fr.

Te bestellen :

Secretariaat van het Genootschap voor Geschiedenis,

Komvest, 22, Brugge